

VYDAVATEĽSTVO
PRESOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2016, roč. 16

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17 novembra 1

080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (zodpovedný redaktor), Luciana Hoptová, Lucia Šteflová, Erik Ondria

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2016.

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

OBSAH

RUSI NA SLOVENSKU V 19. STOROČÍ	5
<i>Roman Holec:</i>	
Rusi na Slovensku v 19. storočí	7
<i>Radomír Vlček</i>	
Rusko fenomén strachu a naděje. Slovanství, panslavizmus, rusofilství a rusofobie 19. století. ideje, vývoj a mocenské souvislosti.....	9
<i>Roman Holec:</i>	
Slováci a národnostná otázka v Uhorsku v správach ruských diplomatov.....	31
<i>Eubica Harbuľová:</i>	
Rusko cára Mikuláša II. očami Slovákov	52
<i>Alexandra Lukáčová:</i>	
Brodzany – ruský ostrov na Ponitří.....	62
ŠTÚDIE	83
<i>Peter Kónya:</i>	
Prešov počas povstania Štefana Bocskai	85
<i>Luciána Hoptová:</i>	
Okupačný režim na území Bieloruska v rokoch 1941 – 1944.....	96
MATERIÁLY	113
<i>Patrik Derfiňák</i>	
Cholerová epidémia na severovýchode Uhorska v rokoch 1872 – 1873	115
KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ.....	141

CONTENS

THE RUSSIANS IN SLOVAKIA IN THE 19TH CENTURY	5
<i>Roman Holec:</i>	
Russians in Slovakia in the 19th century	7
<i>Radomír Vlček</i>	
Russia – a phenomenon of fear and hope. Slavdom. Pan-Slavism. Russophilism and Russophobia 19 th century. Concepts, development and power connections.	9
<i>Roman Holec:</i>	
Slovaks and the nationality issue in Hungary in reports of Russian.....	31
<i>Lubica Harbulová:</i>	
Russia in time of the Tsar Nicholas II as seen by Slovaks.....	52
<i>Alexandra Lukáčová:</i>	
Brodzany – a Russian island in the region of Ponitrie.....	62
ARTICLES	83
<i>Peter Kónya:</i>	
Prešov during Štefan Bocskai 's uprising.....	85
<i>Luciána Hoptová:</i>	
The occupation regime on the territory of Belorussia in 1941 – 1944	96
MATERIÁL Y	113
<i>Patrik Derfňák</i>	
Epidemic of cholera in the North-East of Hungary in 1872 – 1873	115
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS.....	141

S
N

Pozvánka
odborný seminár
Rusi na Slovensku v 19. storočí

Slovenská národná knižnica
Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany

Vás pozýva na odborný seminár
Rusi na Slovensku
v 19. storočí

12. októbra 2016
o 14.00 h

v SNK - Slovanskom múzeu A. S. Puškina, Brodzany

RUSI NA SLOVENSKU V 19. STOROČÍ

Dňa 12. októbra 2016 sa uskutočnil v Brodzanoch v Slovanskom múzeu A. S. Puškina, ktoré patrí pod Slovenskú národnú knižnicu v Martine, medzinárodný odborný seminár na tému *Rusi na Slovensku v 19. storočí*. Predmetom seminára boli rusko-slovenské vzťahy v „dlhom“ 19. storočí, ak možno hovoriť o vzťahoch medzi dvoma nerovnocennými partnermi s úplne odlišným postavením a možnosťami. Seminár preto mapoval historický stav, možnosti, deficity a problémy vo vzájomnom vnímaní sa, spoznávaní a pomenúvaní spoločných či odlišných záujmov a priorít.

Spoločným znakom všetkých prednášok bolo vnímanie a reflexia Ruska v stredoeurópskom priestore, predovšetkým na území dnešného Slovenska, v oblasti ideovej, kultúrnej a politickej. Prednášky sa zaoberali myšlienkami slovanstva, panslavizmu, neoslavizmu, strachom z Ruska alebo naopak nekritickým obdivom k tejto krajine (R. Vlček, Brno), prijímaním ruskej kultúry (D. Kodajová, Bratislava) a vnímaním ruskej politiky v rôznych etapách „dlhého“ 19. storočia: v období po napoleonských vojnách, po revolúcii 1848/49, v druhej polovici 19. storočia a po balkánskych udalostiach, ako aj v súvislosti so začlenením Ruska do dohodového bloku (R. Vlček všeobecne a L. Harbulová z Prešova so zameraním sa na Rusko Mikuláša II.). Jedna z prednášok bola venovaná ruskej zahraničnej politike a ruským diplomatom vo vzťahu k strednej Európe a národnostnej otázke (R. Holec, Bratislava), ďalšia ruskému rodinnému kontextu Friesenhofovcov, bývalých majiteľov brodzianskeho kaštieľa, a ich úzkym väzbám s rodinou A. S. Puškina (A. Lukáčová, Brodzany). Na záver podujatia vystúpila E. N. Šustová, vedúca odboru Štátneho múzea A. S. Puškina z Moskvy, ktorá hovorila o aktivitách a zbierkach múzea so zreteľom na záujmy slovenskej odbornej verejnosti.

Jednotlivé referáty vyvolávali čulú, neraz až emocionálne zaniетенú diskusiu zo strany prítomných poslucháčov. V kuloároch sa viedli neformálne diskusie medzi predstaviteľmi SNK v Martine a Ruského centra vedy a kultúry v Bratislave. Podujatie bude mať v Brodzanoch pokračovanie aj v roku 2017 pod názvom *Slováci v Rusku v 19. storočí*. Pracovisko v Brodzanoch má ambície vstupovať do vedeckého diskurzu organizovaním prednášok a seminárov, korešpondujúcich z rôznych pohľadov so zameraním múzea.

Roman Holec

RUSKO FENOMÉN STRACHU A NADĚJE. SLOVANSTVÍ, PANSLAVIZMUS, RUSOFILSTVÍ A RUSOFOBIE 19. STOLETÍ. IDEJE, VÝVOJ A MOCENSKÉ SOUVISLOSTI.¹

Radomír Vlček

VLČEK, Radomír. Russia – a phenomenon of fear and hope. Slavdom. Pan-Slavism. Russophilism and Russophobia 19th century. Concepts, development and power connections. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 9-30.

The aim of the study is to explain the Slovak and Czech image of Russia in the 19th century. As the image was created within the conditions of establishing the national identity, the attention is focused on the concepts that took the greatest share in its creation in the 19th century, namely Slavdom, Pan-Slavism and Russophilism. In line with a common European attitude, Russia represented some concerns as well, leading almost to the Russophobia extreme. For the purpose of this study, the method of critical analysis was chosen based on the study of sources and the critical assessment of secondary literature. The presented paper is a type of the case study that has not exploited all details, but its conclusions and generalisations can be applied to non- included events, too.

Key words: Russia, 19th century, fear, Slavdom, Pan-Slavism, Russophilism, Russophobia.

Obraz Ruska ve slovenském i českém prostředí 20. století osciloval mezi rusofilstvím a rusofobií. Na jedné straně bylo Rusko bezmezně adorováno, aby na druhé straně bylo apriorně odsuzováno a zatracováno. Tyto zcela protichůdné pohledy plynuly ze skutečnosti, že Rusko bylo slovenskou i českou společností tradičně a dlouhodobě chápáno jako fenomén naděje a současně i jako fenomén strachu. V krajních polohách se tedy jednalo o vidění Ruska jako spojence a ve zcela opačném pólu jako nepřítel. Pochopitelně se tato dichotomie neobjevovala u všech jejich obhájců a prosazovatelů současně. I v dobách, kdy převládala politická povinnost adorat vše ruské, existovali jedinci, kteří se tomu vzpírali, a naopak. Dokonce bychom mohli tvrdit, že v přirozené snaze některých jedinců bránit se kultu autorit, bylo prosazování přesného opaku pohledu na Rusko zvláště zřetelné. Tito lidé tak konali i za cenu ztráty společenské prestiže, obecných výhod či dokonce společenské degradace.

¹ Studie vznikla v rámci řešení projektu MUNI/M/0921/2015 Rusko v kategoriích přítel vs. nepřítel: česká reflexe.

Cílem studie je pojednat o proměnách slovenského a českého pohledu na Rusko v průběhu 19. století na příkladu ideologických zaměření definovaných jako slovanství, panslavismus, rusofilství a rusofobie. V takto naznačených vyjádřeních sice výše definované pohledy nebyly tak výrazné dichotomické jako ve století dvacátém, ale protože se právě v něm rodily, profilyovaly a kořenily do širšího povědomí společnosti, nelze je ponechat stranou. Dokonce je vysloveně se jim věnovat, jelikož právě v nich tkvěla geneze moderního pohledu. Bez jejich pochopení slovenského a českého obrazu Ruska nelze 20. dichotomii obrazu Ruska popisovat.

Stěžejní metodou pro vysvětlení obrazů Ruska v 19. století byla v předložené práci zvolena komparativní analýza. Vzhledem k šíři vytyčené problematiky byl výklad omezen na formu případové studie, jejíž závěry jsou podle našeho názoru zobecnitelné i pro záležitosti, jež jsou ve studii pouze naznačeny, nebo se za některými rozbory jen skrývají. Nepůjde nám proto o vysvětlení všech konotací, ale „jen“ o zdůraznění stěžejních a dominantních pohledů. Činíme tak u vědomí skutečnosti, že od nich lze odvodit ostatní souvislosti.

Následný výklad respektuje teoretickou diferenciaci dvou úhlů pohledu. V prvním jde o ten, v němž rozhodující podíl na protichůdné klasifikaci slovenského a českého pohledu na Rusko měly politické, sociální, ekonomické i široce kulturně pojímané proměny subjektu pozorování, tedy Ruska v 19. století. Jde o proměnu ruského státu a života jeho obyvatel, za nimiž se skrývají změny v pohledu ruské společnosti na okolní svět. Z něj plynoucí vyjádření totiž výrazně ovlivňovala pohledy ostatních komunit, ať již se jednalo o jedince nebo širší vrstvy společností. Ve druhém úhlu pohledu je nutné reflektovat změny, jež se dály se subjektem vnímání, tedy na slovenské a české straně. Protože samotnému výkladu proměn Ruska v 19. století, stejně jako slovenského a českého prostředí ve stejné době by bylo nutné věnovat olbřímí samostatné publikace, ponecháme jejich zevrubný rozbor stranou, odkážeme čtenáře na všeobecné znalosti a pouze v nejdůležitějších bodech se o nich zmíníme. Práci zaměříme na ideové profilace v názvu studie zmíněných paradigmat vyjadřujících dichotomický pohled na Rusko.

I když se soustředíme na 19. století, nemůžeme obraz druhého redukovat jen na dobu, ve které byl tento pohled činěn a ve které se objekt i subjekt prezentovaly. V konkrétní situaci 19. století se totiž více než kdy jindy nezpochybnitelně prosazovala determinanta, jež byla vytvořena neméně podstatným aspektem pro vytváření obrazu druhého, jako je okamžitý pohled, a to reflexí dřívějšího vývoje a na jeho základě tvořené historické zkušenosti. To je také důvod, proč soustředění na 19. století musejí předcházet alespoň zmínky o starších obrazech Ruska a o vztahu Ruska k ostatním zemím.

Snahy především politiků přesvědčit v konkrétní době slovenskou a českou společnost o nutnosti dívat se na Rusko pohledem jedné z výše uvedených krajností narážela minimálně u jednotlivců na nechuť až odpor vytvořený nejen zmi-

něnou subjektivitou přirozeného odporu k autoritám, ale i historickými zkušenostmi. Následně si právě s ohledem na ni a v reakci na apriorní tlak vytvářeli vlastní náhled. Podotkněme ovšem, že nemusel být ani zdaleka objektivní. Jeho subjektivita, jež však nemusela být vzdálena realitě, byla dána právě onou dobře známou poučkou, že tlak vzbuzuje protitlak. Nebo pokud bychom trvali na odborně filozofickém vyjádření: teze tvoří antitezi, ze které až následně vzniká syntéza. Ale tím bychom se vraceli k tomu, co již bylo vyřčeno. V případě působení faktoru historické zkušenosti jde především o to, že individuální ale i kolektivní historická zkušenost se v příslušném okamžiku u konkrétních osob spojuje s negací vnučovaného pohledu a vytváří vlastní, často zcela protichůdné stanovisko. Podotkněme, že takový pohled by bylo možné hodnotit jako obecně evropský, nebýt ovšem skutečnosti mimořádné historické zkušenosti s ruským prostředím, která byla právě slovenskému a českému prostoru vlastní. Navíc byla často předávaná po generace z jednoho na druhého a tvořená spontánně, na základě skutečných osobních prožitků a styků s ruským prostředím.

Kořeny širěji evropského a s ním i slovenského a českého obrazu moderního Ruska tkví, zcela přirozeně, ve starším období, než na které se soustředíme. Především jde o 18. století, ve kterém se v celé Evropě formovaly moderní státy a kdy se utvářela, přesněji vyjádřeno, začínala utvářet, identita moderních národů.² V těch zemích, kde stát a národ nebyly etnický identické, docházelo k procesu, pro nějž střeoevropské dějepisce obvykle používá termín národní obrození. V drtivé většině se jednalo o národy, které bývají klasifikovány jako malé, tedy početně nevelké žijící v multinacionálním a obvykle i mnohakonfesijním společenství, jehož vůdčí silou je jiný národ.³ Moderní dějepisce sice s paradigmatickým národním obrozením nerado pracuje, obvykle se kloní k názoru, že tam, kde se identita teprve utvářela, nebylo co „obrozovat“, v rozporu s častým pohledem na diskontinuitu lidských dějin se však domníváme, že identifikační proces malých národů byl dlouhodobě kontinuální záležitostí přinášející ve svých jednotlivých identifikačních etapách ne vždy zcela nové, od předchozích odlišné stupně. Vycházíme dokonce z předpokladu, že každý nový stupeň v tomto procesu přináší jen o něco málo kvalitativně vyšší hodnoty, a tudíž se při formování identity malých národů jedná o mimořádně vysoký žebříček, pro nějž termín národní obrození má svůj význam. V našem náhledu jej ovšem neužíváme apriorně a jako synonymum národně identifikačního procesu, jak činili někteří představitelé staršího dějepisce, ale pouze jako průvodní jev celého širokého formování moderní identity

² HROCH, M. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : Sociologické nakladatelství SLON, 2009, s. 61 – 79.

³ ŘEZNÍK, M. *Formování moderního národa. (Evropské „dlouhé“ 19. století)*. Praha : TRITON, 2003, s. 78 – 83.

malých národů, za něž slovenskou a českou komunitu v souladu s obvyklým dějepisným pohledem považujeme.⁴

Identita moderních národů bez ohledu, zda se jednalo o velké nebo malé, byla stavěna na několika pilířích. Mezi nejdůležitější z nich patřily jednotný jazyk, historické zkušenosti, především vlastní tradice a zvyky, dále víra a geopolitický faktor, tj. život společnosti na konkrétním území. Ne všechny formující se národní komunity měly všechny pilíře ihned dostatečně vybudované. Tam, kde byly ještě křehké, nebo je bylo třeba teprve stavět (zvláště zřejmé to bylo ve slovenském prostředí v případě jazyka), se hledala náhradní opora. Ta nebyla vždy objektivní. Dokonce více než často se jednalo o subjektivitu pramenící právě z toho, co sledujeme, tedy z pohledu na druhého: z jeho vidění jako potenciálního či zkušenostmi již prokazaného skutečného pomocníka, nebo naopak, zlosyna a nepřítel, proti němuž je nutné nebo alespoň vhodné se vyhranit. Zmíněná subjektivita pohledu nás ve shodě s jinými rovinami lidského života zavádí k termínu, pro nějž se obvykle používá výraz berlička.⁵

Typickým příkladem zmíněné skutečnosti byly právě malé slovanské národy. Takovou oporou – berličkou se pro ně stala vize slovanské vzájemnosti, dobově obvykle označovaná jako všeslovanství, či panslavismus.⁶ Tvořena byla zcela v intencích hesla mušketýrů francouzského spisovatele 19. století Alexandra Dumase (1802 – 1870): *jsme slabí, však je nás mnoho, jeden za všechny a všechny za jednoho*. Jejím stěžejním úkolem bylo vyvrátit zpochybňování, že malý slovanský národ není historickým národem a tudíž, že obrodné aspirace jsou v prostředí malých slovanských národů bezpředmětné. Z obrazu všeslovanství jako berličky národně identifikačních snah malých slovanských národů je zřejmá jeho účelovost a politický rozměr. To i přesto, že všeslovanství bylo většinou předních kulturních i politických činitelů malých slovanských národů definováno pouze jako kulturně civilizační vzájemnost, jako záležitost, reálně se projevující jen v konkrétních jednotlivinách zaměřených především na jazyk či víru.⁷

⁴ FOUCAULT, M. *Archeologie věděni*. Praha : Herrman & synové, 2016, s. 17 – 19.

⁵ VLČEK, R. K rusofilství české společnosti v 60. letech 19. století. In *Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*. Brno : Masarykova univerzita, 2002, s. 445 – 454.

⁶ VLČEK, R. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2002, s. 7 – 14; Prokudin, B. A. *Ideja slavjanskogo jedinstva v političeskoj mysli Rossii XIX veka*. Moskva : Izdatelstvo „Socialno-političeskaja MYSL“, 2007, s. 12 – 18.

⁷ MARTINKOVIČ, M. *Metamorfózy idey slovanstva a ich reflexia v slovenskom politickom myslení 19. storočia*. In *Idey a vývoj slovenského národovorného myslenia v 19. storočí*. M. Martinkovič (ed.) : Trnava, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave a Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 156 – 163.

Vize slovanské vzájemnosti ovšem nebyla ve své době něčím výjimečným, ani zcela původním. Čerpala totiž z myšlenek všenněmecké vzájemnosti, z pangermanismu. Pangermanismus ovšem měl výhodu v možné opoře o stát. Když už ne o jednotný všenněmecký stát, pak alespoň v nominální spojení „německého etnika“ ve Svaté říši římské národa německého. Ta sice roku 1806 tím, že se její poslední císař František II. (1792 – 1806) vzdal trůnu, zanikla, ovšem již dva roky předtím tentýž František užíval titul císaře rakouského. Šlo o pozici Františka I. (1804 – 1835), jenž byl současně, ale to i již jako císař Svaté říše římské národa německého, od roku 1792 králem uherským a českým a markrabětem moravským. Pro všenněmectví tak sehrávalo mimořádně důležitou roli jednak rakouské císařství a jednak rychle se rozvíjející řada německých států v čele s Pruskem, Saskem a Bavorskem. Až do roku 1871 Němci sice neměli skutečně jednotný stát, odkaz na německou více než kulturně civilizační jednotu – pangermanismus – však byl všudy přítomný.⁸

Podotkneme rovněž, že na zformulování vize o slovanské vzájemnosti mělo vliv německé prostředí i tím, že část jeho intelektuálů, ovlivněná zromantizovaným pohledem na svět, hledala v neznámém, prostém a z hlediska západu také pomalejším vývoji slovanského prostoru cestu k budoucímu správnému prožitku. Vize o slovanské výjimečnosti založené na holubičí povaze se rodily právě v německém prostředí.

Jenomže jedna věc jsou vize, druhá jejich naplnění či praktický prožitek. Malé slovanské národy postrádaly to, co jim mohlo realizaci vizí usnadnit. Nejen že většina z nich neměla po celé 19. století samostatný stát, ale dokonce ani neměla konkrétní představu, jak by ten „jejich“ budoucí stát měl či alespoň mohl vypadat. Odvolávaly se sice na některé historické reminiscence, ale např. středověký český stát rozhodně národně českým nebyl. Slovenská komunita na tom byla ještě hůře. To platilo o všech středověkých komunitách. „Nacionální“ přívlastek se totiž v této době nevztahoval k entitě, ale k území určovanému geopolitickým faktorem. A tak bylo nutné se v 19. století s deficitem tkvícím v absenci státu nějakým způsobem vyrovnat a najít alespoň zdůvodnění, proč tomu tak je a o jaké východisko se lze opřít.

Pokud nefunguje nebo z nějakého důvodu nelze užít pozitivní vymezení, je nutné se uchýlit k opačnému pólu: sledovat okolí, v čem je typické ale i výjimečné, a vlastní specifičnost stavět na negativním obrazu druhého. Tedy na vymezení se vůči němu. Pro střední Evropu, prostředí malých slovanských národů, byl tento přístup vysloveně typický. Princip negativního vymezení sehrával v procesu formování moderní národní identity malých slovanských národů mimořádnou úlohu. Opět bychom při tom mohli pracovat s Dumasovými Třemi mušketýry,

⁸ ŠEDIVÝ, M. *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2013, s. 175 – 177.

v nichž je románovou podobou tento vcelku častý lidský faktor názorně ukázán. Tedy určování vlastních znaků jako opačná reakce na to, co bylo typické pro konkurenční komunity, především ty největší, uherské a německé. V obou případech byl akcentován princip jejich škození malým, holubičí povahou se vyznačujícím, slovanským národům.

Proti tomuto škození bylo třeba najít něco mimořádně vlivného a schopného, to, co by bylo slovanskou oporou a současně hrozící holí pro případ, že by uherská a německé komunita i nadále národní identifikaci středoevropských národů bránila. Tím se znovu dostáváme k ruskému prostředí, jeho státu i společnosti jako domnělé opoře. Současně ovšem, a to je rovněž podstatné pro formování dichotomie přítel – nepřítel, pro některé rovněž jako nebezpečí a nositel zla, které leží v podstatě ruské politiky: neznámé, nejasné a nevyzpytatelné.

Dalším velkým problémem formující se národní identity malých slovanských národů bylo, že tyto národy neměly v době jejího prosazování úplnou sociální skladbu. Vyšší vrstvy, především šlechta, se hlásily k uherské nebo rakouské identitě. Přitom nositelem intelektuálního, ale i hospodářského a politického rozvoje etnika byly v rychleji a úspěšněji se rozvíjejících zemích především tyto vrstvy. U malých slovanských národů proto musela podstatnou část jejich aktivity převzít skupina intelektuálů – inteligence. S vehemencí vlastní této vrstvě i v jiných prostředích se chopila nelehkého úkolu: definovat identitu své komunity na historických, jazykových, literárních, věroučných ale i geografických základech bez účasti vyšších vrstev. Nižší vrstvy samostatné definice nebyly schopny, a tak jí nezbylo nic jiného, než postupovat samostatně. Měla sice některé opěrné indicie, ale nakonec jí nezbylo než se ubírat cestou, kterou trefně označil český historik Dušan Třeštík (1933 – 2007) jako proces směřující k cíli „vymysleti národ“.⁹ Neznamenal to, že by se vše stavělo na vybájených frázích, ale konečný cíl nebyl stanoven jako objektivně historicky daný, ale „jen“ tvořený konkrétními jedinci. Z vizí, jež pak sloužily jako proces národního identifikování, se tedy stala záležitost subjektů, intelektuálů, kteří je dotvářeli do podoby, která byla pro dané konkrétní podmínky uchopitelná a příslušnou společností pochopitelná. Tvořili z nich součást nacionálně orientované ideologie, která byla sice negativně definována vůči jiným nacionalismům, ale tam, kde potřebovala nějakou oporu či doplněk, pracovala i s kategorií přítel. V případě vize slovanské vzájemnosti dokonce především v pozitivním smyslu, který byl ovšem negativně vymezován vůči německému, uherskému, osmanskému i jinému, neslovanskému prostředí.

Slovanským a českým intelektuálům při „vymýšlení národa“ chybělo vícero stavebních kamenů, nebo některé z nich nebyly dostatečně pevné. Hledali proto konkrétní oporu, kterou by je mohli nahradit či upevnit. Na jedné straně je

⁹ TŘEŠTÍK, D. *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 140 – 156; TŘEŠTÍK, D. *Myslití dějiny*. Praha – Litomyšl : Paseka, 1999, s. 121 – 135.

posilovalo vědomí společného „přátelství“, na druhé straně společného nepřítele. Optimální byl pro jejich účely státní celek, který by byl s to konkurovat národům ve vlastním státě se vyvíjejícím komunitám. Otevřenou nabídku pro ně představovalo Rusko se svou mesiánskou vizí slovanské podpory. Rusko přece bylo i na počátku 19. století jediným velkým samostatným slovanským státem.

Styky malých slovanských národů s Ruskem měly bohatou tradici. Byl to vlastně obecně evropský trend, který od středověku nabýval na intenzitě. Příručky o minulosti Ruska sice zdůrazňují ruský izolacionismus způsobený přesvědčením o pravé křesťanské víře, jejímž nositelem je Moskva, která zejména po dobytí Konstantinopole Osmany musí splnit misijní úlohu udržení a rozvíjení této víry, styky s jinak věřícími by mohly vést k herezi, a tudíž ke zničení této světodějně úlohy, ve skutečnosti se však elita, dobově řečeno moskevská, ve skutečnosti již však zcela ruská, zajímala o dění za ruskými hranicemi; hledala v něm inspirace a leckdy i vzory. Nebránila se kontaktům s jiným než ruským prostředím. Zájem o takové vazby byl i z druhé strany. „Moskovija“ byla sice pro Středoevropany a Západoevropany velmi neznámou, a tudíž, v obvyklém středověkém pojetí strachu ze všeho neznámého, i obávanou zemí, ale tajemnost lákala. Jak k obecnému poznávání, tak k navazování praktických obchodních vazeb. A tak cesty Západoevropanů a Středoevropánů do Ruska postupně ve středověku ztrácely na výjimečnosti. Rusko jako stát se ovšem ve své zahraniční aktivitě soustředilo jen na obchodní a mezinárodně politické vztahy a na to, aby v nich sehrávalo prim. Partnerem pro něj vždy byly pouze významné, tedy velké státy, takové, které mu mohly být něčím užitečné. Vůči malým vykonávalo tradiční mocenskou politiku, známou pod pozdějším termínem imperiální, tedy snahu si je podmanit nebo nad nimi alespoň získat mocenský vliv. Např. dvůr ruského cara Ivana IV. zvaného Hrozný (1533–1583) hojně komunikoval s Anglií, Svatou říší římskou i italskými zeměmi, včetně papeže. Rusové měli s těmito zeměmi nejen zájem o výměnu zboží, jak bylo v té době obvyklé, ale i o nové poznatky. Elita ruské společnosti v čele s carem v Rusku ochotně vítala znalce knihtisku, zbrojře, stavitele i mnohé další umělce.¹⁰

Definovat konkrétní vazby mezi slovenským (českým či slovenským) a ruským prostředím a na jejich základě určit rusofilský či rusofobní postoj je pro období středověku značně složité, ne-li zcela nemožné. Slovensko bylo součástí Uher, české země zase od roku 1526 reprezentovali Habsburkové. Slovensko ani české země nevysílaly do zahraničí vlastní poselstva ani nevytvářely samostatné kulturní a hospodářské styky. Poněkud jinak tomu bylo v individuální rovině. Nelze přehlédnout např. fakt, že roku 1527 pobývalo v Praze velké ruské poselstvo. Účastnilo se zde korunovace Ferdinanda I. Habsburského českým králem

¹⁰ HLOUŽKOVÁ, K. *Země za zrcadlem. Rusko-italské diplomatické a obchodní vztahy v druhé polovině 17. století*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010, s. 13 – 28.

(1626–1564). Nepochybně při tom nejen jeho členové poznali dobový kolorit Prahy a život jejich obyvatel, ale i naopak zanechalo nesmazatelné dojmy ze svého pobytu dané odlišnými zvyky a mravy na Pražany. Ty ovšem známe ze zcela jiných popisů než zmínek o tomto poselstvu v Praze. Pokud však obecně platilo např. nesmírné obžerství a nezřízený alkoholismus pro ruskou šlechtu 16. století, bylo by s podivem, kdyby se v Praze chovali ruští vyslanci odlišně. Zaujmut ovšem museli i svým jazykem, nikoli příliš vzdáleným od toho domorodého. Obdobně tomu patrně bylo např. roku 1576, kdy dorazilo poselstvo ruského cara Ivana IV. k císaři Svaté říše římské a králi českému Maxmiliánovi II. (1562 – 1576), který pobýval v právě Praze, nebo roku 1596, kdy přišlo do Prahy poselstvo vladaře země moskevské a budoucího ruského cara Borise Godunova (1598 – 1605). Někteří Češi se naopak účastnili poselstev Habsburků či jiných panovnických rodů a jejich šlechtických vyslanců do ruské země.¹¹

Zatím sice jen mezi elitou, nicméně oboustranný zájem o poznávání zde byl a v dalších staletích se rozvíjel ve zvýšené míře. Rusko i v 17. století Středoevropy i Západoevropy lákalo svou tajemností ale i uzavřeností. Z jejich pohledu bylo Rusko „Orient“. Situace apriorního náhledu se však postupně začala měnit. Cesty cizinců do Ruska přibývaly, putování ruských vyslanců na Západ rovněž. Ne vše z toho však vedlo k objektivnímu pohledu. Někdy ve snaze zalíbit se svému pánovi, jindy z neznalosti nebo kvůli konkrétnímu prožitku vznikala hodnocení, jejichž výsledkem byl nepřilíživě lichotivý pohled na Rusko. Romanovci, kteří jako druhá panovnická dynastie nastoupili na carský ruský trůn roku 1613, vazby Ruska s ostatní Evropou podporovali a usilovali o pozitivní obraz Ruska v cizině. Čemu však bránili, to bylo poznání skutečného života v Rusku. Hlavním důvodem byla i nadále ruská pravoslavná víra a s ní spojené stále živé tradiční přesvědčení, že Rusko, přesněji Moskovija, tedy stát zformovaný kolem svého mocenského centra, Moskvy, je po pádu Byzantské říše do osmanských rukou jediným nositelem skutečné (pravé) víry. Ta měla být bytostně zakořeněna v každodenním životě elity i prostého obyvatele ruské říše. Vnější vlivy mohly s sebou přinést herezi, a proto bylo nutné všechny cizince pečlivě střežit a přesně jim vymezovat, co ještě mohou a co nikoli. Zde se rodila tradice, řekněme oficiálního státního obrazu Ruska, na nějž jednak působila carská ideologie a jednak samodurský panovnický dirigismus údajně oprávněný (ale i nucený) určovat co cizinec v Rusku smí a co již nesmí poznat. Samotná skutečnost takového diktování nutně působila na cizince negativním způsobem a podporovala utváření rusofobního obrazu zpochybnutího i kladné stránky autentických prožitků, za něž lze považovat např. tradiční ruskou pohostinnost.

¹¹ Srov. VLČEK, R. – Voráček, E. Česko-ruské vztahy. In *Akademická encyklopedie českých dějin III – Č/2*. Jaroslav Pánek (ed.). Praha : Historický ústav, 2012, s. 31 – 32.

Doba vlády Petra I. zvaného později Veliký (1689 – 1725) byla nesporně vyvrcholením středověkého ruského procesu získávání pozitivních vzorů ze zahraničí. Vše se ovšem odehrávalo při pečlivé státní perlustraci a bránění tomu, co rozhodující a údajně nezpochybnitelná autorita, tedy car imperátor Petr, považovala pro ruskou společnost za vhodné a nevhodné. Svým autoritářským rozhodováním neberoucím ani v nejmenším ohled na názory ostatních ani na hodnotu člověka jako společenského tvora, Petr sice přinesl Rusku četné pozitivní změny, současně však zničil dosavadní hodnoty šlechtického kolektivismu. Pozitivní nepochybně bylo, že dokázal Rusko včlenit mezi evropské mocnosti. Pozice Ruska jako státu a velmoci se v mezinárodně politickém měřítku v průběhu celého následujícího 18. století upevňovala. Rusko se stalo významným státem, od poloviny 18. století včleňovaném do různých mocenských koalicí. Sedmiletá válka, jež se odehrávala v letech 1756–1763 toho byla nejnázornějším příkladem. Ruská každodennost však zůstala strnulá, myšlení drtivé většiny ruské společnosti se prakticky neměnilo. Kdežto se na jedné straně ruský stát včleňoval do evropského mocenského systému, společnost zůstávala izolovaná. Způsob života i komunikace byly tradiční, vazby s okolním světem prakticky nulové. K tomu přistupovala skutečnost, že přijímání cizinců čelnými představiteli ruského státu a podle jejich vzoru i představiteli ruské šlechty se neshodovalo s postojem širších vrstev vůči cizincům. Stále totiž působila jako nepřekonatelná bariéra otázka víry. Ruská společnost byla po staletí tak intenzívně přesvědčována o tom, že jakékoli jiné vyznání než moskevské pravoslavné je herezí, až tomu v odkazu předků uvěřila, a podle toho se pak také chovala. Přesvědčení o velikosti vlastního státu, jeho schopnostech a přednostech se pak spojovalo s vizí mesianismu kořenící rovněž v dávné minulosti – Evropu jsme my, Rusové zachránili před tatarským nebezpečím.

To mělo, pochopitelně, rovněž negativní vliv na obraz ruské říše. Reakce pečlivých pozorovatelů byla minimálně obezřetná. A tak se vedle zidealizovaného pohledu na Rusko směřujícího k nám známému modernímu rusofilství, ovlivňovaném v této době ruskou tajemností, zevrubnou neznalostí ruské společnosti a romantismu vlastní idealizací, začala upevňovat i rusofobie mohutně podněcovaná těmi, kteří měli k Rusku nedůvěru nebo již dokonce nabyli s Ruskem (Rusy) špatné zkušenosti.

Oba tyto póly pohledu na Rusko se bezprostředně projevíly v následně se odehrávajícím procesu formování národní identity slovenské a české komunity, v jeho národním obrození. Nešlo tedy jen o pozitivní hledění na velkého slovanského bratra, ale, ruku v ruce s tím i jdoucím varováním před jeho odlišnostmi pramenícími z jeho mentality, ale i velikosti, přesvědčení o vlastním mesianismu a v neposlední řadě i samodurství. Významnou roli přitom sehrál patriarcha slovenské a české slavistiky Josef Dobrovský (1753 – 1829), který se snažil dopátrat k objektivnímu obrazu dávné ruské minulosti. Po zkušenostech s obrazy, které

o sobě v jeho době předkládali ruští historici Vasilij Nikitič Tatiščev (1686 – 1750) a Michail Michajlovič Ščerbatov (1733 – 1790), se snažil dopídit vlastního úsudku. Věděl, že Tatiščevův i Ščerbatovův výklad ruských dějin má přímo v Rusku kritiky, především v Petrohradské akademii věd působícího historika německého původu Gerharda Friedricha Müllera známého v Rusku jako Fjodora Ivanoviče Millera (1705 – 1783) a jeho rovněž německého kolegu Gottlieba Siegfrieda Bayera (1694 – 1738). Jediné východisko ze sporu vyvolaného otázkou původu ruského státu, přesněji Bayerovým a Millerovým zveřejněním normanské teorie, spatřoval v náhledu do pramenů. Upřesněme, že Gottlieb Bayer publikoval v roce 1735 stať *O Varjazích* (lat. „*De varagis*“) ¹² a Gerhard Miller v roce 1755 práci *O prvním ruském letopisci, mnichu Něstorovi, jeho letopisu a jejich pokračováních* (rus. „*O pervom letopisatele Rossijskom prepodobnom Nestore, o jeho letopisi i o prodolžateljach onyja*“) ¹³. V obou tyto zmínění členové Sankt Petěrburské akademie věd prokazovali, že rozhodující podíl na zformování historicky nejstaršího státního útvaru na ruském území, tzv. Kyjevské Rusi měli severští Normané, kteří si podřídili domorodé slovanské obyvatel.¹⁴

Dobrovský byl přesvědčen, že Bayerova i Millerova argumentace je chybná a že pravdu má úhlavní nepřítel jejich tvrzení ruský polyhistor Michail Vasiljevič Lomonosov (1711 – 1765), který v návaznosti na Tatiščevovo pojetí vysvětloval minulost ruského státu jako historii slovanských etnik. Dobrovský s cílem získat prameny podporující Lomonosovův závěr a dále rozvinout jeho domněnku, že ruský původ je veskrze slovanský, a tudíž společný s ostatními slovanskými komunitami, včetně české, podnikl spolu se svým přítelem, mecenášem vědy hrabětem Kašparem ze Šternberku (1761 – 1838) v roce 1782 studijní cestu do Stockholmu a Sankt Petěrburgu. Jimi nalezené dokumenty k rozhodnutí ve sporu o normanský původ Ruska nepřispěly, Dobrovský na jejich základě nemohl jednoznačně určit, jaký dobový náhled na ruské dějiny je správný. Nicméně pro další slovenský a český pohled na Rusko bylo podstatné, že prameny utvrdily jeho přesvědčení o obecně slovanském původu komunit žijících ve východoevropské rovině a střeoevropském prostoru, o jejich společné dávné minulosti i některých tradicích a podnítily jeho další zájem o studium vzájemných slovanských vztahů včetně vztahů česko-ruských a slovensko-ruských. Důležité rovněž bylo, že tím Dobrov-

¹² De varagis. In *Commentarii Academiae Scientiarum imp. Petropolitanae. Ad Annum 1729* : Sankt Petěrburg, 1735. T. 4., s. 272 – 311.

¹³ Ježemesjačnyje sočinjenja, k polže i uvedelniju služasčije : Sankt Petěrburg, 1755. T. 1., s. 275 – 298. Dostupné na internetu: http://www.vostlit.info/Texts/rus16/Miller_6/text1.phtml?id=10410

¹⁴ TĚRA, M. (ed.). *Vyprávění o letech minulých. Nestorův letopis ruský, nejstarší staroruská kronika*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2014, s. 9 – 21.

ský založil tradici reálného zkoumání ruské minulosti ze středoevropského prostoru a s tím spojenou snahu vyvarovat se apriorním náhledům.¹⁵

Vrcholná etapa Dobrovského zájmu o mezislovanské vztahy se dostavila v posledních dvou desetiletích Dobrovského života. Nepochybný vliv na to měly velké politické události, které se odehrály na konci 18. a na počátku 19. století. Jednalo se především o Velkou francouzskou revoluci, která kromě velkých společenských změn přinesla i nové jasné vymezení národní identity. Její Deklarace práv člověka a občana postavila na čelné místo člověka a národ. V jejím třetím bodě bylo konstatováno: „*Jediným zdrojem veškeré suverenity je Národ. Žádná instituce, žádný jednotlivec nemůže vykonávat pravomoc, která by od něj výslovně nepocházela*“. Identita se tedy nově nedeklarovala podle panovníka či státu, ale právě podle národa jako jedinečného a současně i jediného svého nositele.¹⁶

Dalším podstatným faktorem, či přesněji souborem událostí, které ovlivnily nejen další pohled na Rusko Josefa Dobrovského, byly Napoleonské války. I v tomto případě je ovšem slovenské a české nahlížení na Rusko nezbytně začlenit do širších souvislostí proměn vidění Ruska ostatní Evropou a naopak. V konkrétní situaci šlo nejprve o to, že se Rusko pod vládou carevny imperátorky Kateřiny II. (1762 – 1796) stalo v roce 1792 členem 1. protifrancouzské koalice. Aktivně ovšem do bojů nevstoupilo. A to vyvolalo ze strany ostatních koaličních zemí včetně Rakouska vůči Rusku despekt. Změna náhledu nastala až o pět let později. Rusko v té době již v čele s novým panovníkem, carem imperátorem Pavlem I. (1796 – 1801) roku 1797 vstoupilo do druhé protifrancouzské koalice a car dal pokyn, aby se ruské jednotky v čele s jeho tehdy nejúspěšnějším velitelem Alexandrem Vasiljevičem Suvorovem (1729 – 1800) vydaly přes Alpy na Apeninský poloostrov do bojů s francouzskými jednotkami vedenými Napoleonem. Jenomže po neúspěších koaličních vojsk způsobených mj. zmatky rakouského vrchního velení Pavel ruské jednotky odvolal a jasně dal najevo, že s koalicí nebude dále spolupracovat. Situace využil Napoleon a nabídl Pavlovi jednání. Pavel jej přijal, čímž zasadil do náhledu západní Evropy na Rusko další negativní názor. Netřeba jistě zmiňovat, že ten pak byl prezentován nejen aktivním vojákům, ale i v zázemí. Protože jednou z koaličních zemí byla rovněž Habsburská monarchie, dostal se tento negativní obraz i do českého prostředí.

Změna v ruském vztahu vůči zemím západní Evropy nastala v roce 1803, kdy se britskému ministerskému předsedovi Williamu Pittovi mladšímu (1759 – 1806) podařilo přemluvit cara imperátora Alexandra I. (1801 – 1825), že Rusko je povoláno zachránit Evropu před Antikristem – Napoleonem. Ruské působení

¹⁵ VLČEK, R. Dobrovský, Rusko a rusofilství. In *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavitorum*. Vladimír Vavřínek – Hana Gladková – Karolína Skwarská (eds.). Praha : Slovanský ústav AV ČR, 2004, s. 197 – 206.

¹⁶ KŘIVSKÝ, P. *Francouzská buržoazní revoluce*. Praha : Mladá fronta, 1989, str. 20 – 21.

ní v této již třetí protinapoleonské koalici ovšem nakonec nebylo úspěšné. Bylo poraženo v bitvě Tří císařů u Austerlitz (dnes Slavkova u Brna) 2. prosince 1805 a jako člen následující, čtvrté koalice v bitvě u pruského Jílového (dnes Bagrationovsk u Kaliningradu) 8. února 1807. Po bitvě u Slavkova car Alexandr podepsal s Napoleonem pouze příměří. Byl přesvědčen, že ruská vojska jsou schopna svést s Napoleonovými novou, tentokrát vítěznou válku. Když však prohrál u Jílového, jiné řešení, než podřídit se Napoleonovi již neviděl. Následovalo Alexandrovo podepsání mírové smlouvy s Napoleonem v Tylži. Stalo se tak 7. července 1807. Následujícího roku se v září a říjnu již Alexandr účastnil velkého evropského kongresu organizovaného Napoleonem jako jeho hlavní spojenec. Erfurtská jednání ostatně završila tylžskou dohodu o delimitaci mocenského vlivu v Evropě mezi Napoleonem a Alexandrem. Nedůvěra evropských zemí poražených Napoleonem k Rusku jako jeho spojenci tím ještě jen vzrostla. Obecně se Evropou šířily obavy z nevyzpytatelného Ruska ochotného se spojit třeba s ďáblem, pokud mu to pomůže posílit jeho mocenské postavení. Přesto se ve slovenském a českém prostředí objevily ve vztahu k Rusku některé pozitivní reference. Byly vyvolány průchody ruských vojsk přes slovenské a české území, osobními poznatky místních obyvatel i stále rostoucím odporem vůči habsburské dominanci.¹⁷ Nešlo ovšem o nějaké vyslovené rusofilské pojetí či skutečné utužení česko-ruských vztahů, jak se před několika desetiletími snažili prokázat někteří autoři za každou cenu uplatňující v historických pracích marxisticko-leninskou doktrínu.¹⁸ Jednalo se o širší slovenské povědomí patrně již v pojetí příbuznosti jazyka a kultury a jednoty minulosti Josefa Dobrovského.

Spojenecké vazby mezi Francií a Ruskem neměly dlouhodobého trvání. Záhy se začaly kalit, a to mj. i proto, že Rusko nedodržovalo kontinentální blokádu a Napoleon neuspěl v postupných žádostech o ruku Alexandrových sester Anny Pavlovny (1795 – 1816) ani starší Kateřiny Pavlovny (1809 – 1819). Rusko se od roku 1810 začalo připravovat na válečné střetnutí. Opětná jednání s diplomaty Rakouska a Pruska o vzájemné podpoře při boji s Napoleonem zlepšila obraz ruského státu, stejně pak jako doba následného Napoleonova východního tažení, v ruském prostředí definovaném jako Vlastenecká válka. Jednalo se o období mezi červnem a prosincem 1812. K podpoření významu ruského státu a ruské společnosti jako vítězů nad Napoleonem na vlastním území přispělo Alexandrovo tažení Evropou, jež následovalo od ledna roku 1813. S tím spojený vznik šesté protinapoleonské koalice se stal základem evropského mocenského systému, jenž pak určoval evropskou politiku po celou první polovinu 19. století. Závěr z Napoleonských válek

¹⁷ ŠVANKMAJER, M. *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 45 – 50.

¹⁸ AMORT, Č. *Ruská vojska u nás v letech 1798 – 1800. Příspěvek k dějinám česko-ruského a slovensko-ruského přátelství*. Praha : Naše vojsko, 1954, s. 219 – 231.

byl jednoznačný: Rusko je silný stát schopný rozhodného postupu proti nepříteli, je schopný se ubránit a pomoci spojencům.¹⁹

Více než symbolickým ukončením Napoleonových válečných střetů s Evropou se stal velký mezinárodní kongres konaný ve Vídni mezi říjnem 1814 a červnem 1815. Představitelé evropských monarchií jako jeho hlavní aktéři, jako by obraceli kolo dějin. Vyjadřovali monarchistickou solidaritu a jednali takovým způsobem, jako by bylo možné identitu národů deklarovanou za Francouzské revoluce nebrat vážně a samotnou Deklaraci práv člověka a občana považovat za pouhý list papíru.²⁰ Nebrali v potaz, že ve skutečnosti Deklarace „pouze“ odrážela objektivní proces postupujícího široce evropského procesu národního obrození, směřujícího ke zformování moderní národní identity všech evropských národů. Jako by se svět Vídeňským kongresem rozdělil na dvě roviny: v jedné se odehrávaly konzervativní „hry“ mezi státy, v jejichž rámci Rusko sehrávalo podstatnou roli, a ve druhé probíhal proces národní aktivity zrcadlící nejen konkrétní národní identitu, ale i hledání národního spojence a naopak definování nepřítelů v rámci obrozujících se komunit. Rusko se v této linii stále zřetelněji na jedné straně jevílo jako přítel a alespoň potenciální spojenec, na druhé straně jako nepřítel, tedy subjekt, z něhož jde strach, protože je nositelem konzervatismu, zpátečnictví a státního dirigismu. Tento obraz Ruska procházel napříč celou Evropou a neminul ani slovenské a české prostředí.²¹

Náhled na Rusko však nebyl uvnitř jednotlivých komunit monolitní. Většinu z nich sice tvořila jediná vrstva – inteligence -, ale její širší náhled na svět se v různých zemích někdy velmi výrazně lišil. Objevovaly se různě formulované obrazy Ruska, v nichž se zrcadlila nejen aktuální situace, jíž procházel subjekt i objekt pozorování, ale i historické zkušenosti, a dále pak konkrétní cíle a ambice tvůrců těchto obrazů. Např. pro formující se českou obchodní měšťanskou vrstvu bylo Rusko vítaným potenciálním odbytištěm. Váhala však, nakolik je Rusko jako stát spolehlivou destinací. Po silně zromantizovaném všeslovanském náhledu Jána Kollára (1793 – 1852) adorujícím velkou slovanskou rodinu v čele s Ruskem jako mohutný konkurence schopný kulturní celek, nastala vlivem krvavého potlačení polského povstání 1830/1831 ruskými vojsky vlna kritických projevů směřujících až k rusofobnímu pohledu. Rusko bylo podstatnou částí slovenských i českých

¹⁹ VLČEK, R. Ke kořenům moderní ruské národní a kulturní identity. In *Kulturné dějiny*. ISSN 1338-2209, 2016, 7, Supplementum, s. 73 – 78.

²⁰ KISSINGER, H. *Obnovení světového řádu. Metternich, Castlereagh a otázka míru 1812 – 1822*. Praha : Prostor, 2009, s. 173 – 206.

²¹ VLČEK, R. Mýtus Ruska a ruského slovanství v českém prostředí 19. století. In *Pravda, láska a ti na „Východě“: Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti*. Mirjam Moravcová – David Dvoboda – František Šístek (eds.). Praha : Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2006, s. 28 – 56.

intelektuálů a jejich přičiněním i širších vrstev obou společností zobrazeno jako tyran a uzurpátor moci, tedy jako stát, z něhož je třeba mít obavy.²²

Ani za této situace však nebylo obecně pojímané slovanství slovenskými ani českými intelektuály opuštěno a jejich všeslovanský především do kulturní sféry orientovaný pohled byl šířen mezi společnostmi. Jako příklad může uvést všeslovanství Josefa Junganna (1773 – 1847), jehož součástí zůstával zromantizovaný pohled na minulé Rusko. Rozhodující roli v něm netvořila politická situace a podíl Ruska na ní, ale historická zkušenost ovlivněná romantickými ještě z německé klasické filozofie zděděnými iluzemi o Rusku jako slovanské zemi ochotné a schopné pomoci ostatním. V této podobě slovanství ve slovenském i českém prostředí začalo sehrávat onu, v úvodu studie zmíněnou úlohu berličky při prosazování slovenských i českých národně motivovaných aspirací. Spoléhání se na Rusko jako na přítele, který především svým kulturně civilizačním profilem pomáhá ostatním Slovanům, však bylo jinými zpochybňováno.²³

Poněkud jiná situace nastala ve čtyřicátých a padesátých letech 19. století. Rusko se zapojilo do potlačování revolučních událostí let 1848/1849 až v roce 1849, a to ještě „jen“ jako spojenec mladého rakouského císaře Františka Josefa I. (1848–1916) proti uherské revoluci, tedy vlastně společnému národnímu nepříteli s českou a slovenskou komunitou. Ve stejné době navíc z ruského prostředí stále zřetelněji zaznívaly jednoznačně vstřícné proslovanské hlasy. Byl to důsledek skutečnosti, že i oficiální Rusko, hledající v první polovině 19. století politické spojení, se od konce třicátých let 19. století více zajímalo o malé slovanské národy. Nejprve tak činilo z podobných důvodů, jako bylo kdysi vlastní Josefu Dobrovskému – s cílem poznat realitu minulosti i současnosti slovanského světa. Na ruských vysokých školách byly založeny stolice slovanských jazyků a slovanských dějin a na nich působící osobnosti byly vysílány do slovanských zemí, aby poznávaly dění v nich, jejich jazyk, literaturu i historii. K tomu se ve čtyřicátých letech 19. století v ruském prostředí přidružil specifický proud náhledu na ruskou národní identitu – slavjanofilové.²⁴

Obecně je sice přijímán názor, že Rusko se v 19. století vyvíjelo pomaleji než ostatní evropské země, formování moderní národní identity mu však v prvních desetiletích 19. století nebylo cizí. Tento proces v ruském prostředí, tak jako i jinde v Evropě, výrazně ovlivnily události Velké francouzské revoluce a Napoleon-

²² ŘEZNÍK, M. *Za naši a vaši svobodu. Století polských povstání (1794 – 1864)*. Praha : Argo 2006, s. 160 – 245.

²³ VLČEK, R. Slovanství, panslavismus a rusofilství. In *Slovanské historické studie*. ISSN 0081-007X, 2005, 30, s. 65 – 69.

²⁴ VLČEK, R. Stát a národ v pojetí ruských slavjanofilů. In *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (eds.), Brno : Maticе moravská, Historický ústav AV ČR, 2003, s. 382 – 392.

ských válek. I v Rusku to byli především intelektuálové, kteří se na otázku ruské národní identity vysloveně zaměřili. Především se ovšem jednalo o jejich specifickou část, tzv. raznočince, což byli intelektuálové nešlechtického původu, kteří nově získali možnost přístupu ke vzdělání. Vůči oficiálnímu pojetí byli v mnohém kritičtí, především se snažili vyzdvihnout úlohu národa. Proti nim se aktivovala linie intelektuálů sloužících ve státních službách, kteří prezentovali oficiální verzi ruské národní identity. Nejznámější z nich byla tzv. triáda, kterou explicitně vyjádřil v roce 1833 ve svém nástupnickém projevu ministr osvěty hrabě Sergej Semjonovič Uvarov. Triáda utvrzovala ruskou společnost, že všechny její skutečné hodnoty se odvíjejí od její nerozborné víry v jednotu samodržaví, pravoslaví a národa.²⁵

Rusko je sice tradičně zobrazováno jako monolitní stát s trpělivým obyvatelstvem dávajícím najevo svoji nespokojenost jen v krajním případě vyhrocených emocí, kdy již nelze postaru žít. Důsledkem toho prý byly v ruské minulosti četné rolnické bouře (rus. „bunty“), skutečná opozice podle tohoto pojetí po staletí v Rusku neexistovala. Ve skutečnosti tomu bylo minimálně od 18. století jinak. Nejen proti reformám zaváděným do praxe carem imperátorem Petrem I. se ozývali jedinci s názorem, že Rusko potřebuje něco jiného, přesněji jiné změny. Nejpozději v polovině 18. století se zformoval neoficiální reformně orientovaný proud, který různými způsoby dával najevo, že oficiální politická, hospodářská či sociální linie není optimální a že Rusko potřebuje politické změny. Leckteré z těchto hlasů zaznívaly i z okruhu poradců ruských vládců. Jenomže to, co si mohli dovolit privilegovaní, kteří navíc byli poslušni tomu, aby nic z takových názorů nevyslovili na veřejnosti, bylo striktně zakázáno ostatním. Jenomže i takové hlasy začaly zaznívat. Nepochybný byl v nich vliv evropského osvícenství a zednářství, tedy svobodomyšlení. To ale bylo v Rusku doslova nelegální. Kdežto v prvním případě nehrozily za názor výraznější perzekuce, ovšem pod podmínkou, že nebude dále do společnosti šířeny, ve druhém případě, zejména pokud se tyto opoziční názory dostaly na veřejnost, hrozil i trest smrti. Příkladem byly perzekuce, které čekaly na ruského spisovatele a vydavatele Nikolaje Ivanoviče Novikova (1744 – 1818). Stejně tak tomu bylo i v případě tehdy ještě nepříliš známého spisovatele Alexandra Nikolajeviče Radiščeva (1749 – 1802), který byl za svoji práci *Putování z Petrohradu do Moskvy*, v níž se kriticky vyjádřil o samodržaví a jeho ekonomické podstatě nevolnictví, krátce po jejím zveřejnění, v roce 1790, odsouzen k trestu smrti. Pro obvyklou snahu představitelů ruské moci zidealizovat svůj obraz bylo typické udílení milostí. Tak tomu bylo i v případě Radiščeva: trest smrti mu byl zaměněn za doživotní vyhnanství na Sibiři. K Radiščevovu štěstí „věčnost“ či „doživotí“ v Rusku obvykle takového trvání nemělo. Kateřina II. roku 1796 zemřela

²⁵ Srov. VLČEK, R. Hodnota člověka v pojetí Nikolaje Michajloviče Karamzina a Sergeje Semjonoviče Uvarova. In *Novaja Rusistika*. ISSN 1803-4950, 2017, 10, č. 1, v tisku.

a nový car, opět ve snaze ukázat lidu svoji dobrotivost, v tradici svých předků vyhlásil širokou amnestii. Její součástí byl návrat politických vyhnanců ze Sibíře.²⁶

Jedním z nejznámějších duchovních dědiců zmíněného opozičního proudu ruských intelektuálů druhé poloviny 18. století byl ve druhém a třetím desetiletí 19. století filozof raznočinec Petr Jakovlevič Čaadajev (1794 – 1856). Někdejší účastník protinapoleonských tažení z let 1812 – 1814, který byl za hrdinské činy mj. odměněn jedním z nejvyšších tehdejších ruských vyznamenání, řádem svaté Anny, se rozhodl kvůli podmínkám, ve kterých byli ruští vojáci drženi, v roce 1820 požádat o penzionování a z armády odejít. Děkabristickou vzpourou „přežil“ v zahraničí a ačkoli byl z podílu na děkabristu podezírán, nikdy mu nebyl prokázán. Čaadajev se pak uchýlil na vesnici, kde ovšem promýšlel svoje kritiky režimu. V letech 1827 – 1831 napsal v jejich duchu „*Filozofické dopisy*“, z nichž první v roce 1836 zveřejnil v nepříliš známém odborném časopise *Drobnohled* (rus. „Teleskop“) kritika Nikolaje Ivanoviče Naděždina (1804 – 1856). Podstata tohoto Filozofického dopisu byla stejná, jako řada dalších dobových vyjádření intelektuálů: jaká je ruská národní identita, kde a v čem spočívají její kořeny a jakým způsobem by měla být vymezena. Na rozdíl od většiny ostatních se však Čaadajev vyjádřil o ruské identitě, přesněji její tradici negativně. A nedával naději, že by se to mohlo v budoucnosti změnit. To se, přirozeně, carovi ani dalším představitelům oficiální linie Ruska nelíbilo. Čaadajev byl označen za blázna, izolován v domácím vězení a tresty neminuly ani vydavatele časopisu a všechny, kteří se na publikování Filozofického dopisu podíleli.

Pro další vývoj opozičního myšlení v Rusku a pro jeho obraz za hranicemi bylo podstatné, že se Čaadajev a jeho práce staly ikonami, s nimiž se seznamovali další generace ruských intelektuálů. Mnozí z nich považovali vysloveně za povinnost se k Čaadajevovým názorům vyjádřit. Konali tak v rámci dalšího kola ruských diskusí, jaká je ruská národní identita. Součástí některých intelektuálních kruhů takto se vyjadřujících byly úvahy o kořenech ruské národní identity ve staroslovanském prostředí a o úzkém propojení mezi dalším vývojem ruské komunity a komunit ostatních slovanských národů. Jednalo se o slavjanofily, kteří hledali její ruské kořeny ve staroslovanských vazbách a v širší slovanské vzájemnosti. Neusilovali ještě o politickou ani širěji koncipovanou panslovanskou kulturní jednotu, ale „pouze“ o podpoření vlastní ruské identity poukazem na její slovanskou „mezinárodnost“, univerzálnost a širokou platnost.²⁷

Na přelomu třicátých a čtyřicátých let 19. století se obraz oficiálního Ruska v zahraničí zlepšoval. Byl o důsledek relativní stabilizace mezinárodně politické

²⁶ VLČEK, R. Reformní vize v ruském politickém myšlení druhé poloviny 18. a počátku 19. století. In *Slovanský přehled*. ISSN 0037-6922, 2015, 101, č. 2, s. 259 – 292.

²⁷ NYKL, H. *Slavjanofilství a slavjanofilské paradigma. Příspěvek ke studiu ruské filosofie 19. století*. Praha : Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2015, s. 62 – 64.

situace a některých modernizačních změn uvnitř Ruska, zejména zrušení osobní závislosti státních nevolníků reformou ministra státních panství hraběte Pavla Dmitrijeviče Kiseljova (1788 – 1872). Car imperátor Mikuláš I. (1825 – 1855) zrušil dlouholetý zákaz cestování za hranice a souhlasil, aby stejně jako v případě odborníků – slavistů mohli snáze získat cestovní pas i další ruští intelektuálové. Snad byl Mikuláš přesvědčen o ruské výjimečnosti a o tom, že poznatky ruských intelektuálů podpoří jejich přesvědčení o pozitivním vývoji ruského impéria. Někteří z těchto ruských cestovatelů se však do vlasti nevrátili a vytvořili specifickou ruskou emigraci, která ostatní Evropu seznamovala s negativy, které život v Rusku přináší. Nejznámějšími představiteli těchto kruhů byl socialista Alexandr Ivanovič Gercen (1812 – 1870) a anarchista Michail Alexandrovič Bakunin (1814 – 1876), jejichž obraz nutné revoluce vytvářel specifický rusofobní obraz ruského státu.

Gercen a Bakunin však byli spíše výjimkou. Většina ruských intelektuálů se do Ruska zpátky vracela. Platilo to i o slavjanofilech, kteří navštívili slovanské země. Při tom navazovali vztahy s představiteli slovanských komunit a šířili mezi nimi iluzi o ochotě Ruska pomoci jim v jejich národně identifikačním úsilí. To se přirozeně odrazilo v pozitivním obrazu Ruska, často ovšem již nahlíženého diferencovaně: jako by existovalo dvojí Rusko – oficiální, samoděržavné a ve své většině stále ještě nevolnické, tedy to špatné, se kterým je třeba skoncovat – a Rusko neoficiální, intelektuální, jehož představitelé chtějí malým Slovanům pomoci, mají mnoho společného nejen v minulosti, ale i v současnosti. Stejně jako jim přece jde Slovákům, Čechům a dalším Slovanům o spravedlnost a nezávislost. V tomto duchu se vyjadřoval např. Karel Havlíček (1821 – 1856), který navíc poznal Rusko z autopsie. Ruští slavjanofilové se ve svých obhajobách proslovovsky misijní ruské role dokonce ani příliš nelišili od emigrantů Gercenova a Bakuninova typu, kteří ovšem na první místo kladly revolučnost a sociální aspekt.²⁸

Důležitou mezinárodně politickou událostí, která ovlivnila slovenský a český pohled na Rusko, byla Krymská válka. Odehrávala se v letech 1853 – 1856. Nejprve v letech 1853 – 1854 se jednalo o rusko-osmanský konflikt, který příliš pozornosti ve slovenském ani českém prostředí nevyvolal. Jednalo se totiž o jeden z řady střetů těchto dvou mocností, které provázely 18. i 19. století. Jenomže v letech 1854 – 1855 rusko-osmanská válka pokračovala jako střet Ruska s osmansko-britsko-francouzsko-sardinskou koalicí. Na vytvoření obrazu ubohého ruského lidu trpícího především v obklíčeném krymském městě Sevastopolu ve slovenském a českém prostředí nepochybně zapůsobily podmínky tzv. Bachova neoabsolutismu, v němž slovenská a česká komunita žila. Bránily totiž výraznějšímu prosazení české a slovenské národní identity. Ačkoli Rakousko nebylo oficiálním členem protiruské koalice, jak na jednáních, která mezi válčícími stra-

²⁸ VLČEK, R. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2002, s. 82 – 84.

nami zprostředkovávalo, tak v dalších diplomatických i jiných vyjádření, dávalo najevo, že oficiální rakouská politika je jednoznačně protiruská. Slovenští a čeští intelektuálové opírající se o dřívější vstřícná vyjádření ruských slavistů a slavjanofilů o slovanské vzájemnosti znovu oživila proslovansky pozitivní obraz Ruska. Někteří dokonce spatřovali v ruské obraně Krymu symbol budoucího spojení a slovanské podpory.²⁹

Po podepsání pařížských mírových dohod, které krymskou válku zakončovaly, car imperátor Alexandr II. (1855 – 1881) přistoupil k reformám vnitřního Ruska. V zahraničí zejména zrušení osobní závislosti šlechtických nevolníků, kterých byla doposud v Rusku většina, carským manifestem z 19. února 1861 vyvolalo euforii, že Rusko se modernizuje a svými hodnotami přibližuje zemím střední a východní Evropy. Dokonce i u osobností, které byly ve svém obrazu Ruska zdrženlivé, se prosadila iluze o možné spolupráci odvislé od slovanského pobratimství. Takto např. vystupovali představitelé české politiky František Palacký (1798 – 1876) a František Ladislav Rieger (1818 – 1903). Rusové se jim za to náležitě odměnili. Na podzim 1862 je společně s Janem Evangelistou Purkyněm (1787 – 1869), Aloisem Vojtěchem Šemberou (1807 – 1882), Františkem Sušilem (1804 – 1868), Antonínem Jaroslavem Vrtátkem (1815 – 1892), Františkem Řezáčem (1819 – 1879) a Františkem Jezberou (1829 – 1901) vyznamenali řádem uděleným jim na návrh protopopa ruského vyslanectví ve Vídni, známého panslavisty Michaila Fjodoroviče Rajejského (1811 – 1884), carem Alexandrem II. (1855 – 1881) při příležitosti tisícileté existence ruské říše.

V českém denním tisku se na začátku šedesátých let 19. století objevující nadšené zprávy o modernizujícím se Rusku neměly dlouhého trvání. Rusko sice zavedlo některé reformy, ale svoji podstatu, samoděržaví nezměnilo. Navíc reformy byly do praxe uváděny velmi pomalu a způsobem, který jejich modernizační hodnotu degradoval. Např. zrušení osobní závislosti šlechtických nevolníků bylo provázeno povinností výkupu půdy, na které doposud nevolníci pracovali. Výkup bylo nutné realizovat v průběhu téměř padesáti let, přičemž počátek byl stanoven až na rok 1863. Celé dva roky od zavedení této tzv. rolnické reformy byly totiž vyčleněny na vyhlásování dvou carských manifestů vymezujících reformy a na ustavení místních výborů, které měly upravovat podmínky, za nichž měl být výkup realizován, a vytvářet „smírčí“ komise. Výkup totiž měl být proveden na základě „dohody“ statkáře a jeho dřívějšího nevolníka. To vše ve spojení s obecnou rolnickou iluzí, že půdu dostanou zadarmo, vyvolávalo nespokojenost, jež byla, tak jako doposud v Rusku obvykle, krutě, za pomoci vojska potlačována. Informace o desítkách, stovkách či dokonce tisících takovýchto událostí se dostaly i do slovenského a českého prostředí. Již nikoli jen mezi některými slovenskými a českými intelektuály, ale i uvnitř společnosti tím

²⁹ ŠTASTNÝ, V. Krymská válka a soudobá česká společnost. In *Slovanské historické studie*. ISSN 0081-007X, 1955, č. 1, s. 1 – 19.

rostla vůči Rusku nedůvěra. Nejednalo se sice ještě vysloveně o definici nepřítelů, ale dřívější rusofilské a panslovanské postoje byly ve většině společnosti opuštěny. Vlastní zůstaly jen některým kruhům, které pak o několik let později, poté, co v roce 1867 došlo k rakousko-uherskému vyrovnání, v nich opět spatřovaly možnost opory národně identifikačních snah.

Takových osobností však bylo stále méně, zejména, když na přelomu let 1863 a 1864 došlo z ruské strany k dalšímu krvavému potlačení polského povstání. Obavy z Ruska zejména mezi českými intelektuály hlásícími se k mladočeskému liberálnímu proudu tím nesmírně vzrostly. Ostatně v celé Evropě se vlivem potlačení polského povstání zvedla vlna strachu z Ruska ochotného a schopného v zájmu svých mocenských aspirací použít jakékoli prostředky. Vyjádření vrcholných ruských politiků, že povstání se odehrálo v části někdejšího Polska, které již téměř století náleží k ruské říši, a tudíž se jedná o vnitřní ruskou záležitost, do které se nemá nikdo ze zahraničí vměšovat, na negativním obrazu Ruska a strachu z něj jen přidala. Slovenské ani české prostředí, ačkoli v jeho části přežívalo rusofilství, nezůstalo tomu uchráněno. Stále méně bylo nakloněno vizím podobným Ludovítu Štúrovi (1815 – 1856) o slovensko-ruské příbuznosti, vzájemnosti a možné jednotě.³⁰

Štúrovské pojetí se v šedesátých letech 19. století jednoznačně přežilo. Přesto nejen výše zmínění Palacký a Rieger nadšeně přijali nabídku nejvyšších ruských politických kruhů, zprostředkovanou jim výše již zmíněným protopopem Rajevským, aby se v čele české delegace zúčastnili ve stejném roce, kdy došlo k rakousko-uherskému vyrovnání, slovanské národopisné výstavy v Moskvě a slovanského sjezdu v Sankt Petěrburgu. Palacký s Riegrem svoji účast ovšem nechápali jako projev mimořádného rusofilství či panslavismu, jak to očekávala ruská strana, ale jako možnost, jak přesvědčit čelné představitele ruské politiky, že je třeba česku otázku, za niž považovali národně identifikační úsilí českého národa, posunout na mezinárodní pole. Ostatně měli k tomu precedent jednak v úsilí Poláků a jednak Sardinů. Sardinský panovník včlenil svoje království do britsko-francouzské koalice bojující v Krymské válce přesně ze stejného důvodu.

Vyjádření ruských politiků však byla značně neurčitá a česká delegace se vrátila do vlasti zklamána. Přesto mezi některými účastníky „poutí“ nadšení z Ruska přetrvávalo i v dalších letech. Obraz Ruska mezi póly rusofilství a rusofobie, slovanství a panslavismu přežíval i v dalších desetiletích 19. století. Stále více jej však překrývaly praktické pohledy na aktuální rakousko-uherskou politiku a na snahu prosadit v jejím rámci slovenské a české národně identifikační cíle. Výrazně více než dříve se pohled na Rusko konkretizoval podle zájmu jednotlivců. Nejzřetelnější byly, jak jsme již výše konstatovali, zájmy obchodníků. Na druhé straně se

³⁰ MARTINKOVIČ, M. Slovanstvo, Európa a Rusko v myslení Ludovíta Štúra. In *Ludovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Peter Macho – Daniela Kodajová (eds.). Bratislava : Veda, 2015, s. 100 – 114.

stále zřetelněji prosazovala snaha reálně poznávat skutečné Rusko. Za zakladatele českého vskutku realistického pohledu na Rusku je v českém prostředí obvykle považován pozdější první prezident Československé republiky, filozof Tomáš Garrigue Masaryk (1850 – 1937). Nebyl však jediný, kdo takto na Rusko hleděl a kdo se snažil Rusko reálně poznávat. Např. v rovině historických zpracování se objevily osobnosti, jimž bylo Masarykovo kriticko-realistické pojetí více než sympatické. Např. historik Josef Kalousek (1838 – 1915) v rámci svého soustředění na dějiny selského stavu v českém prostředí analyzoval minulost ruské občiny a ruského zemědělství.³¹ Podobně o desetiletí později historik, muzejník a archeolog Josef Ladislav Píč (1847 – 1911). Z jeho pera vzešla jedna z prvních českých přehledových prací o ruských dějinách. Jednalo se o syntézu ruských dějin dovedenou do konce 18. století.³² Píč uvažoval o jejím pokračování. Zmíněnou syntézu totiž označil za první díl. Ale již nikdy se k syntetickému zpracování ruských dějin, starších ani novějších nevrátil.³³

Ruský stát byl prohranou Krymskou válkou izolován a jeho následná hledání spojenců byla kvůli rostoucí nedůvěře vůči jeho politice neúspěšná. Do tohoto kontextu zapadá příprava slovanské národopisné výstavy a slovanského sjezdu na rok 1867, v roce 1858 založení moskevského slovanského dobročinného spolku v roce 1858 a o deset let později, roku 1868, petrohradského slovanského dobročinného spolku. Protože oficiální Rusko nebylo schopno najít spojence mezi mocnostmi, vítalo možnost, ale i nabídku sblížení s malými slovanskými národy. Účelovost získání mezi nimi mocenského vlivu byla více než zřejmá. Pro čelné ruské politiky to byla hra, jejímž prostřednictvím se snažili získat alespoň sympatie mezi diplomaty velkých zemí. Např. i tím, že se ostentativně od panslovanské iluze distancovali, aby ji však ve skrytu podporovali.³⁴

Stejně tomu bylo v případě největšího vzednutí panslovanských a rusofilských iluzí v ruském prostoru v době velké východní krize, která nastala v sedmdesátých letech 19. století. Rusku se na konci šedesátých let 19. století prostřednictvím politického obchodu, v jehož rámci se tvůrci německého sjednocení, pozdějšímu německému kancléři Ottovi von Bismarckovi (1815 – 1898) zavázalo k neutralitě v případě prusko-francouzského konfliktu, přece jen podařilo získat významného spojence. Tím však ponechalo Francii osudu, který vyvrcholil porážkou od Pruska, již Bismarck využil k završení německého sjednocení a vyhlášení jednotného německého státu v lednu 1871 ve francouzských Versailles. Obraz Ruska ve fran-

³¹ Srov. KALOUSEK, J. *O zřízení a původu obce velkoruské*. Praha : Matice česká, 1880; KALOUSEK, J. *České státní právo*. Praha : Bursík a Kohout, 1871.

³² Srov. PÍČ, J. L. *Dějiny národa ruského. Díl 1. Do konce XVIII. století*. Praha : Matice česká, 1889. 284 s.

³³ Dostupné na internetu: <http://www.veprek.cz/profesorPic.html> .

³⁴ VLČEK, R. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2002, s. 131 – 138.

couzském ale ani v německém prostředí nebyl nikterak idylický, od jeho vidění jako přítele a spojence měl velmi daleko.³⁵

Oficiálnímu Rusku se však jeho politika vyplatila – dostalo se mu za to cenné odměny. Upevnilo se jeho postavení v monarchistickém Spolu tří císařů a dosáhlo revize pařížské mírové smlouvy z roku 1856, na jejímž základě nesmělo mít na černomořském pobřeží vojenská základna. Návrat ruského námořního loďstva do černomořského prostoru vyvolal v Evropě další obavy z ruské revanše a strach z jeho expanzionismu. Že tento obraz byl oprávněný, prokázala nová rusko-osmanská válka, která sice v roce 1876 propukla s pruským i britským souhlasem, ale která vedla k osmanské porážce, již tyto mocnosti připustit nechtěly. Válka byla vyvolána osmanským potlačováním povstání na Balkáně. Nejen v Rusku vrcholila euforie, že Rusko musí bratrským Slovanům, především těm pravoslavným, pomoci. Slovenské ani české prostředí této euforii nezůstalo ušetřeno. Když jeden z významných velitelů ruských jednotek v rusko-osmanské válce, generál Michail Grigorjevič Čerňajev (1828 – 1898) navštívil Prahu, byl nadšeně vítán jako spasitel a zachránce Evropy.

Evropské mocnosti si obnovení ruského mocenského vlivu na Balkáně a v černomořském prostoru nepřály. Mír podepsaný mezi Ruskem a Osmanskou říší v cařihradském předměstí San Stefanu v únoru 1878 tomu nasvědčoval. A proto rozhodly o jeho korekci. V červnu a červenci téhož roku uspořádaly v Berlíně velký mezinárodní kongres, který sanstefanské závěry ve smyslu mocenských prebend Ruska výrazně korigovaly. Rusko se tím opět dostalo do mezinárodně politické izolace. Evropské mocnosti tím vyšly vstříc hlasům vyjadřujícím z Ruska strach. Na druhé straně tím ovšem vyprovokovaly neoprávněnou adoraci. Rusofilské hlasy sice již byly ojedinělé, ale jak v celé Evropě, tak ve slovenské a české společnosti se objevovaly i nadále. A to byl obraz, který zůstal vlastní i osmdesátým a devadesátým letům 19. století.

Ruský panslavismus, který zejména v sedmdesátých letech 19. století nabyl politické podoby, byl v ruském prostředí provázen reálnějším obrazem slovanství a slovanských komunit v podobě nově se profilující ruské slavistiky. Jejím čelným představitelem byl Vladimir Ivanovič Lamanskij (1833 – 1914). Ačkoli v jeho pracích lze dodnes najít mnoho objektivního, zůstalo i jemu vlastní přesvědčení o misijní úloze Ruska chránícího nejen svoje národní zájmy, ale i zájmy dalších slovanských komunit.³⁶

³⁵ REZNIKOW, S. *Frankofilství a česká identita. 1848 – 1914*. Praha : Karolinum, 2008, s. 112 – 117.

³⁶ VLČEK, R. *České slovanství a pravoslaví (Vladimír I. Lamanskij a jeho vliv na konverzi Čechů k pravoslaví a k panslavismu)*. In *Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950)*. Peter Švorc – Lubica Harbulová – Karl Schwarz (eds.). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity – Evangelisch-theologischen Fakultät der Universität Wien, 2008, s. 202 – 212.

Ve slovenském i českém prostředí takové pojetí vyvolávalo nedůvěru, což ale nikterak neměnilo pozice rusofilských ani naopak rusofobních hlasů. Již tedy nikoli ve smyslu ucelených myšlenkových směrů, ale názorů jednotlivců zaznívaly rusofilské stejně jako rusofobní hlasy. Pohled na Rusko jako fenomén naděje či naopak strachu se nadále odvíjel podle konkrétních historických podmínek, i dle obrazu, který slovenské a české společnosti zprostředkovávali jejich národní buditelé, ti, kteří hledali cesty k obhájení a prosazení konkrétních národně identifikačních snah vrcholících v říjnu 1918 vznikem samostatného československého státu.

Obraz Ruska patřil k významným součástem slovenského i českého národně identifikačního procesu. V tradičním pojetí slovenské i české historiografie je definován jako rusofilský zasazený do širších souvislostí slovenského a českého všeslovanského pohledu. Ve skutečnosti nebyl ani v 19. století, kdy ve slovenské a české komunitě vrcholil proces formování moderní národní identity, takto jednoznačný. Vlivem mezinárodně politického dění, vývoje v Rusku, proměn jeho duchovních proudů, ale i událostí ve slovenském a českém prostředí, se celkový obraz Ruska pohyboval ve stejných oscilacích, jako jej známe v současné době: mezi póly rusofilství a rusofobie. Pouze národní buditelé, kteří k formulování opor národní identity postupovali tak, jak definoval Dušan Třeštík slovy „vymysletí národ“, nacházeli v Rusku, ale často jen mezi některými jeho kruhy cennou oporu, berličku, kterou mohli hrozit uherským a rakouským politikům nechtějícím národně identifikační úsilí malých slovanských národů tolerovat.

Slovenský ani český pohled na Rusko se přitom nikterak výrazně nelišil od obrazů Ruska jinde v Evropě. I tam bylo Rusko na jedné straně adorováno jako významná mocnost, modernizující se stát, jehož společnost je schopná i ochotná přinést lidstvu mnohé pozitivní hodnoty, stejně jako na druhé straně z něj byly prezentovány obavy; strach z jeho expanzionismu a imperialismu, neustálé potřeby uspokojovat svoje velmocenské choutky a prosazovat netolerantní přístup vůči všem s jinými názory.

Slovenský a český pohled na Rusko byl zřídka skutečně bipolární. Pokud se v 19. století setkáváme s jednoznačnou definicí Ruska jako přítele, který pomůže malým Slovanům v jejich úsilí, či naopak jako nepřítele, kterého je nutné se za každou cenu bát, pak to byly účelové konstrukce, jejichž prostřednictvím mělo být širší okolí varováno před neochotou vyjít Slovákům či Čechům vstříc. Ideje a ideologie však již v 19. století sehrávaly významnou roli a jejich kategorické prosazování ve společnosti sehrávalo mimořádnou manipulační roli při získávání mas na konkrétní stranu.

SLOVÁCI A NÁRODNOSTNÁ OTÁZKA V UHORSKU V SPRÁVACH RUSKÝCH DIPLOMATOV¹

Roman Holec

HOLEC, Roman. Slovaks and the nationality issue in Hungary in reports of Russian. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 31-51.

The study focuses on how Russian diplomacy (the Embassy in Vienna, and the Consulate in Budapest) monitored the issue of nationality in Hungary, especially the status of Slovaks in 1848-1914. In addition to the Russians, no one from the foreign diplomats accredited in the Empire paid as much attention to the issue despite the fact that the official Russian foreign policy had not counted on the Central European Slavs in their plans. Even the prevailing critical tone towards undemocratic relations in Hungary sounded rather contradictorily from the pen of the Russian diplomats. The reports discussed the issue in depth, and with the exception of the figures, they were solid and interesting due to their considerations and evaluation aspects. They dealt with the participation of Slovaks in the revolution of 1848 - 1949, the creation of their political programme, the application of the national law, election fights, religious issues, and events such as the National Congress or the bloodshed in Cernova. The World War I interrupted the diplomatic relations between Russia and Austria-Hungary whereby the national issue (and within its context the Slovak one, too) received an entirely new geopolitical dimension.

Key words: 19th century, 20th century, Hungary, Slovaks, Russian diplomacy.

Významným prameňom pre historika sú diplomatické správy, ktoré vznikajú z činnosti zastupiteľských úradov v zahraničí a z mapovania vnútro politickej situácie diplomatmi, z činnosti jednotlivých referátov na ministerstvách zahraničných vecí alebo ako výsledok analýz rôznych expertov, ktorých dnes nazývame politológmi. Správy diplomatov vypovedajú o šírke záujmu toho ktorého štátu, o prioritách zahraničnej politiky, ale niekedy aj o pripravenosti a rozhladenosti diplomatov. Napokon správy sa upravujú v zahraničnopolitickej centrále a v rôznej podobe sa dostávajú na stôl hlavného referenta, štátneho tajomníka, ministra či ojedinele i samotného panovníka.

Ako historik som mal možnosť pracovať so zahraničnými diplomatickými materiálmi o habsburskej monarchii z pera britských, nemeckých, švajčiarskych, bulharských a ruských diplomatov. Samozrejme, okrem zahraničnopolitických, vnútro politických, ekonomických, sociálnych i kultúrnych analýz ma ako slovenského historika mimoriadne zaujímalo vnímanie národnostnej otázky a v jej rám-

¹ Štúdia vznikla v rámci projektu APVV-0119-11 Slovensko v 19. storočí.

ci akákoľvek zmienka o Slovákoch. Tým sa dala dobre merať úroveň ich zviditeľnenia a bolo možné dobre pozorovať, do akej miery boli zaujímaví pre zahraničie a či ich vôbec zahraničie registrovalo, keďže Slovákom chýbali základné atribúty a inštitúcie toho, čo nazývame zahraničná politika a boli okolnosťami i svojou slabosťou väčšinou zahľadení do seba.

Keď som začiatkom deväťdesiatych rokov žil dlhodobo v Nemecku, rozhodol som sa využiť príležitosť na rozsiahly výskum vo švajčiarskom Berne, vo fonde ministerstva zahraničných vecí. Keď som našiel obrovské zväzky hlásení z revolúcie 1848/49 v habsburskej monarchii, tušil som, že by som mohol nájsť prvú správu o Slovákoch, ktorí vtedy vstúpili na javisko európskych dejín. Veď kto iný, ak nie švajčiarska diplomacia z Viedne a Pešti, by mal preukázať citlivosť pri vnímaní národnostnej otázky? Moje veľké očakávanie vystriedalo o to väčšie sklamanie, keď po týždňoch tvrdého štúdia bol môj výsledok rovný nule. Pochopil som, že Slováci cez to európske javisko v rokoch revolúcie len prešli bez toho, aby čosi povedali, resp. aby to, čo povedali, niekto vôbec počul.²

Keď som sa oveľa neskôr dostal do moskovského Archivu vnešnej politiky Rossijskoj imperii, musel som zase trochu prehodnotiť svoje stanoviská. Ruskí diplomati z habsburskej monarchie totiž – na moje prekvapenie – podrobne zachytili nielen politické aktivity štúrovcov počas revolúcie, ale venovali sa slovenskej otázke až do roku 1914 skutočne veľmi detailne. Prekvapenie bolo na mieste, ak si uvedomíme veľmocenský rozmer ruskej zahraničnej politiky a diametrálne nerovnocennú parciálnosť slovenskej otázky čo len v celouhorskom rámci.

Tradície ruskej diplomacie v strednej Európe siahajú hlboko do histórie. Veď diplomatické kontakty medzi Ruskom a Rakúskom sa datovali od polovice 16. storočia, od konca 18. storočia fungovali prostredníctvom diplomatických zástupcov. Roku 1874 vzniklo samostatné ruské veľvyslanectvo, koncom 19. storočia sa utvoril celý komplex aj s ortodoxným kostolom v blízkosti Landstrasse, dnes hlavným centrom ortodoxnej cirkvi pre celé Rakúsko.

Medzi ruskými vyslancami vo Viedni nájdeme viacero zaujímavých a zvučných mien. Pavel Ivanovič Medem pôsobil vo Viedni v rokoch 1848 – 1850 a zachytil aktivity štúrovcov. Alexander Michajlovič Gorčakov (pôsobil v centre habsburskej monarchie v rokoch 1854 – 1856) prešiel priamo z Viedne do funkcie ministra zahraničných vecí a zotrval v nej až do roku 1882. Vďaka svojmu pôsobeniu v Nemecku a vo Viedni sa stal jedným z konštruktérov rusko-rakúsko-nemeckého spoločenstva. Z ďalších diplomatov možno vyzdvihnúť Ernesta Gustavoviča Stackelberga (1864 – 1868) a Nikolaja Alexejeviča Orlova (1869 – 1870). Nasledovali Jevgenij Petrovič Novikov (1874 – 1879) a Alexej Borisovič Lobanov-Rostovskij (1882 – 1895), ktorý nechal vybudovať budovy zastupiteľského úradu a začal

² HOLEC, R. Hlásenia švajčiarskych diplomatov ako prameň k slovenským dejinám v období 1848 – 1918. In *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722, 1992, 27, č. 2, s. 89 – 99.

stavať ortodoxnú katedrálu, aby sa po opustení Viedne dostal nakrátko do kresla ministra zahraničných vecí. Nasledovali Piotr Alexejevič Kapnist (1895 – 1904) a Lev Pavlovič Urusov (1905 – 1910). Ten bol predtým vyslancom v Paríži a Ríme, išlo teda o ďalšieho dôležitého diplomata.

Medzi generálnymi konzulmi v Budapešti bol snáď najvýznamnejší diplomat menom Muraviev-Apostol Korobin, o ktorom vieme, že predtým pôsobil v Belehrade a že mal blízko k slovanskej myšlienke.

V prehľade najvýznamnejších ruských ministrov zahraničných vecí si všimnime najmä dlhovekého Karla Roberta Nesselrodeho (1814 – 1856), už spomínaného Gorčakova (1856 – 1882), Nikolaja Giersa (1882 – 1895), už spomínaného Lobanova-Rostovského (1895 – 1896) a napokon medzi poslednými prehľad uzatvárajú dvaja najvýznamnejší Alexander Petrovič Izvolskij (1906 – 1910) a Sergej Dmitrijevič Sazonov (1910 – 1916). Títo ľudia teda vtlačali pečať ruskej zahraničnej politiky, jej koncepciám a prioritám, ako aj vzťahu k habsburskej monarchii.

Z uvedeného diplomatického prostredia pochádzali početné správy o situácii v habsburskej monarchii a o národnostnej otázke ako jej internom probléme, a to aj napriek tomu, že priority ruskej politiky stáli väčšinou úplne inde. V tomto prostredí sa uvedené správy vyhodnocovali a v príhodnom čase (ten prišiel najmä počas prvej svetovej vojny) mohli zohrať aj úlohu ovplyvňujúceho, ba profilujúceho faktora.

Počas systematického výskumu (ak je takýto v podmienkach ruských archívov vôbec možný) mi prešli rukami doslova stovky správ, písaných ruským vyslanectvom vo Viedni alebo konzulátom v Budapešti, ako aj rôznych príloh, pričom všetky boli z rôznych dôvodov z hľadiska našej témy zaujímavé. Určite nejde o kompletný obraz, lebo kto pozná situáciu v ruských archívoch, vie, že materiály sa v nich objavujú a miznú podľa nie veľmi logických pravidiel. Jednoznačne však možno povedať, že správy boli fundované a išli do dostatočnej hĺbky, veď niekedy boli písané priamo z územia dnešného Slovenska. Pod ich dojmom a skutočnosťou, že nás zaujíma najmä hodnotenie národnostnej otázky v monarchii a v jej rámci hlavne slovenská otázka, však nemožno prepadať ilúziám a falošným záverom. Vždy treba mať pred očami, že:

1. Stredná Európa nebola nikdy sférou záujmu ruského impéria, tou bol v Európe výlučne Balkán a strategicky dôležité úžiny Bospor a Dardanely.
2. Existovali desiatky tém, ktoré boli pre ruskú zahraničnú politiku podstatne zaujímavejšie ako národnostná otázka v Uhorsku, o Slovákoch ani nehovoriac.
3. Rusko bolo od koalíčných protinapoleonských vojen až do roku 1914 prakticky spojencom habsburskej monarchie. Pamätáme si Svätú alianciu i Spolok troch cisárov.
4. Rusko-uhorské vzťahy boli od ruského potlačenia maďarskej revolúcie roku 1849 tradične napäté, Uhorsko bolo dlhodobo traumatizované ruským nebezpečenstvom a strašidlom panslavizmu, ktoré sa vnímalo až s neveriteľ-

nou hystériou. Správy rakúskej diplomacie z Petrohradu a Moskvy sa venujú prioritne panslavizmu, hoci ten býva často označovaný ako slavianofilstvo.³

5. Rusko-turecká vojna a oslobodenie balkánskych Slovanov v 70. rokoch 19. storočia poriadne vydesili Budapešť a v nevídanej miere povzbudili Slovanov v celej strednej Európe. Obrazy českého maliara Jaroslava Čermáka vtedy burcovali slovanský svet, rovnako literárne texty, ospevujúce hrdinstvo balkánskych Slovanov. Ruský zásah do geopolitických pomerov na Balkáne pôsobil mobilizujúco i inšpirujúco.

Mnohí vtedy čakali na noviny podobne ako Daxnerovci z Tisovca: „*Vlak do Tisovca prichádzal o štvrtej poobede, s ním prišla pošta a noviny, ktoré naši páni každý deň s veľkým záujmom vyčakávali. ... Tešili sme sa, keď ruské vojská prešli cez Dunaj... a ... postupovali proti Turkom. Rmútili sme sa, keď prišli zvesti o porážkach a veľkom utrpení ruského vojska pod Šipkou a pod Plevnom.*“⁴ Povedané slovami Jozefa Podhradského, príklad Bulharov mal zapôsobiť, aby „*naše holuby trocha posokolili a pojastrabili sa*“. Ján Botto to zase vyjadril veršami:

*„Nech uvidí, keď i u nás jedným pekným ránom
zavíta k nám slobodienka jako nad Balkánom,
keď i u nás právo sa raz víťazstva dobyje,
pravda od dvier pôjde za stôl, krivda – do Ázie!“⁵*

6. Približne od prelomu 19. a 20. storočia sa však začínajú vzťahy s Ruskom ochladzovať. Jednak Bismarck bol už mimo politiky, jednak sa Rusko stále viac dostáva do tábora budúcej, konštituovanej Dohody a nakoniec po tom, čo sa sféra zahraničnopolitického záujmu Rakúsko-Uhorska presunula na Balkán, stále viac sa tu zrážala so záujmami Ruska. Hlavný ruský spojenec – Srbsko – sa stáva úhlavným nepriateľom habsburskej monarchie. Jej anexia Bosny-Hercegoviny, ako aj súbežné prehlásenie sa bulharského kniežata za cára roku 1908, za čím sa videla ruka Viedne – to všetko ešte viac komplikovalo rusko-rakúske vzťahy.
7. Nakoniec až prvá svetová vojna dostala oba štáty do nepriateľských táborov a tým aj národnostná otázka v Uhorsku – a v jej rámci i slovenská otázka – dostali veľmi silné politické konotácie. Začali sa rodiť reálne politické plány, dovedy absolútne nepredstaviteľné.

³ K tomu GORECZKY, T. Panslavizmus Oroszországban az 1880-as években Burián István moszkvai osztrák-magyar főkonzul jelentéseinek tükrében. In *Történelmi szemle*. ISSN 0040-9634, 2016, 58, č. 1, s. 63 – 83.

⁴ Marína Ormisová spomína. Martin : MS, 1979, s. 155.

⁵ J. Botto A. Trúchlemu-Sytnianskemu zo 14. 2. 1878. In *Listy Jána Bottu*. Pavol Vongrej. Martin : MS, 1983, s. 115.

Tieto geopolitické zmeny pochopiteľne odrážali postupnú zmenu postoja Ruska k Slovanom v strednej Európe. Pred vojnou za tým netreba hľadať veľké koncepty a rozsiahlu politickú stratégiu, ale ako istá politická alternatíva už existovali a cárska diplomacia postavenie Slovanov v monarchii systematicky monitorovala. Dokonca možno konštatovať, že slovanská otázka a problematika rôzne a široko vnímaného panslavizmu stáli ako jedno z centier pozornosti hlásení z habsburskej monarchie. V ich rámci možno sledovať aj monitorovanie slovenskej otázky.⁶

Už sme spomínali, že počiatky tohto vnímania siahali do revolúcie 1848/9, kde sa popri národnopolitickom a sociálnom programe detailne sledovali ozbrojené vystúpenie a vojenské operácie Nemaďarov, vrátane jednotiek organizovaných a vedených na slovenskom území Ľudovítom Štúrom a Jozefom Miloslavom Hurbanom. Správy sa nevyhýbali ani vojenským a politickým zámerom Slovákov.⁷ Samozrejme, v centre záujmu ruských diplomatov stál hlavne Slovanský zjazd v Prahe, jeho dramatický priebeh i názorové diskusie, ako aj predčasný záver. Osobitná pozornosť sa venovala srbskému kniežaciemu rodu Obrenovičovcom, a to aj vo vzťahu k Slovákom.⁸

Dojem z revolučných rokov nebol náhodný a jedinečný. Aj nasledujúce desaťročia potvrdili, ba v stále rastúcej miere, že ruskí diplomati počas celého „dlhého“ 19. storočia pozorne sledovali vývoj národnostnej otázky v Uhorsku a v jej rámci si všímali aj Slovákov. A tak medzi diplomatickými hláseniami možno nájsť aj listy zo Slovenska a od Slovákov najrôznejšieho charakteru, zväčša však bez komentára a politických konsekvencií. Určite sa medzi spismi musí dať nájsť zo začiatku skúmaného obdobia datovaný list (1850) trnavského meštana Martina Tamaškoviča cárovi Mikulášovi I., ktorý vyjadril svoju vďačnosť a lojalitu jemu, rakúskemu cisárovi a rusko-rakúskym vojskám likvidujúcim „košutský odboj“. Tamaškovič vítal Rusov roku 1849 v Trnave a na vlastné náklady dal vytlačiť 500 kusov uvítacej básničky.⁹ Rovnako ďalší list niekde z konca skúmaného obdobia, z pera Jána Maliarika z čias prvej svetovej vojny, keď ruského cára Mikuláša II. oslovil Maliarik ako: „Báťuška cár pokojamilovný! Moje drahé milé dieťa! Holúbku môj zlatý!“

⁶ Doteraz sa v parciálnych prácach touto témou zaoberali viacerí slovenskí (V. Matula, T. Ivantyšynová, M. Krajčovič, D. Kodajová) i ruskí historici (Z. S. Nenaševa, N. I. Cimbaev, I. Kriučkov, J. P. Serapionova), ktorí čiastočne aj využívali analyzované hlásenia.

⁷ Archiv vnešnej politiky Rossijskej imperii Moskva (AVPRI), fond Kancelarija 1848, d. no. 182, č. 349, Viedeň z 15. 11./27. 11. 1848. Rovnako fond Kancelarija 1848, d. no. 183, č. 353, Viedeň z 30. 11./12. 12. 1848 a č. 359, Viedeň z 9. 12./21. 12. 1848; fond Kancelarija 1849, d. no. 188, č. nečitateľné, Viedeň z 10. 10./22. 10. 1849.

⁸ AVPRI, fond Kancelarija 1848, d. no. 180, č. 287 z 13. 5./25. 5. 1848; č. 156, Viedeň, 25. 5./6. 6. 1848.

⁹ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin (ďalej LA SNK), sig. M 106 A 6, M. Tamaškovič cárovi Mikulášovi I. z 20. 10. 1850.

V decembri 1914 ho žiadal „urobiť koniec nekresťanskej mordovačke tejto na dni narodenia Božieho syna Ježiša Krista“. S poznámkou na posun v kalendári: „Už či to bolo o 14 dní skoršie alebo pozdejšie, na tom nezáleží...“ V tomto trochu fantastickom duchu treba vidieť aj jeho epištoly o panslavizme, zaslané z Prahy 18. 2. 1916 na adresu ruskej cárovnej Alexandry. To bol medzistupeň k jeho utkvelej myšlienke – celozemskému univerzálnemu štátu.¹⁰

Pochopiteľne, Rusov nezaujímal takéto kroky jednotlivcov bez politického krytia, ale predovšetkým politické aktivity Poliakov, Čechov, z Uhorska Chorvátov, Rumunov, Srbov, Nemcov a kdesi tu aj Slovákov. Na poslednom mieste stáli z uhorských národností Rusíni.

Neoabsolutizmus nepatril z hľadiska národnostnej otázky v hláseniach k najzaujímavejším obdobiam. To sa zmenilo v šesťdesiatych rokoch, kde sa informovalo o odovzdaní slovenského decembrového memoranda z roku 1861 cisárovi. V následnej správe sa vysvetľovali národnopolitické požiadavky Slovákov, sformulované jednak memorandom z Martina z júna 1861, ako aj spomínaným, tzv. viedenským.¹¹

Rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867 sa vnímalo v zmysle politiky divide et impera, ktorej obeťou sa napokon stali i Slováci.¹² Ešte roku 1868 sa vrátila správa k požiadavkám martinského memoranda z júna 1861 a k politickým aktivitám slovenských vodcov Jána Francisciho a Jozefa Miloslava Hurbana v priebehu dovtedajších, na udalosti veľmi bohatých šesťdesiatych rokov.¹³ Národnostný zákon z roku 1868 (zák. čl. 44/1868) sa stal predmetom nie jedného, ale doslova desiatok hlásení, ktoré sa k nemu a k jeho interpretácii neustále vracali ako ku kľúčovému východisku riešenia národnostnej otázky.

„Pút Slovanov do Moskvy“ z roku 1867 sa po prvý raz inštrumentalizovala v otvorenom vzájomnom konflikte ruskou diplomaciou i uhorsko-maďarskou publicistikou. Tento fenomén sa potom opakoval so železnou pravidelnosťou a so stupňujúcou intenzitou až do prvej svetovej vojny. Zatiaľ čo Rusi v slavjanofilstve a panslavizme videli skôr akúsi povinnú jazdu a jednu zo zatiaľ nerealizovateľných zahraničnopolitických alternatív, na maďarskej strane sa táto téma doslova demonizovala a práve ňou sa odôvodňovali rôzne brachiálne kroky štátu i jeho asimilačné koncepcie, ktorým sa pripisovali (nie vždy úprimne) práve národnoobranne a protislovenské zámery. Pritom ideológia slavjanofilstva nebola ani zďaleka jednoduchá a členila sa na viacero prúdov, ba niekde nadobúdala až panslavistické

¹⁰ LA SNK, sig. MJ 815, Spisy Jána Maliarika; Tamže, sig. 141 C 14, EDGAR, E. Zapomenutý průkopník míru; Tamže, sig. 7 F 3, MALIARIK, J. Žalm kráľovský... (1915).

¹¹ AVPRI, fond Kancelarija 1861, d. no. 160, telegram a správa č. 163, Viedeň zo 6. 12./18. 12. 1861.

¹² AVPRI, fond Kancelarija 1867, d. no. 164, č. 182, Viedeň z 23. 10./4. 11. 1867.

¹³ AVPRI, fond Kancelarija 1868, d. no. 150, č. 121, Viedeň z 29. 5./10. 6. 1868.

črty.¹⁴ Maďari videli v Rusku hlavného nositeľa a iniciátora panslavizmu, čo bolo určite oficiálnej ruskej politike cudzie.

Maďarskej publicistike to však nebránilo rozvíjať a kultivovať uvedený stereotyp. Rovnako z politických dôvodov a s potešením upozorňovala na medzislovenské konflikty, ktoré na rozdiel od menovaného stereotypu aj reálne existovali. Aspoň jeden príklad na túto obľúbenú tému z roku 1875, keď prišlo k účelovému návratu k slovanskej národopisej výstave v Moskve roku 1867, kde národopis bolo to posledné, o čo išlo. Na karikatúre stoja (neskorší) ministri zahraničných vecí Gorčakov a Gyula Andrassy pred stereotypizovanými slovanskými postavickami, ktoré zo zdanlivej jednoty po odchode ministrov úplne vypadli, rozhašterili sa a sústredili výlučne na svoje vlastné záujmy.¹⁵ Táto umelecká fikcia vyjadrovala v preexponovanej rovine skutočnosť, ako sa želanie stávalo otcom myšlienky.

Správy ruského konzulátu v Budapešti i vyslanectva vo Viedni si veľmi detailne všímali politické pomery v Uhorsku, dobový diskurz a v rámci nich i národnostnú otázku. Pri jej analýzach sa postupovalo v širokom historickom zábere „dlhého“ 19. storočia. Vychádzalo sa z revolúcie 1848/49, kde sa v dôsledku maďarskej netolerancie postavili proti Maďarom so zbraňou v ruke všetci ostatní obyvatelia Uhorska. Vychádzalo sa z národnostného zákona z roku 1868 (zák. čl. 44/1868) ako garancie dlhodobého riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Národnostný zákon však nepostavil riešenie národnostnej otázky na zákonnú pôdu a ako nestačil k zachovaniu individuality jednotlivých národov, tak neumožňoval ani presadenie sa maďarskej hegemonie. Maďari by mohli mať úspech v zápase s Viedňou len vtedy, ak by sa mohli oprieť o všetko obyvateľstvo bez výnimky. To však nebolo reálne a k tomu by národnostný zákon musel prestať existovať len na papieri, čím si podpísal svoj vlastný osud.¹⁶ Podľa toho istého hlásenia „uhorská vláda nemienila rešpektovať zákon daný národnostiam, okliešťovala mnohé jeho články, odmietala uviesť do života nahlas deklarované liberálne princípy“.¹⁷ Pritom nemaďarským národom nešlo o nič iné, len o naplnenie paragrafov zákona a ich uvedenie do života. Žiaľ, neskoršie prijaté zákony nielenže popreli, ale dostali sa dokonca do konfliktu s paragrafmi národnostného zákona, napr. vo veci vyučovacieho jazyka cirkevných škôl.¹⁸

¹⁴ Podrobnejšie IVANTYŠYNOVÁ, T. *Česi a Slováci v ideológii ruských slavjanofilov*. Bratislava : Veda, 1987. K dobovému diskurzu aj dobové polemické texty GRÜNWARD, B. *A Felvidék. Politikai tanulmány*. Budapest 1878; MUDROŇY, M. *A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára*. Pozsony 1878; MUDROŇY, M. *Protestantizmus és panslavizmus. Felelet Felvidéki hasoncímű röpiratára*. Budapest 1882.

¹⁵ A Moszkvai ethnographiai kiállításon. *Az Ústökös*, 27, č. 45 z 13. 11. 1875.

¹⁶ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908.

¹⁷ Tamže.

¹⁸ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 57 z 31. 12. 1908/13. 1. 1909.

Premiér gróf István Tisza na margo národnostného zákona uviedol roku 1905, teda pred svojou prvou volebnou porážkou, že „uhorská vláda poskytla nemaďarským národnostiam rozsiahle práva v nádeji získať ich sympatie. Vláda nevzala na seba povinnosť dodržiavať nekompromisne 44. zákonný článok z roku 1868 v tom prípade, ak by sa pri zmenených podmienkach ukázalo, že týmto zákonom dala zbraň do rúk svojich nepriateľov“.¹⁹ Každý uhorský/maďarský (maďarčina tieto pojmy nerozlišovala) občan cudzej reči si musel byť vedomý, čo riskuje, ak sa zaoberal nezákonnou agitáciou.

Veľkú pozornosť venovali Rusi práve otázkam školstva a cirkvi, kde sa sústreďovali predovšetkým na ortodoxnú cirkev u Rumunov a Srbov. V tejto súvislosti ich museli zaujímať Apponyho školské zákony, ktoré výrazným spôsobom posúvali v neprospech Nemaďarov dovtedy prijaté školské zákony a práva: „Zásadným spôsobom sa mení systém národného vzdelávania, praktizovaného v priebehu mnohých desaťročí v Uhorsku. Pozostáva zo strany vlády v novej skúsenosti maďarizácie tunajšieho nemaďarského obyvateľstva prostredníctvom ľudovej školy.“ Malo ísť o „asimilačný prienik“ do hlbín nemaďarského obyvateľstva a „rozhodujúci úder národnostnému cirkevnému školstvu“ zo strany uhorskej vlády, ktorá sa necítila byť viazaná dovtedy prijatými zákonmi a smerovala k zničeniu „nevlasteneckého školstva v Uhorsku“.²⁰ V ďalších správach sa venovala detailnejšia pozornosť odporu jednotlivých národností.

Uhorská školská politika sa charakterizovala ako prax „zabezpečujúca Maďarom ich asimilačný prienik do štruktúr nemaďarského obyvateľstva, v dôsledku čoho vláda neprestáva zakladať školy ani tam, kde už existujú cirkevné školy s cieľom paralyzovať ich vplyv na národné vzdelávanie obyvateľstva, a to v duchu nepriateľského maďarizmu“.²¹ Mnohé ďalšie hlásenia hovorili otvorene o metódach systematickej maďarizácie väčšinového nemaďarského obyvateľstva.²² V tejto súvislosti sa pripomínali slová Józsefa Eötvösa o tom, že je nemysliteľné, aby Uhorsko stálo na jednotnej a jednej kultúre. Práve naopak, bolo nevyhnutné v záujme celku posilňovať samostatné kultúry jednotlivých národov v Uhorsku.²³

Skutočnosť, že vývoj sa uberal úplne iným smerom, mala za následok desaťročia bojov medzi vládou a časťou vlastných občanov, zabrzdenie kultúrneho vývoja Nemaďarov a stále zreteľnejší parlamentný režim s maďarskou väčšinou. Národnostná otázka a stále rastúce socialistické hnutie sa potom zákonite stre-

¹⁹ AVPRI, fond Politarchiv, 1905, d. no. 580, č. 2, Budapešť 12. 1./25. 1. 1905.

²⁰ AVPRI, fond Politarchiv, 1907, d. no. 581, č. 16, Budapešť 15. 4./28. 4. 1907. K tomu aj č. 15 z toho istého dátumu.

²¹ Tamže.

²² AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908.

²³ AVPRI, fond Politarchiv, 1907, d. no. 581, č. 16, Budapešť 15. 4./28. 4. 1907.

távali v požiadavke všeobecného a tajného volebného práva. Národnostný zákon a volebná reforma tak boli dva najväčšie zdroje konfliktov medzi vládou a Nemaďarmi. Z úst ruských diplomatov znela dosť paradoxne kritika návrhu volebnej reformy z roku 1905 diskriminujúca Nemaďarov alebo téza o potrebe nového volebného zákona „viac zodpovedajúcemu duchu času“ a princípom všeobecného volebného práva zavedeného v Predlitavsku roku 1907.²⁴

Napriek tomu, že Rusko nebolo vôbec príkladom na demokratické riešenia a mnohé národy si mohli na vlastnej koži vyskúšať prax ruskej národnostnej politiky, napriek tomu, že o demokratických mechanizmoch vládnutia nebolo v Rusku ani chýru, ani slychu, ruskí diplomati vnímali uhorskú situáciu a útlak Nemaďarov systematicky a veľmi kriticky sa stavali ku všetkým demokratickým deficitom. Presvedčivo odhalovali všetky prechmaty pri realizácii existujúceho volebného práva či pri kreovaní volebných okresov, verejnom hlasovaní alebo podvodoch v rámci volebných komisií. Nezostávalo to len v abstraktnej rovine, ale v hláseniach si našli miesto i niektoré konkrétne udalosti, napr. povestné mikulášske voľby Emila Stodolu z rokov 1905 a 1906, v ktorých sa zvedol priam vzorovo bezohľadný zápas medzi štátnou mocou a prevládajúcim slovenským voličstvom. Stodolovým súperom roku 1905 bol vládny kandidát a minister spravodlivosti Bertalan Lányi, inak rodák z liptovských Hýb. Stodolov program sa sústreďoval na rovnoprávnosť slovenčiny v školstve, justícii i samospráve a bol pre zjednotenú opozíciu natoľko radikálny, že hoci neboli schopní postaviť vlastného kandidáta, radšej ho proti vlastným politickým súperom ani nepodporili. Na príklade mikulášskych volieb ruskí diplomati demonštrovali charakter štátu i skutočnosť, že Slováci, ale týkalo sa to aj iných národností, sa museli v rôznych vnútrouhorských sporoch opierať len sami o seba a svoje vlastné sily.²⁵ To sa vzťahovalo aj na rozmanité politické konštelácie medzi liberálmi a opozíciou, teda medzi včerajšími a terajšími „utlačovateľmi“, čo ruské hlásenia nikdy neopomenuli pripomenúť.

K ich obsahu možno konštatovať, že nebolo jedinej významnejšej udalosti v slovenskom vývoji, ktorá by zostala mimo uvedených správ. Neraz vznikali priamo z regiónov a ak o slovenských politikoch písali ako o nacionalistoch, o Maďaroch sa väčšinou písalo ako o šovinistoch. Výnimku predstavoval Lajos Mocsáry, ktorý svojou tolerantnou národnostnou politikou predstavoval skutočne ojedinelý zjav v rámci uhorsko-maďarskej politiky. Podľa neho môžu mať Maďari úspech v zápase s Viedňou, ak sa budú môcť opierať o všetky vrstvy obyvateľstva štátu. Jedinú cestu k tomu videl v distancovaní sa od maďarizačnej školskej politiky a v dodržiavaní národnostného zákona z roku 1868, aby tento „prestal byť len

²⁴ AVPRI, fond Politarchiv, 1905, d. no. 580, č. 26, Budapešť 29. 8. 1905/11. 9. 1905 a 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908.

²⁵ AVPRI, fond Politarchiv, d. no. 580, č. 33, Budapešť, 1. 10./13. 10. 1905. Stodolu (chybne Skodolu) označujú ako „nacionalistu“, Maďarov ako „šovinistov“.

obyčajnou frázou²⁶. Táto myšlienka sa opakovala v súvislosti s osobou Mocsáryho vo viacerých hláseniach z rôznych období.

Jednotlivé správy uvádzali, že národnostní politici boli v Uhorsku označovaní ako nacionalisti. Rumuni prví ako najpočetnejší a najlepšie organizovaní, s najväčším parlamentným klubom. Tí boli údajne najviac proti svojmu osudu v Uhorsku, keďže v ňom podľa Maďarov mohla existovať len jedna národnosť – maďarská. Rumunské politické elity dlhodobo vytykali násilie pri voľbách, parlamentných i miestnych, rovnako nedodržiavanie národnostného zákona, ktorý bol len „mŕtvym písmom“ a jeho jednotlivé paragrafy sa nedostali vôbec do praxe. Skutočnosť, že maďarčina nerozlišovala medzi Maďarmi a Uhrami, mala vážne politické dôsledky a umožňovala uhorským politikom rôzne taktické rétorické hry.²⁷

Ak sa ojedinele hovorilo o rumunských, srbských a slovenských šovinistoch, tak ich hlavným „producentom“ boli školské pomery. Školská maďarizačná politika vyvolávala medzi rodičmi a deťmi odpor a radikalizovala Nemaďarov. Nedodržiavanie národnostného zákona bolo ďalšou priťažujúcou okolnosťou.²⁸

Početné správy sa zaoberali i charakteristickými sociálno-ekonomickými problémami. V súvislosti so Slovákmi boli takýmito sledovanými témami hlavne otázky vysťahovalectva do zámoria. Analyzoval ich svojho času Igor Kriučkov.²⁹ Keďže sociálne dôvody (hlavne agrárna kríza, agrárna preľudnenosť, zaostalosť roľníckeho hospodárenia, daňové zaťaženie, absencia kapitálu, nízka úroveň vzdelania a negramotnosť) patrili ku kľúčovým vo vzťahu k masovému vysťahovalectvu, to len prispievalo k vytváraniu až stereotypizovaného obrazu Slovákov ako systematicky utláčaného národa. Jedným z vážnych sociálnych dôsledkov tohto javu sa stala absencia strednej vrstvy v slovenskej spoločnosti. Správy zachytili aj posledný hladomor v slovenských župách, hlavne na Orave, začiatkom roku 1892.

Politickou otázkou sa stal postoj uhorských vlád k masovému vysťahovalectvu, od jeho podpory, tolerovania, usmerňovania, až po kladenie rôznych prekážok, keď sa ukázali z hľadiska štátu aj negatívne politické dôsledky tohto fenoménu (akcelerácia národnouvedomovacieho procesu, protištátne politické aktivity v USA a ekonomické posilňovanie slovenského etnika). Uhorská diplomacia preto začala vyvíjať horúčkovitú propagačnú i osvetovo-politickú činnosť medzi nemaďarskými vysťahovalcami na americkom území. Tí naopak využívali liberálne americké prostredie na pestré politické, publicistické i spolkové aktivity.

²⁶ AVPRI, fond Politarchiv 1905, d. no. 580, č. 33, Budapešť z 1. 10./13. 10. 1905. K Mocsáryho názorom hlavne MOCSÁRY, L. *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről*. Budapest 1886.

²⁷ AVPRI, fond Kancelarija 1906, d. no. 140, č. 32, Budapešť z 23. 5./5. 6. 1906.

²⁸ AVPRI, fond Kancelarija 1906, d. no. 140, č. 36 a 39, Budapešť z 8. 7./21. 7. 1906.

²⁹ KRIUČKOV, I. Ruskí diplomati o emigrácii Slovákov do USA na prelome 19. a 20. storočia. In IVANTYŠYNOVÁ, T. – KODAJOVÁ, D. a kol. *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava : SDK SVE – HŮ SAV, 2010, s. 155 – 164.

Národnostnému kongresu z augusta 1895, ako vyvrcholeniu spolupráce nemaďarských národov – Rumunov, Srbov a Slovákov, venovala ruská diplomacia zasluženú pozornosť. Je to vďaka historikovi Milanovi Krajčovičovi najlepšie vyhodnotená časť hlásení ruskej diplomacie. V ďalšom svojom texte rozšíril Krajčovič svoj uhol záberu aj o osemdesiate a deväťdesiate (mimo národnostného kongresu a jeho súvislostí) roky, ba prehupol sa i cez prelom storočí.³⁰ K viacerým hláseniam, ktoré mal k dispozícii, sa mi nepodarilo dostať a tak uvádzam z nich stručne aspoň tie najzaujímavejšie.

Prvé hlásenie si podrobne všíma prešporský politický proces so Svetozárom Hurbanom Vajanským zo záveru roku 1892. Jadrom hlásenia zostali slová: „*Súd odsúdil Hurbana na najvyšší možný trest. Takýto rozsudok zapôsobil ohromujúco na slovenské obyvateľstvo, medzi ktorým sa Hurban teší veľkej vážnosti.*“³¹ Rozsudok zaznamenal široký ohlas v zahraničí, čo sa týkalo rovnako aj ďalšej udalosti.

Išlo o oslavy storočnice narodenia Jána Kollára roku 1893. Slovenské oslavy sa mali konať v rodisku básnika v Mošovciach, ale boli uhorskou vrchnosťou zakázané. Podľa budapeštianskeho konzula k zákazu osláv prispel i balík s pozdravom od Slovanského dobročinného spolku v Petrohrade, ktorý presne napĺňal stereotypné predstavy úradov o panslavistickom sprisahaní. Úradné rozhodnutie podľa ruského diplomata nezvyší lásku k Maďarom v prostredí „*tichých, pracovitých, ale v národných citoch neochvejných*“ Slovákov. Na nich napokon urobila veľký dojem aj prítomnosť ríšskeho poslanca Tomáša G. Masaryka s rodinou v Mošovciach.³²

Z toho istého roku pochádzajú ďalšie pozoruhodné hlásenia. V prvom – z pera neskoršieho ministra zahraničných vecí Lobanova-Rostovského sa hovorilo o akútnej hrozbe straty národnej inteligencie medzi Slovákami. Tej mohla zamedziť len účinná ruská pomoc, vrátane materiálnej.³³ Od podobných výziev sa potom odvíjali rôzne reálne dary, štipendiá a finančné podpory z Ruska Slovákom.

Budapeštiansky konzulát poslal v máji 1893 preklad otvoreného protestného listu Miloša Štefanoviča uhorskému ministrovi vnútra a v komentári upozornil

³⁰ KRAJČOVIČ, M. *Slovenská politika v strednej Európe 1890 – 1901*. Bratislava : SAV, 1971, s. 170 a nasl.; KRAJČOVIČ, M. K problému slovenská otázka v 80. – 90. rokoch 19. a počiatkom 20. storočia. In *Historica, zb. Filozofickej fakulty UK*. Bratislava 1971, 22, s. 115 – 129.

³¹ AVPRI, fond Kancelarija 1892, d. no. 90, Budapešť z 27. 12. 1892. Cit. podľa KRAJČOVIČ, M. K problému..., s. 120.

³² AVPRI, fond Kancelarija 1893, d. no. 97, Budapešť z 9. 8./25. 8. 1893 (tak je zrejme chybné uvedené – R. H.). Cit. podľa KRAJČOVIČ, M. K problému..., s. 125.

³³ AVPRI, fond Kancelarija 1893, d. no. 97, č. 22, Budapešť z 19. 5./31. 5. 1893. Cit. podľa KRAJČOVIČ, M. K problému..., s. 125 – 126.

na maďarizačné snahy uhorskej vlády voči Slovákom.³⁴ Hoci Krajčovič neuviedol podrobnosti, otvorený list sa týkal zákazu verejných ľudových zhromaždení na jar 1893, protestujúcich predovšetkým proti cirkevno-politickým zákonom, ale vyslovujúcich sa aj za demokratické politické požiadavky.³⁵

Jednotlivé hlásenia zdôrazňovali predovšetkým zákonnosť, legitímnosť a ústavnosť prijatého kongresového programu, ktorý požadoval predovšetkým národnostnú rovnoprávnosť. Nezaoberali by sme sa jednotlivými už známymi správami, keby bol preklad M. Krajčoviča korektný a nedochádzalo v ňom k významovým posunom. Ak v súvislosti s hlásením písanom v Tatrách napríklad udáva, že program bol prijatý „pod nátlakom Rumunov“, v skutočnosti bol prijatý „pod ich vplyvom“, a to je podstatný rozdiel. Rovnako, ak sa namiesto „odstránenia“, hovorí o „nahradení panstva Maďarov“, pričom ani to nie je posledný príklad chybného prekladu. Faktom bolo, že ruský diplomat „zásadnú politickú chybu“ videl v pretrvávajúcom odmietaní volebnej účasti, v čom vnímal vplyv Rumunov, lebo mimo parlamentu mohli hrať prím, a to aj na úkor svojich spojencov. Tu videl dôvod, prečo proti kongresu protestovali sedmohradskí Nemci, ktorí akoby na chvíľu zabudli na svoje odveké nepriateľstvo k Maďarom. Tento záver Krajčovič právom spochybnil.³⁶

Zaujímavé bolo, že ďalší dokument písaný v tom istom dni a rovnako z Tattier ušiel Krajčovičovej pozornosti. Hovorilo sa v ňom o mnohých podobných či identických témach. Novinkou boli napríklad úvahy o prekvapujúcom povolení zjazdu zo strany vrchnosti, ktorá tým chcela údajne eliminovať, aby sa podobné podujatia neodohrávali niekde na periférii štátu, kde by mohli byť menej pod kontrolou. My dnes, pravda, vieme, že povolenie kongresu bolo skôr nepozornosťou premiéra Dezsóa Bánffyho ako podobným sofistickým zámerom. Ďalším otvoreným problémom zostávala otázka mandátu jednotlivých účastníkov kongresu. Podľa ruského diplomata nehrozilo z cieľov kongresu pre Maďarov žiadne bezprostredné nebezpečenstvo, najmä vzhľadom na názorové rozdiely medzi Srbmi a Rumunmi v Banáte a rovnako „vdaka“ ľahostajnosti väčšiny slovenského a rusínskeho obyvateľstva voči politikom a politike. Aj so zreteľom na uvedené neboli ciele kongresu ani zďaleka otázkou blízkej budúcnosti a mohli dospieť len pomaly a veľmi postupne k svojej realizácii. Skutočnosť, že sa ignoroval volebný zápas, nahrávala do karát Maďarom.³⁷ Samozrejme, volebná pasivita už v deväť-

³⁴ AVPRI, fond Kancelarija 1893, d. no. 97, Viedeň zo 16. 5. 1893. Cit. podľa KRAJČOVIČ, M. K problému..., s. 126.

³⁵ BOKES, F. *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914. Diel III. 1885 – 1901*. Bratislava : SAV, 1972, s. 167 – 171.

³⁶ AVPRI, fond Kancelarija 1895, d. no. 111, č. 26, Tatry z 9. 8./21. 8. 1895; KRAJČOVIČ, M. K problému..., s. 128.

³⁷ AVPRI, fond Kancelarija 1895, d. no. 111, č. 26 (príloha), Tatry z 9. 8./21. 8. 1895.

desiatych rokoch ani zďaleka nezodpovedala politickým pomerom a rozhodnutie o nej bolo chybou.

Národnostnú otázku vnímali Rusi dostatočne diferencovane. Osobitné postavenie mali vďaka autonómii Chorváti, ktorí stáli často v stredobode ruského diplomatického záujmu. Spolu s Chorvátmi sa najčastejšie venovali Rumunom ako najsilnejšiemu národnému hnutiu, predstavujúcemu pre Uhorsko „najväčšie nebezpečenstvo“.³⁸ Spomínala sa pomoc spoza Karpát, veľkorumunská propaganda a s nenávisťou vnímaná maďarizácia. Na ďalšom mieste stáli Srbi ako Rusom najbližšie etnikum.

Ruská diplomacia pripravila osobitné analytické hlásenia o jednotlivých ne-maďarských národoch. Žiaľ, v priebehu nášho výskumu sa podarilo sprístupniť len „rumunské“, „nemecké“ a „rusínske“ hlásenie.³⁹ V sumárnej správe sa hovorilo o šiestich desaťročiach skúseností z národnostného zápasu, ktorý sa viedol miestami veľmi ostro a v poslednom čase (záver roku 1908) sa ešte viac zintenzívnil. Podľa tejto správy národnostná otázka do roku 1848 v podstate v Uhorsku neexistovala. Až revolúcia 1848/49 priniesla vyostrenie všetkých národnostných antagonizmov. Dvojité riešenie národnostnej otázky po vyrovnaní spôsobilo, že roku 1908 pod tlakom Čechov v rakúskej časti ríše napätie poľavilo, zatiaľ čo v Uhorsku dosiahol tento zápas svoj zenit. Súvisel s postupnými demokratickými premenami v krajine.

Opäť sa spomínali Rumuni ako najsilnejší a národ s najväčšou politickou budúcnosťou, pre ktorých bolo významné spojenie s vlasťou za Karpatmi. Najslabší boli Srbi (bolo ich málo a bez spojencov si nevedeli nič vy dobyť) a Rusíni. Tí boli aj ekonomicky slabí. V podstatne lepšom postavení sa vnímali Slováci, ktorí sa v boji s maďarizáciou nachádzali hneď za Rumunmi. V realite sa však dožadovali len dodržiavania národnostného zákona, nič iné nechceli.⁴⁰

Medzi záujmami ruskej diplomacie sa nachádzali Slováci na treťom či štvrtom mieste: „*Hoci rumunská národnosť je svojou početnosťou a kultúrou prvou medzi národnosťami obývajúcimi Uhorské kráľovstvo, osud slovanských národov je nám, Rusom, najviac blízky a svojim významom, v komplexe Slovanov v Európe najrozhodujúcejšou historickou pákou vo svetovom zápase Slovanstva s germánskymi národmi.*“⁴¹ V porovnaní s málopočetnými Srbmi a Rusínmi, ktorých celistvosť

³⁸ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 55, Budapešť 24. 12. 1908/6. 1. 1909. Toto hlásenie predstavuje obširnú analýzu rumunskej otázky v Uhorsku. Správa č. 56 z toho istého dátumu sa venuje podrobne sedmohradským Sasom.

³⁹ Analýza slovenskej politiky sa nachádza v AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 48.

⁴⁰ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 57, Budapešť 24. 12. 1908/6. 1. 1909.

⁴¹ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908. Túto skutočnosť si uvedomovali aj Maďari, keď napríklad na jednej karikatúre z roku 1902 naznačili zápas medzi panslavizmom (v podobe Rusa tlačenom Slovanmi z monarchie) a pangermani-

bola vážne ohrozená aj sociálnymi deficitmi, sa „v podstatne lepšej situácii nachádzajú Slováci, ktorí sa snažia hneď za Rumunmi vstúpiť do zápasu s maďarizáciou prostredníctvom zbrane, ktorú pre nich vytvoril nový volebný zákon. Vďaka nemu, podobne ako Rumuni, musia dostať do parlamentu podstatne väčší počet poslancov. Veľmi vážnym faktorom v rukách Rumunov a Slovákov v ich boji s Maďarmi, sú sociálni demokrati, s ktorými sa v poslednom čase spojili na pôde všeobecnej politickej propagandy slobodných a tajných volieb, čo pri budúcich voľbách zohrá dôležitú úlohu.“⁴² V závere sumarizujúceho hlásenia sa prechádzalo ku geopolitickým otázkam, kde Slovanstvo vzdorovalo germánskemu tlaku Drang nach Osten. Autor hlásenia Muraviev-Apostol Korobin priložil v závere mapu Uhorska s vyznačenými maďarskými župami.

Slovákovi a Rusínovi sa vo všeobecnosti vyčítalo podliehanie moci miestnej samosprávy, ktorá ich v konečnom dôsledku nútila vo voľbách odovzdávať hlasy za vládnych kandidátov.⁴³ Aj v dôsledku toho potom volebné výsledky vyzerali presne tak, ako vyzerali. Neraz sa opisovali konkrétne volebné udalosti, na ktorých sa potom demonštroval celkový politický kontext a formulovali zovšeobecnenia. Napríklad zvolenie 26 národnostných poslancov roku 1906 dalo podnet k opisu volebných zápasov, vrátane takmer dvadsaťročného obdobia volebnej pasivity, z ktorej vyťažili najmä Rumuni, venujúci sa intenzívne svojmu hospodárskemu i kultúrnemu vývoju. V tomto kontexte sa venovala veľká pozornosť už spomínanému národnostnému kongresu z roku 1895 a jeho programu, ako aj vzniku rumunsko-srbsko-slovenského národnostného klubu z taktiež už spomínaných zvolených poslancov v uhorskom parlamente. Išlo o zúročenie neblahých štyridsaťročných skúseností a očividnú zmenu politickej taktiky. Mimo zostali akurát politickí predstavitelia sedmohradských Sasov. Podľa uvádzanej štatistiky mali Maďari (8 742 301) 45,4 % obyvateľstva, Rumuni 14,5 %, Nemci 11,1 % obyvateľstva a Slováci 10,5 % (2 019 641). Maďarom treba odčítať vyše 831 000 Židov, ktorí sa hlásili k väčšinovému, presnejšie politicky dominantnému národu. Spolu Uhorsko a Chorvátsko 19 254 559 obyvateľov.⁴⁴

Štatistické údaje sa zrejme vzťahovali k roku 1890, keď podiel maďarského etnika ešte nepresiahol hodnotu 50 %. Oficiálne štatistické výsledky sa však od ruských údajov odlišovali, takže ich zdroj zostáva otvorený, resp. nejasný.

Zatiaľ čo diplomatické správy zostávali v spisoch na ministerstve zahraničných vecí a boli určené pre tvorcov zahraničnej politiky, oveľa viac ovplyvňovali ruskú

zmom, pričom medzi nimi sa na Visle plavili akoby nič netušiaci Maďari (Illusztrált népdal. *Bolond Istók*, 25, č. 29 z 20. 7. 1902).

⁴² AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 57 z 31. 12. 1908/13. 1. 1909.

⁴³ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa bez čísla a bez dátumu [1908].

⁴⁴ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908.

verejnú mienku rôzni slavisti, publicisti a cestovatelia, ktorí navštevovali Uhorsko a Slovákov a doma publikovali rôzne práce a články v tlači. Ide o osobitnú tému, ale treba ju mať pred očami, lebo oni predovšetkým vytvárali obraz Uhorska a Slovákov. Aspoň jeden príklad: ruský publicista a intelektuál M. Menšikov v lete roku 1902 navštívil regióny obývané Slováckmi a vo svojej následnej publicistike neskrýval rozhorčenie nad potlačovaním jazykových práv v Uhorsku. Všetci Nemaďari, vrátane Nemcov, „stonali pod násilníckou maďarizáciou“. Menšikov hovoril doslovne o „plemennej borbe“ a „pojedaní slabých silnými“. Zdôrazňoval v tejto súvislosti význam ľudu, podstatne menej zraniteľného v porovnaní s inteligenciou a rovnako význam pôdy, ktorú označoval za „pevný národný štít.“⁴⁵

V novembri 1906 sa jedno z budapeštianskych diplomatických ruských hlásení venovalo rozsiahlej parlamentnej diskusii o položení nemaďarských národností v Uhorsku. Srbský poslanec Michal Polit hovoril o premene Uhorska na východné Švajčiarsko, čo bola obľúbená téma najprv zo strany Nemaďarov, po roku 1918 ju však instrumentalizovali najmä Maďari. Podľa Polita sa Uhorsko namiesto toho premenilo na šovinistický štát. Ďalší poslanci rečnili o národnostnom zákone, keď údajne z 8 miliónov Nemaďarov sotva jeden milión hovoril po maďarsky. Za vládu prehovoril György Andrassy ml., ktorý sofistikovane a pod pláštikom patriotizmu obhajoval násilnú a nespravodlivú vládnú politiku, ostro vystupoval proti tzv. národnostným agitátorom a dokazoval nemožnosť federatívnej organizácie Uhorska v podobe švajčiarskeho modelu, lebo geografická situácia krajiny vyžadovala na potisko-dunajskej rovine existenciu jediného a jednotného štátu. Štátne zriadenie, ktoré existovalo v Rakúsku, sa podľa neho nedalo realizovať v Uhorsku, lebo by mu hrozili obrovské vnútorné rozbroje. Vyjadril sa aj k národnostnému zákonu a to, že sa niektoré paragrafy nedodržiavali, pripisoval za vinu hlavne už spomínaným agitátorom a ich intrigám. Išlo o rovnaký argument ako v prípade už spomínaného výroku Istvána Tiszu z roku 1905. Vo svojom ďalšom výklade Andrassy rozlišoval „mierumilovné obyvateľstvo“ i agitátorov, čo bol prístup známy ešte z grünwaldovských spisov.⁴⁶

Podľa iného hlásenia mal z 18 miliónov obyvateľov Uhorského kráľovstva volebné právo len 1 milión. Nový volebný zákon z dielne grófa Andrassyho mal ukázať, či nemaďarským národnostiam nastúpia lepšie časy, alebo bude boj pokračovať neľútostným spôsobom ďalej.⁴⁷ Realizovala sa druhá možnosť. Volebná reforma (všeobecné a tajné volebné právo) zostávala podľa iného hlásenia otázkou blízkej budúcnosti. Pri jej uplatnení sa muselo počítať aj s prienikom sociál-

⁴⁵ Čím sa tešíť. In *Národné noviny*, 33, č. 73 z 26. 6. 1902.

⁴⁶ AVPRI, fond Kancelarija 1906, d. no. 140, č. 58, Budapešť zo 17. 11./30. 11. 1906. K tomu *Horný vidiek. Felvidék. Polemika Bélu Grünwalda a Michala Mudroňa o slovenskej identite*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 107 a nasl.

⁴⁷ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 35, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908.

ných demokratov do parlamentu.⁴⁸ Práve potenciálne úplne odlišný národnostný a sociálny rámec takéhoto zastupiteľského orgánu zostával strašiakom, keďže maďarská hegemonia by v nových podmienkach nebola udržateľná. To bola príčina, prečo sa k takejto volebnej reforme nakoniec nikdy nepristúpilo a všetky úvahy a kombinácie zostali len v rovine teoretických konštruktov.

Významnou udalosťou, ktorá rezonovala v diplomatických správach, sa stala černovská tragédia z konca októbra 1907 a jej následky. Hneď po prvých telegrafických správach bol konzulát v Budapešti vyzvaný vyslanectvom z Viedne, aby podrobne o udalosti informoval. Následne zostavili diplomati správu do Ruska, ktorú nemáme, žiaľ, k dispozícii. V stanovisku z Viedne sa informovalo o fakte, že postoj k černovským udalostiam („ku krvavej zrážke slovenského obyvateľstva so žandarmi“) sa odvíjal z hľadiska jednotlivých národných záujmov a národného zápasu. Slovania v ríšskej rade a slovanská tlač vystupovala s energickými protestmi a nenachádzali slov na krivdy uhorskej vlády konané Slovanom. Opisovali sa ovácie pripravené kňazovi Andrejovi Hlinkovi v Prahe. I nemecká liberálna tlač sa na stĺpcoch svojich novín s odporom odvracala od „ruských zverstiev“ v Uhorsku, na druhej strane v Hlinkovi videla „panslávského agitátora“ a všetko bol dôsledok panslávskych aktivít. Predseda ríšskej rady Richard Weisskirchner vyjadril osobné poľutovanie a účasť obetiam „katastrofy“. Podľa ruskej správy nevdojak prišlo na um porovnanie s nadšením židovskej tlače v monarchii nad netaktnými slovami britského premiéra Henryho Campbella-Bannermana, ktoré vyslovil po rozpustení prvej štátnej dumy v Rusku. Diplomatická správa svedčila o údajnej „nesmiernej nedôslednosti“ miestnej rakúskej a uhorskej tlače a na druhej strane zase udalosti odzrkadľovali národnostný zápas v monarchii. Uhorská tlač protestovala proti zasahovaniu do vnútorných záležitostí krajiny.⁴⁹ Podľa výťahu zo správy radcu ruského konzulátu v Budapešti bolo výsledkom zásahu žandárov v Černovej 16 mŕtvych a 11 ranených Slovákov.⁵⁰

Stále viac sa v diplomatických správach popri tradičnom rusofilovi Vajanskom objavujú mená Andreja Hlinku a Milana Hodžu. Vysoko sa hodnotí spojenie slovenských národnopolitických elít so sociálnymi demokratmi, úzke predovšetkým od rokov 1905 – 1907, keď situáciu v Uhorsku radikalizoval vplyv ruskej revolúcie. Slovákov sa týkali aj správy z Paríža, odkiaľ prišli diplomatickými kanálmi

⁴⁸ AVPRI, fond Politarchiv 1907, d. no. 581, správa č. 7, Budapešť 1. 3./14. 3. 1907.

⁴⁹ AVPRI, fond Kancelarija 1907, d. no. 133, telegram a správa č. 63, Viedeň 1. 11./14. 11. 1907. K tomu podrobne HOLEC, R. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin : MS, 1997, s. 119 – 120.

⁵⁰ AVPRI, fond Politarchiv, 1907, d. no. 581, č. 32 (výťah zo správy chybné datovanej 26. 10. 1907, Budapešť). V skutočnosti zahynuli priamo na mieste deväti, v nasledujúci deň štyria ľudia a s odstupom potom ďalší dvaja. Správu očividne písali pod bezprostredným dojmom z udalostí a podľa neoverených správ.

ostré protimaďarské kresby z dielne českých maliarov, ktoré museli Rusov varovať i pred ich vlastnou národnostnou politikou napríklad na pôde kongresového Poľska.⁵¹ Rovnako sa veľká pozornosť venovala rôznym brožúram z pera francúzskych slavistov a ich koncepciám riešenie slovanskej otázky. Medzi nimi zostávala dominantná federalizácia krajiny, čo podľa ruskej diplomacie nebolo nič iné ako slavjanizácia monarchie. To by znamenalo protiváhu germánstvu a Nemecku. Nemci v porovnaní s Maďarmi znamenajú kultúru v porovnaní s barbarstvom a z tohto hľadiska bolo prvé nebezpečnejšie ako druhé.⁵²

Slovanský zjazd v Prahe z leta roku 1908 nenechával uhorsko-maďarskú politiku dlho v pokoji, keďže vytýčený program čo najužšej slovanskej spolupráce vnímali v Budapešti ako ohrozenie vlastných záujmov, a preto veľmi negatívne. Ani ruská diplomacia nestála bokom a slovanské zjednocovacie snahy vnímala z hľadiska svojich záujmov. Monitorovali sa aj aktivity rôznych ruských jednotlivcov, intelektuálov i vojenských predstaviteľov, ako aj ruských organizácií, pričom rozhodujúca úloha sa v rámci monarchie pripisovala Čechom a Chorvátom. Zjazdu predchádzala cesta Karla Kramára a Slovinca so silnými českými konotáciami Ivana Hribara do Petrohradu a formulovanie tzv. neoslovanskeho programu, ku ktorému zaujala ruská diplomacia pomerne opatrné stanovisko.⁵³

Zatiaľ čo anexia Bosny a Hercegoviny spôsobila v ruskej zahraničnej politike dlhodobú traumu, v Uhorsku sa podľa ruských diplomatov prijal tento krok s uspokojením. Význam i dôsledky anexie sa videli najmä v tom, že František Jozef sa vo vyhlásení k ľudu novej provincie odvolával na staré historické práva uhorského kráľa. Pre ruskú politiku bola jednoznačne definovaná negatívna úloha bulharského panovníka Ferdinanda z rodu Coburg-Gotha, ktorý sa na bulharský trón dostal z Uhorska a v čase krízy roku 1908 sa zdržiaval dlhodobo na území dnešného Slovenska, resp. vo Viedni a v Budapešti. Za anexiou sa videla ruka práve tohto ľstivého vládcu a rovnako zložité geopolitické otázky na Balkáne významne zamestnávali ruských diplomatov v Uhorsku, ktorí ich spájali aj so srbskou a rumunskou otázkou v svätoštevanskom kráľovstve.⁵⁴

⁵¹ Les Slaves. *L'Assiette au Beurre*, č. 390 z 19.9. 1908.

⁵² AVPRI, fond Politarchiv, 1912, d. no. 585, bez čísla, Budapešť 3. 7./16. 7. 1912.

⁵³ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, č. 1, správa č. 26, Budapešť 2. 9./15. 9. 1908. K tomu časť Karel Kramář slovanský z kolektívnej monografie BÍLEK, J. – VELEK, L. (eds.). *Karel Kramář (1860 – 1937). Život a dílo*. Praha : FF UK – UTGM a AAVČR, HÚ AV ČR, 2009, s. 202 – 288 a GAŠPARIČ, J. – KUBŮ, E. – LAZAREVIČ, Ž. – ŠOUŠA, J. (eds.). *Češi a Slovinci v moderní době. Slovinci i Čechi v době moderne*. Praha – Ljubljana : Institut za novejšo zgodovino – Nová Tiskárna Pelhřimov, 2010. 427 s.

⁵⁴ AVPRI, fond Politarchiv, 1908, d. no. 582, správa č. 34, Budapešť 1. 10./14. 10. 1908. K tomu HOLEC, R. *Coburgovci a Slovensko*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 114 a nasl.

Roku 1912 informoval ruský generálny konzul v Budapešti Priklonskij o vzniku viedenskej Slovanskej telegrafnej agentúry, ktorej zakladateľmi sa stali „ruskí nacionalisti“ a Karel Kramář. Malo mať oddelenie v Budapešti, ktoré už vzniklo ako Reformné byro, ale nezačalo ešte pracovať. Na jeho čele stál „známy Slovak“ Milan Hodža, ktorý si už kvôli tomu našiel byt v metropole uhorského štátu. Po už pohasínajúcich legendách o ruských rubľoch a panslávskej propagande to pre ne bude živou vodou a pre Uhorsko „smrteľný úder“. Z hľadiska slovanskej otázky v Uhorsku i monarchii to môže mať zásadný význam, ale dáva sa to i do globálnych súvislostí s ruskými záujmami na Blízkom východe, ba s fantáziami na tému kresťanskej liturgie v Chráme sv. Sofie i dvojhľavého ruského orla nad Konstantinopolom.⁵⁵

V súvislosti s habsburskou monarchiou sa uvažovalo o trializme, pričom tretím do partie by bol slovanský subjekt, kultúrne západný a katolícky. Pre Slovanstvo možno veľký prínos, pre Rusko už menej, ba možno bude znamenať koniec jeho postavenia ako jedinej slovanskej, ruskej a pravoslávnej mocnosti. Možno vražedná a smrtiaca sila pre Rusko, akési druhé Poľsko. Ako vidieť, správy z monarchie sa v tomto období stále viac ideologizovali, ale aj politika začala byť aj v monarchii agresívnejšia. V hlásení sa ďalej uvažovalo: „Slovanské rieky by sa mohli zliať do ruského mora, no ak by vytvorili osobitné more, zostáva otázka, či sa jeho vlny nerozlejú po ruských nížinách. Preto je podľa mňa najvýhodnejšie, ak by sa formovalo oddelene a postupne smerovalo k jedinému slovanskému moru – ruskému cárstvu splavujúc so sebou nemecké sily...“⁵⁶ Svoje geopolitické vývody ospravedlňoval autor správy tým, že ľahšie zlikvidovať vírus v zárodku ako celú virózu v jej rozmachu. V závere správy sa navrhovalo založiť vo Viedni vlastné ruské byro, ktoré by do takej miery bolo slovanské, do akej by to bolo výhodné pre Rusko.

Rusínska otázka bola, pochopiteľne, tradične vnímaná z hľadiska ruských záujmov a marmarošský proces, na rozdiel od maďarskej interpretácie či na rozdiel od slovenského prístupu, mal v ruských hláseniach osobitnú, predovšetkým náboženskú podobu.⁵⁷

Necelý rok pred vojnou sa ruská diplomacia ešte raz vrátila k slovenskej otázke. Konštatovalo sa, že Slováci, nachádzajúci sa „vo veľmi utlačenom postavení“ usilujú v poslednom čase o jeho zlepšenie. V požiadavkách deklarujú návrat národných inštitúcií zo začiatku sedemdesiatych rokov, rovnako väčšiu pozornosť ku svojim ekonomickým záujmom. „Skutočne“, ako sa píše v správe „*ak tento biedny*

⁵⁵ AVPRI, fond Politarchiv, 1912, d. no. 585, bez čísla, Budapešť 18. 1./31. 1. 1912.

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ AVPRI, fond Politarchiv, 1912, d. no. 585, bez čísla, Budapešť 17. 7./30. 7. 1912. K tomu HOLEC, R. Postoj Čechov a Slovákov k Rusinom v predvečer prvej svetovej vojny. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1997, 2, s. 29 – 37.

zabudnutý, ale súčasne pracovitý, snaživý i húževnatý národ vedel zo svojich radov postaviť takého človeka ako bývalého uhorského ministra obchodu Barossa, ... ak matka najlepšieho národného poetu Uhorska Petőfiho bola Slovenkou, ak sa tento národ v priebehu posledných desaťročí javí ako dodávateľ katolíckeho duchovenstva a dal Maďarom v osobnostiach biskupov Szmrecsányiho, Samassu, Prohászku i terajšieho primasa Csernocha ich najlepších predstaviteľov, ak sa nakoniec dá veriť ústnemu podaniu, že sám Kozuch, prerobený Maďarmi na Kossutha, bol slovenského pôvodu, možno sa potom pýtať, či Slováci nie sú nakoniec v práve, keď sa hlboko rozhorčujú a protestujú proti povýšeneckému vzťahu Maďarov k nim, zvlášť zreteľne vyjadrenom v neustále opakovanom prísloví: kása nem étel, tót nem ember [kaša nie je jedlo, Slovák/tót nie je človek – R. H.].⁵⁸ V praxi bolo vyjadrené popieraním politických práv a ekonomických záujmov Slovákov a nezájmom ku zlepšeniu ich národnej existencie, čo najlepšie vyjadrovala oblasť školstva a vzdelania.

K tomu, aby sa negramotnosť Slovákov podstatne znížila, počítal zákon 38/1868 s výstavbou 80 škôl, ktoré by mohli gramotnosť Slovákov priblížiť hodnotám maďarských žúp. V skutočnosti za necelých 50 rokov nevzniklo ani 35 škôl a gramotnosť sa namiesto k hranici 50 % dostala len ku 21 %. Horšie na tom boli už len Rusíni. Po zásahoch proti národným inštitúciám dospelo vystaňovalectvo do USA masové rozmery. „Vyše 40 rokov Slováci mlčali, zanedbaní hospodársky, zbavení svojich škôl, duchovno-osvetových i všeobecnoprospešných zariadení,“ pokračovala ruská správa, „čakali na príležitosť vyjadriť svoj protest. Úspechy balkánskych národov našli ohlas i medzi Slovákmi a vyvolali taký rozmach národného vedomia a spolu so strašnou biedou v podobe povodní, ktoré postihli i bez toho ožobráčené a bez pomoci žijúce obyvateľstvo – to všetko vyvolalo v poslednom čase medzi Slovákmi pozoruhodný pohyb.“⁵⁹ Napokon, demonštrovali ho roku 1911 slová bývalého (a budúceho) premiéra Istvána Tiszu. Podľa neho výsledkom nezmyselnej a štátom intenzívne podporovanej maďarizačnej školskej politiky sa stala skutočnosť, ktorú potvrdzoval nasledujúci príklad. Ak pred tridsiatimi rokmi na otázku čím je odpovedal slovenský roľník po slovensky „ja som Uher“, tak teraz odpovedá už po maďarsky, ale „Szlovák vagyok“.⁶⁰

Vráťme sa späť k správe o Slovákoch z roku 1913. Po tom, čo snahy o presadenie sa jednotlivých slovenských petícií nezaznamenali ani vo Viedni, ani v Budapešti želatelný úspech, konala sa v lete roku 1913 v Turčianskom Sv. Martine pod predsedníctvom Pavla Mudroňa početne navštívená národná porada (ruské hlásenie udáva až 600 účastníkov). Na nej sa zriadilo 18 komisií s cieľom vypra-

⁵⁸ AVPRI, fond Politarchiv, 1913, d. no. 586, správa č. 34, Budapešť 26. 8./8. 9. 1913. Väčšina z uvedených osobností bola skutočne slovenského pôvodu. Aj samotný Kossuth má pôvod v turčianskom zemianskom rode, etymologicky výklad Kossuth – Kozuch však nemá oporu v prameňoch.

⁵⁹ Tamže.

⁶⁰ AVPRI, fond Politarchiv, 1911, d. no. 584, bez čísla, Budapešť 30. 3. 1911/12. 4. 1911.

covať podrobný národnopolitický program Slovenskej národnej strany. V požiadavkách pripravených na predloženie vláde sa hovorilo obligátne o celistvosti, územnej integrite a nedeliteľnosti štátu, ale aj o národnostnej rovnoprávnosti, o uplatnení slovenčiny v administrácii a súdnictve slovenských žúp a o novom volebnom zákone, v ktorom by už neexistoval majetkový cenzus a uplatňoval by sa v národnostne zaokrúhlených volebných okresoch. Bez bližšieho vysvetlenia sa požadovala reforma obecnej a župnej administratívy, požadovala sa autonómia cirkvi, sloboda tlače a zhromažďovania, hovorilo sa o nezávislých, rýchlych a lacných súdoch, o progresívnej dani, o zrušení daňového zaťaženia na predmety základnej potreby a o zrušení fideikomisov. Veľmi všeobecne a bez adekvátneho konkrétneho obsahu sa požadovala obrana záujmov robotníkov a ich rodín, ako aj obrana proti kapitálu. Nezabudlo sa ani na reguláciu riek a protipovodňové opatrenia, na obranu domáckej výroby a zlepšenie národného vzdelávania.⁶¹ V závere hlásenia sa k týmto (zatiaľ) vágnym bodom pripúšťala aj česká pomoc, s ktorou by sa ľahšie dospelo k naplneniu jednotlivých požiadaviek.⁶² Postupne sa vypracoval podrobný výklad strany, ktorý nadobudol silný pročeský a liberálny charakter. Napokon vypracovali ho väčšinou bývalí hlasisti.

V skutočnosti išlo pri spomínanom zhromaždení o súkromnú poradu snemovej slovenskej národnostnej strany, ktorá sa konala 5. augusta 1913 v rámci tradičných tzv. augustových slávností v Martine. Odtiaľ pramení uvedených 600 účastníkov, na porade ich bolo, pochopiteľne, podstatne menej. Popoludní poradu rozohnal slúžny Attila Ujhelyi s asi 9 žandármi a detektívom pod zámienkou, že išlo o neohlásené, a teda o zakázané podujatie. Protesty, že stretnutia politických klubov sa nepovažujú za verejné a môžu sa schádzať bez ohlásenia, nevzal slúžny vôbec do úvahy.⁶³

Očividne zvýšený záujem o Slovákov narastá počas prvej svetovej vojny, kedy sa slovanská otázka mení na dôležitú zahraničnopolitickú alternatívu. Diplomatické vzťahy boli prerušené, diplomatické správy zo znepriateleného Rakúsko-Uhorska nahradili rôzne analýzy z prostredia zahraničnej politiky, intelektuálnych – dnes by sme povedali politologických – elít a z prostredia česko-slovenského politického odboja v Rusku. V tomto smere sú mimoriadne zaujímavé zápisky profesora jurjevskej univerzity (dnes Tartu v Estónsku) Slováka Jána Kvačalu o historickom vývoji slovenskej otázky. Píše o ich tradičnej rusofilskej alebo českej orientácii, keď sa oba koncepty vnímali ako konkurenčné.⁶⁴

⁶¹ AVPRI, fond Politarchiv, 1913, d. no. 586, správa č. 34, Budapešť 26. 8./8. 9. 1913.

⁶² K tomu Slovenský národný archív Bratislava, fond Slovenská národná strana, Kniha zápisníck 1896 – 1914, s. 187 – 188 a 205.

⁶³ Prenasledovanie. In *Národné noviny*, 44, č. 91 zo 7. 8. 1913; MUDROŇ, P. Nezmyselnosť politického prenasledovania. In *Národné noviny*, 44, č. 92 z 9. 8. 1913.

⁶⁴ AVPRI, zbierka dokumentov k 1. sv. vojne, č. 207 (Slovenskij/slovackij vopros). K tomu KODA-

Ďalšia analýza slovenskej otázky rozvádza viacero možných geopolitických alternatív. Prvou bola možnosť riešenia slovenskej otázky v rámci nového usporiadania Uhorska, pričom sa použil obľúbený švajčiarsky príklad. Ako keby niekedy Uhorsko malo čo len minimálne predpoklady k takémuto usporiadaniu národnostnej otázky. Druhou alternatívou bolo utvorenie česko-slovenského štátu. Treťou spojenie s novým Poľskom ako federácia severozápadných Slovanov. Poslednou možnosťou sa javilo spojenie s Ruskom. Každá z uvedených možností mala svoje pre a proti.⁶⁵

Podobných úvah počas vojny narastá geometrickým radom. Žiaľ, nemáme k dispozícii komentáre a hodnotenia podobných analýz ruským ministerstvom zahraničných vecí. V každom prípade išlo o už úplne inú geopolitickú situáciu, kde národnostná otázka v habsburskej monarchii nadobudla podstatne vyššiu kvalitu a dostala sa do nových štátových súvislostí.

JOVÁ, D. Rossia v slovenskej politike: Vajanskí vs. Masarik. In *Mify – stereotypy – obrazy*. Tatiana Ivantyšinová. Bratislava – Joškar-Ola : SDK SVE, Pro Historia, HŮ SAV, 2010, s. 11 – 28; KO-DAJOVÁ, D. Fenomén rusofilstva v minulosti Slovákov. In *Východná dilema strednej Európy*, s. 134 – 154; KOVÁČ, D. „Slavianofili“ a „západníci“ v slovenskom politickom myslení (Krátky historický náčrt). In KAMENEC, I. – MANNOVÁ, E. – KOWALSKÁ, E. (eds.). *Historik v čase a priestore. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi*. Bratislava : Veda, 2000, s. 121 a nasl.

⁶⁵ AVPRI, zbierka dokumentov k 1. sv. vojne, č. 332 (Slováci osnovyvajú svoj politické oživenie....)

RUSKO CÁRA MIKULÁŠA II. OČAMI SLOVÁKOV

Lubica Harbulová

HARBULOVÁ, Lubica. Russia in time of the Tsar Nicholas II as seen by Slovaks. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 52-61.

By the end of the 19th century, Russia experienced great economic reforms. Tsar Nicholas II entrusted the Finance Minister Sergei Witte with their implementation. The main objective of the reforms was the creation of the industrial base of Russia. Foreign entrepreneurs, along with Slovaks, participated in those reforms. On behalf of all, John Huncik, Joseph Krutosik and Rudolf Krupec should be mentioned. Witnesses of the intra political development in Russia at the turn of 19th and 20th centuries, however, were also two doctors - Albert Skarvan and Dusan Makovicky, who worked in Russia for longer or shorter periods of time. Both described their stay in Russia in the form of memories. In particular, the diaries of Dusan Makovicky, who had been Leo Tolstoy's personal physician, are a valuable source of information of Leo Tolstoy's life, but they are also testimony about the events that happened in Russia itself. The World War I brought several thousand Slovaks to the Russian territory, who as soldiers or prisoners of war learnt about its political development and life. Their recollections (Mikulas Gacek, Janko Jesensky, Jozef Gregor-Tajovsky and others) were used as a source of this paper.

Key words: Russia, Tsar Nicholas II, Slovaks, recollections, evaluations.

V novembri 1894, po náhlej smrti Alexandra III., prebral vládu v Rusku jeho syn Mikuláš, ktorý začal vládnuť Romanovovskej monarchii ako Mikuláš II. Vo svojom vystúpení pred predstaviteľmi zemstiev 29. 1. 1895 Mikuláš II. proklamoval svoju oddanosť samoderžaviu a jeho ochrane aj v nasledujúcom období. Tí, ktorí očakávali, že nový cár pristúpi k reformám, boli sklamaní.

Romanovovské Rusko sa v čase prebratia moci Mikulášom II. opieralo o tradičné opory cárizmu – vládny aparát, tajnú políciu, armádu, šľachtu, pravoslávnu cirkev. V ekonomickej oblasti krajina zaostávala, takmer tu neexistoval vnútorný trh ani bankový systém. Minister financií gróf Sergej Julianovič Witte¹ presviedčal cára o nevyhnutnosti reforiem i o potrebe vytvorenia priemyselnej základne, ktorá je nevyhnutná pre získanie ekonomickej nezávislosti krajiny ako atribútu každej veľmoci. Cár Mikuláš II. si postupne uvedomoval zlú sociálno-politickú situáciu v Rusku i to, že ak chce zabezpečiť ďalší rozvoj hospodárstva musí pristúpiť

¹ Sergej Julianovič Witte (1849 – 1915) – ruský politik, minister financií (1892 – 1903) a premiér (1905 – 1906). Pôvodom šľachtic z Pobaltska. Bol autorom programu hospodárskych reforiem v 90. rokoch 19. storočia a politických reforiem v roku 1905. Bol aj iniciátorom projektu Transsibírkej magistrály. Zomrel v roku 1915.

k reformným opatreniam. Cár nakoniec súhlasil s Witteho návrhmi a poveril ho prípravou a realizáciou reforiem ruského hospodárstva.

Hlavným cieľom reforiem bolo budovanie ťažkého priemyslu a výstavba veľkých priemyselných podnikov. Nové podniky vznikali na juhu Ruska, v Doneckej oblasti boli vybudované nové železiarske huty, rozvíjal sa chemický priemysel, ťažba ropy a nerastných surovín. Do budovania nových podnikov investoval nielen štát a ruskí podnikatelia, ale aj zahraničný kapitál (francúzsky, nemecký, belgický, britský). Druhou oblasťou, pre rozvoj ktorej boli vytvorené v Rusku predpoklady, bol textilný priemysel. Tu smerovali investície zahraničného kapitálu i známych ruských podnikateľov (Morozov, Baranov, Chludov). Tretím odvetvím priemyslu, ktorý sa začal slubne rozvíjať, bol potravinársky priemysel.

Aktérmi týchto ekonomických zmien v Rusku sa stali nielen domáci podnikatelia, ale aj cudzinci, medzi ktorými nechýbali ani Slováci. Slovenskí šafránci, olejkári a drotári prichádzali na ruské územie už desiatky rokov pred Witteho reformami. Niektorí z nich sa v Rusku usadili a venovali sa svojim remeselníckym aktivitám. Ekonomické reformy na konci 19. storočia vytvorili predpoklady aj pre rozvoj ich podnikateľských aktivít. Drotárske dielne Slovákov, nachádzajúce sa po celom Rusku, sa v tomto období transformovali na továrenskú výrobu, ktorej produkcia mala slúžiť zväčša pre potreby rozvíjajúcich sa železníc. Príkladom takejto transformácie bola dielňa Jána Hunčíka a Jozefa Krutošíka v Moskve (založená v roku 1868), ktorá sa v roku 1887 pretransformovala na továreň alebo aktivity podnikateľa Rudolfa Krupca pri výstavbe železníc. Do podnikania v oblasti textilného priemyslu sa usilovali preniknúť bratia Országovci. Podrobnejšie aktivity slovenských podnikateľov v Rusku spracoval slovenský historik Roman Holec,² ktorý vo svojej štúdii poukázal aj na to, že pred rokom 1918 je možné zaznamenať aj príklady spoločných slovensko-ruských zmenkových a akciových obchodov. Napríklad slovenský podnikateľ Matúš Dula viedol zmenkové obchody s ruskými podnikmi, ktoré mali väzby na Slovensko. Sprostredkovateľmi pri týchto obchodoch boli Országovci alebo ďalší slovenskí podnikatelia žijúci v Rusku (Juraj Milec, Červeň, Marček). Niektorí zo Slovákov, ktorí žili v Rusku, písali na Slovensko o výhodných podnikateľských podmienkach v Rusku s cieľom podnietiť záujem domácich podnikateľov o ruský trh, prípadne aj s cieľom získať od slovenských finančných inštitúcií subvencie pre svoje podnikanie v Rusku. Napríklad Fedor Beniač žiadal Úverovú banku v Ružomberku o finančnú podporu na výstavbu fabriky na spracovanie mäsa v Rusku. V listoch, ktoré písal na Slovensko, zachytil aj atmosféru, ktorá vládla v Rusku v období Witteho reforiem: *„Vy ste nemali a nemáte príležitosť poznať kolosálne Rusko s jeho naozaj kolosálnymi obchodmi. Tu ťažia cudzozemci ohromné bohatstvá. Prečo by sme aj my Slováci, nemohli ťažiť*

² HOLEC, R. Rusko očami slovenských podnikateľov pred rokom 1918. In : *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Tatiana Ivantýšynová a kol. Bratislava 2011, s. 29 – 35.

aspoň malú čiastku tým viac, že je nám to aj veľmi potrebné. Položenie Slovákov je aj v zemepisnom ohlade to najvýhodnejšie, veď sme temer susedia a sme rozhodne – najbližší. Ďalej je veľmi dôležité, že sme Slovania, ruštinu sa učíme ľahko a toto je už sama o sebe taká výhoda, ktorú len s ohromnými ťažkosťami prekonávajú cudzinci: Belgičania, Francúzi, Nemci atď., hlavní čerpatelia ruských bohatstiev.“³

Slováci, ktorí prichádzali do Ruska, sa v ruskom prostredí vďaka spoločným slovanským koreňom ľahko etablovali a nachádzali cestu aj k domácomu obyvateľstvu. Na druhej strane niektorí z nich poukazovali na to, že hoci sú všetci Slovania, predsa len mentalita Slovákov a Rusov je rozdielna. Jedným z tých, ktorí zaznamenali túto rozdielnosť mentalít, bol Slovák Albert Škarvan, ktorý žil v Rusku v rokoch 1896 – 1897.⁴ Vo svojich denníkoch Škarvan kriticky písal o povahe Slovákov a Rusov: „V slovenskej povahe sa náramne vysoko vypína sebeckto, ale povestná statočnosť naša a skromnosť krotia túto šelmu natolko, že ona zďaleka nie je natolko nebezpečnou a protivnou ako ruský altruizmus s ich nemiernosťou, beztaktnosťou a tatárskou nevôľou.“⁵ Isté rozdiely medzi Slovákami a Rusmi pozoroval aj ďalší Slovák, žijúci v Jasnej Polane, Dušan Makovický,⁶ ktorý v roku 1907 napísal: „V Rusku Slovanovi žiť je tak zmysluplné ako keby doma žil. My Slováci sme v praktickom živote (rozdelenie si práce, spôsob pracovania (nástrojmi), zmysel pre poriadok, cit pre povinnosť – vykonanie úkolu (prácu, ktorú podujmeš) pred Rusmi. V Rusku je Slovanovi ľahko privyknúť a dobre sa cíti.“⁷

Ekonomický rozvoj Ruska na prelome 19. a 20. storočia mal vplyv aj na ostatné oblasti života ruskej spoločnosti. Formovali sa nové mestské centrá, menila sa sociálna štruktúra obyvateľstva, v rámci ktorej sa vytvárali nové sociálne skupiny (napríklad robotníci) so svojimi špecifickými potrebami. Formovali sa prvé pro-

³ HOLEC, R. Rusko očami slovenských podnikateľov pred rokom 1918. In : *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Tatiana Ivantyšynová a kol. Bratislava 2011, s. 34.

⁴ Albert Škarvan (1869 – 1926) – slovenský lekár, spisovateľ, prekladateľ. V rokoch 1896 – 1897 žil v Rusku (Jasná Polana, Moskva, Petrohrad). Patril k prívržencom L. N. Tolstého a jeho životnej filozofie. Z literatúry o ňom pozri napríklad: MRÁZ A. Slovenský Tolstojovec Albert Škarvan. In : *Slovenské pohľady*. 51, 1935, s. 647-656.; CHMEL R. *Život je zápas. Vnútoraná biografija Alberta Škarvana*. Martin 1977. 200 s.

⁵ Archív literatúry a umenia SNK Martin . Fond: Škarvan Albert. Denníky 1897 – 1899 sig. 22L1.

⁶ Dušan Makovický (1866 – 1921) – lekár, publicista, prekladateľ. Prvýkrát navštívil Rusko v roku 1890 a odvtedy udržiaval písomný styk s L. N. Tolstým. V rokoch 1904 – 1910 bol osobným lekárom tohto ruského spisovateľa a žil spolu s ním a jeho rodinou v Jasnej Polane. V rokoch 1915 – 1916 bol internovaný pre odpor voči vojne. V roku 1920 sa spolu s ruskou manželkou vrátil na Slovensko do Ružomberka. Zomrel v roku 1921. Z literatúry o D. Makovickom pozri napríklad: WINKLER, T. *Tragické hľadania života Dušana Makovického*. Martin 1991; ELIÁŠ M. Pamätník Dušana Makovického. In : *Slovenské pohľady* 1996, s. 134 – 136.

⁷ HOLEC, R. Rusko očami slovenských podnikateľov pred rokom 1918. In : *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Tatiana Ivantyšynová a kol. Bratislava 2011, s. 33.

fesijné združenia a spolky, ktoré mali sociálny a kultúrny charakter, no postupne získavali aj politický rozmer. Na prelome 19. a 20. storočia politické spolky prerastali do prvých politických strán.

Po desaťročí ekonomického rozvoja nastala v Rusku v rokoch 1900 – 1903 kríza. Prejavy krízy boli najmarkantnejšie v ťažkom priemysle. Niektoré podniky so zahraničnou účasťou sa na obranu pred krízou začali spájať a vytvárali kartely, trusty i koncerny. Ťažký priemysel v Rusku sa v čase krízy dal na cestu koncentrácie. Ku kríze sa v roku 1901 pridala veľká neúroda, ktorá ešte viac zhoršila sociálne podmienky na ruskom vidieku.

Kríza prehĺbila sociálne napätie v spoločnosti, ktoré vyvolalo prvé verejné prejavy nespokojnosti a prvé štrajky robotníkov v mestách. Štrajkujúci robotníci predkladali spočiatku len ekonomické požiadavky, no postupne k nim pribúdali aj politické. Okrem nepokojov v mestách narastalo na vidieku roľnícke hnutie, ktoré vyústilo do nepokojov a povstaní. Celá ruská spoločnosť bola v lete roku 1904 v pohybe. Do tejto napätej vnútropolitckej situácie prišla v roku 1904 rusko-japonská vojna.

Svedkom tohto vnútropolitckého vývoja Ruska v prvých rokoch začínajúceho sa 20. storočia bol aj spomínaný Dušan Makovický. Do Jasnej Poľany, kde žil, prichádzalo za Levom Nikolajevičom Tolstým mnoho ruských intelektuálov a Dušan Makovický si svoje každodenné zážitky, ale aj stretnutia s blízkym či vzdialenejším okruhom Tolstého pravidelne zapisoval formou denníkov. Vo svojich denníkoch zachytil aj dôsledky prebiehajúcej rusko-japonskej vojny, ktoré sa začali prejavovať zhoršujúcou sa situáciou v zázemí. Makovický ako lekár vnímal predovšetkým zhoršujúce sa sociálne pomery na ruskom vidieku, kde bola veľmi nízka životná úroveň, ktorá vytvárala vhodné podmienky aj pre šírenie rôznych chorôb. Začiatkom januára 1905 si do denníkov napísal: *„Jak snadno se ve vsích šíří nakažlivé nemoci. Začne-li spála v takové vsi jako Jasná Poljana, onemocní postupně všechny děti. Bylo by třeba odděleného obydlí, do něhož by se na čas epidémie ubytovaly zdravé děti.“*⁸

Priebeh rusko-japonskej vojny bol sledovaný a diskutovaný aj v ruských spoločenských kruhoch. V diskusiách sa pozornosť upriamovala nielen na jej priebeh, ale aj na stav ruskej armády a atmosféru, ktorá v nej vládla. Na margo jednej takejto diskusie v dome L. N. Tolstého vo svojich denníkoch Makovický poznamenal: *„My tu uvažujeme o hrůzách války a oni tam, vojáci, všecku pozornost obracejí na obuv, aby nebyli bosí (půda je ostře kamenitá) a na jámy, kde spí; důstojníci jako Andrijuša sa pak obírají vyznamenáními a zábavami.“*⁹

⁸ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 24. 1. 1905*. Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 69.

⁹ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 21. 12. 1904*. Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 23.

V ruských spoločenských kruhoch sa živo diskutovalo aj o radikalizácii ruskej spoločnosti i o politických požiadavkách, s ktorými vystupovali robotníci, ale aj politická opozícia, ktorá sa voči cárovi čím ďalej tým viac politicky vymedzovala. Požiadavkou dňa sa stávali zásadné politické zmeny, prijatie ústavy a zmena absolutistickej monarchie na konštitučnú. Dušan Makovický v denníkoch zaznamenal, že v tom čase v diskusiách, ktorých bol svedkom, prevládal názor, že „*agitace zemstev pro ústavu je zbytečným mrháním síl.*“¹⁰ Skepticky názor na agitáciu opozície za ústavu zastával aj Lev Nikolajevič Tolstoj: „*Nemají vůbec prostředku, jimiž by přinutili cara, aby se vzdal moci. Jsou to tedy všechno v podstate jenom prázdne řeči, poněvadž vláda dá jen to, co bude chcítí.*“¹¹

Prvé januárové dni roku 1905 priniesli ďalšiu radikalizáciu politických pomerov v Rusku. Situácia sa vyhrotila v nedeľu 9. 1. 1905, keď niekoľkotisícový sprievod, smerujúci k Zimnému palácu bol zastavený strelbou vojakov. Krvavá nedeľa vyvolala ohlas v celom Rusku a začala prvú ruskú revolúciu (1905 – 1907). Hlavnou politickou silou revolúcie sa stali liberáli, ktorí na svojich zväzových schôdzach stále častejšie nastolovali požiadavku vypracovania ústavy, vyhlásenia republiky a zvolania ústavodarného zhromaždenia. Od januára 1905 sa štrajky a nepokoje postupne rozšírili po celej krajine.

Hoci sa do štrajkov zapájali hlavne robotníci žiadajúci zlepšenie sociálnych podmienok, časť ruských politikov a inteligencie upozorňovala, že netreba zabúdať na to, že najpočetnejšou zložkou obyvateľstva v Rusku sú roľníci: „*Nemá se zapomínati, že ruský národ sestáva ze 120 miliónu zemedělcu, kteří sa velmi málo starají o pracovní dobu desíti nebo osmihodinovou, o podpůrny pokladny a požadavky stávek. Musí se mysliti na to, že je ohromné množství milionů lidí, kteří obdělávají půdu, namáhají se, trpí a přejí si jediného, aby půda, pramen jejich práce a odříkaní, byla jejich vlastnictvím. Ano, rolník má na mysli jen jedině: aby půda nebyla předmětem obchodu, koupě a prodeje, aby nenáležela státu, ale aby byla výhradně společným vlastnictvím všech oněch, kdož v potu tváře a telesne vysílení pracují, aby ji zúrodnili.*“¹²

Aktéri verejných i kuloárnych diskusií sa často vracali k udalostiam Krvavej nedeli, pričom zdôrazňovali, že strelba vojakov do mužov, žien a detí sa nedá ospravedlniť a že zodpovednosť za ňu nesie vláda: „*Vinníci války s Japonskem byli zřejmě vinníky také této ukrutnosti. Oba tyto zločiny vyplývají ze zla násilnické vlá-*

¹⁰ MAKOVICKÝ Dušan: *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 21. 12. 1904.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 27.

¹¹ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 21. 12. 1904.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 28.

¹² MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 17. 2. 1905.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 102.

dy.“¹³ Dušan Makovický vo svojich denníkoch zachytil aj názory L. N. Tolstého na násilné prebratie moci či prípadne povstanie, ku ktorému by mohlo v Rusku prísť: „*Davy ruského lidu nerozumějí revoluci v tomto smyslu. Mimo to jsou příliš chudí, aby si mohli koupiti zbraně, kdežto vláda může takový pokus snadno zdolati, kdyby se vůbec stal. Jen malá část národa myslí na povstání. Kdyby se utekli k násili, aby se jím zbavili svých běd, byli by docela stejně v nepravu jako carské vojsko. Žádná velká nebo prospěšná reforma nemůže v Rusku jíti totuto cestou.*“¹⁴

Časť ruskej inteligencie zastávala názor, že za napätú situáciu v krajine zodpovedá aj cár, predovšetkým vďaka svojej nerozhodnosti a nejednoznačnému postoj. Nerozhodnosť cára kritizoval aj L. N. Tolstoj, keď v jednej diskusii, podľa D. Makovického, takto charakterizoval konanie Mikuláša II.: „*Cár je se všemi zajedno. Někdo mi vypravoval, že byl u cára Pobedonoscev¹⁵ a on mu pravil: „Jsem s vámi za jedno.“ Pak přišel Witte – cár řekl i jemu: „Áno jsem s vámi zajedno.“ Byla přítomná cárova žena a povída mu: „Jak pak jsi s nim zajedno? Vždyť mluví opak toho co Pobedonoscev.“ – „Jsem i s tebou zajedno,“ řekl cár.*“¹⁶

Dušan Makovický koncom februára 1905 zapísal do svojich denníkov, že ruská tlač upozorňuje na to, že nepokoje sa z frontu a z prostredia robotníckych častí miest rozšírili aj na ruský vidiek: „*V kurskej gubernii sedláci pálí statkářům majetek a vysekávají jejich lesy. Totěž se stalo nedávno v saratovské a černigovské gubernii. Posílají tam vojska. V kijevskej gubernii vyhořely tři cukrovary a byly vyloupeny – není řečeno, kdo byli pachatelé, ale nutno mysliti, že dělníci.*“¹⁷

Vnútropolitická situácia v Rusku sa neustále zhoršovala a cárovi nestávalo nič iné, len uvažovať o zásadnom riešení vzniknutej situácie. Výsledkom konzultácií cára s ministrami a najbližšími poradcami bolo 17. 10. 1905 podpísanie dokumentu pod názvom Manifest 17. októbra. Týmto dokumentom sa v Rusku skončilo obdobie absolutistickej monarchie a Rusko prešlo ku konštitučnej monarchii. Cár prisľúbil udeliť občanom základné občianske práva, vznikla Štátna дума,

¹³ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 23. 2. 1905.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 112.

¹⁴ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 23. 2. 1905.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 112.

¹⁵ Pobedonoscev Konstantin Petrovič (1827 – 1907) – hlavný poradca Alexandra III a v počiatkoch vlády aj Mikuláša II. Za vlády Alexandra III. mal v Rusku veľkú autoritu a moc. Bol učiteľom cárových detí a presvedčeným stúpencom samoderžavia. Mikuláš II. ho v roku 1905 odvolal zo všetkých postov. Zomrel v roku 1907.

¹⁶ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 4. 2. 1905.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 83.

¹⁷ MAKOVICKÝ D. *Jasnopoljanské zápisky I. Zápis z 27. 2. 1905.* Bratislava : Zlatý fond Sme, 2013, s. 50.

bola prijatá ústava, no v skutočnosti sa v Rusku nič nezmenilo. Cár naďalej ostával neobmedzeným panovníkom.

Hlavnou úlohou, ktorá pred cárom Mikulášom II. i pred vládou stála, bolo nastolenie poriadku v krajine. Touto úlohou bol poverený Piotr Stolypin,¹⁸ ktorý sa v roku 1906 stal novým ruským premiérom. Od prvých dní po svojom vymenovaní začal P. Stolypin s konsolidáciou pomerov v krajine. Autoritatívnym až diktátorským spôsobom zavádzal poriadok, za čo si vyslúžil kritiku politikov zo všetkých politických smerov. Napriek nesúhlasu väčšiny politikov s metódami a spôsobmi práce Stolypina, nikto z nich nemohol poprieť, že poriadok v krajine nastolil. Vzniknutá situácia v krajine si vyžadovala aj novú vlnu reforiem, čo bolo druhou základnou úlohou P. Stolypina. Piotr Stolypin podobne ako Sergej Witte si uvedomoval potrebu modernizácie Ruska, no na rozdiel od S. Witteho vychádzal z toho, že Rusko je agrárna krajina a roľníci sú silou, ktorá môže ovplyvniť budúci vývoj Ruska. Z tohto dôvodu dôraz kládol na realizovanie agrárnych reforiem, ktorých cieľom malo byť ekonomické posilnenie postavenia roľníkov tak, aby sa stali hlavnou oporou monarchie.

Stolypinské reformy vrátili Rusku ekonomickú stabilitu, ktorá napomáhala aj rozvoju kultúry. Obdobie Stolypinských reforiem a jeho vlády sa končí v septembri 1911, keď na Piotra Stolypina bol spáchaný atentát, v dôsledku ktorého umiera. P. Stolypin zabezpečil krajine stabilitu a rozvoj, no už v rokoch 1912 – 1914 sa v Rusku opäť objavili príznaky krízy a sociálneho napätia, ktoré prvá svetová vojna a vstup Ruska do vojny ešte viac prehĺbili.

V prvých mesiacoch vojny Rusko zjednotil spoločný patriotizmus, no nič to nezmenilo na skutočnosti, že Rusko vo vnútropolitickom vývoji prechádzalo veľmi zložitým obdobím. Obraz Ruska na začiatku vojny bol neutešený. Nespokojnosť ľudí narastala, nefungovala doprava, nebolo čím kúriť, rástla inflácia, nezamestnanosť, korupcia a úplatky boli súčasťou každodenného života. Nespokojnosť ľudí v tyle, ale aj na fronte medzi vojakmi narastala o to viac, keď videli aký marazmus vládol vo vyšších spoločenských vrstvách. Najmarkantnejším príkladom tohto marazmu bol nárast vplyvu Grigorija Rasputina¹⁹ v najvyšších ruských spo-

¹⁸ Stolypin Piotr Arkadievič (1862 – 1911) bol jedným z najvýznamnejších štátnikov cárskeho Ruska. Univerzitu ukončil v Peterburgu. V rokoch 1902 – 1903 bol gubernátorom v Grodne. V roku 1906 ho najskôr vymenovali za ministra vnútra, no o pár mesiacov sa stal premiérom (od 22. 7. 1906). Funkciu predsedu vlády zastával do septembra 1911, keď na následky atentátu zomrel.

¹⁹ Rasputin Grigorij (1869 – 1916) – ruský mystik, ktorý zohral dôležitú úlohu v živote cára Mikuláša II. a jeho ženy. Pochádzal zo Sibíri, kde sa v roku 1887 oženil s Praskoviou Dubrovinovou a mal s ňou 3 deti. Niekedy v roku 1903 prišiel do Peterburgu. Dostal sa do priazne veľkokniežaťa Nikolaja Nikolajeviča a odtiaľ do cárskeho paláca, kde si získal priazeň cára a cárovnej, pretože liečil cároviča Alexija. Jeho stále pevnejšie pozície pri dvore i spôsob života vzbudzovali odsúdenie vysokej šľachty, ktorá sa ho pokúsila odstrániť. V roku 1916 bol G. Rasputin zavraždený.

ločenských kruhoch. Túto skutočnosť zaznamenal vo svojich denníkoch aj Dušan Makovický: „*Grigorij Rasputin, sibírsky sedliak „starec vraj chlyst má veľký vplyv na cáricu. Ona mu verí, že vďaka jeho modlitbám rodila syna i syn žije. Roku 1912, keď len, že nedošlo do vojny Ruska s Rakúskom noviny písaly, že Rasputin nedal sa cárovi pustiť do vojny i opäť účinkoval na neho a cáricu, ktorej štepil, že ak bude vojna zahynie Alexij. Doktorí pridvorní ľudia ním opovrhujú, liberálne noviny ho nenávidia a pri každej príležitosti zadierajú doň klebetami. Maklakov²⁰ by bol rád, keby mohol doložiť (oznámiť) cárovi, že sa Rasputin stratil.*“²¹

Udalosti prvej svetovej vojny priviedli na ruské územie aj niekoľko tisíc Slovákov, ktorí v službách Rakúsko-uhorskej armády bojovali na východnom fronte. Ich pobyt na území Ruska či už ako vojakov Rakúsko-uhorskej armády, vojnových zajatcov alebo príslušníkov československých légií ohraničujú roky 1915 – 1920. Väčšina z nich prešla Ruskom tisícky kilometrov od Ukrajiny cez Povolžie, severný a južný Ural, Sibír, Zabajkalsko i Ďaleký východ. Stali sa nielen očitými svedkami vnútropolitického vývoja Ruska, ale na istý čas do neho aj aktívne zasiahli.²²

Vojnové Rusko, zmietajúce sa vo vnútropolitických pomeroch, začali poznávať Slováci na bojiskách alebo vo vnútrozemí ako vojnoví zajatci. Vo svojich spomienkach i korešpondencii zachytili Rusko plné rozvratu, anarchie, dezertérstva ruských vojakov, odmietavého postoja ľudí k vojne. Mikuláš Gacek, vojnový zajatec a neskôr príslušník československých légií, vnímal Rusko takto: „*Rusko je veľké, mohutné a bohaté, ale poriadku v ňom niet. Niektoré vrodené vlastnosti ruského človeka, nepriaznivé dejinné podmienky a v ostatné časy nedostatok vzdelania ľudu – všetko to veľmi zahatilo kultúrny rozvoj Ruska – Rusko zaostalo za ostatnými štátmi.*“²³ Známy slovenský spisovateľ, v tom čase vojnový zajatec, Janko Jesenský zaznamenal svoj prvý dojem z Ruska: „*V Rusku je všetkého mnoho, kaše, chleba, múch, vši, ploštíc, neporiadku i mnoho cestovateľov.*“²⁴ V zajateckom tábore na Sibíri pozoroval ruské neporiadky Jozef Mikolaj, Slovak zo Spišskej Novej Vsi: „...to

²⁰ Maklakov Nikolaj Alexejevič (1871 – 1818) – ruský štátny predstaviteľ. Pochádzal zo šľachtickej rodiny. Ukončil Historicko-filologickú fakultu Moskovskej univerzity. V rokoch 1912 – 1915 vykonával funkciu ministra vnútra. Počas Februárovej revolúcie v roku 1917 bol uväznený. Veľmi bol popravený 23.8. (5.9.) 1918 v Moskve

²¹ Archív literatúry a umenia SNK Martin. Fond Dušan Makovický Denníkové zápisky r. 1914, 29. 6. 1914. Sig. 50G5

²² Problematika pôsobenia a vystúpenia československých légií v Rusku je spracovaná v početnej memoárovej a odbornej literatúre staršej i novejšej proveniencie. Uviest možno napríklad: PICH-LÍK, K. – KLÍPA B. – ZABLOUDILOVÁ, J. *Českoslovenští legionári (1914 – 1920)*. Praha 1996, 282 s.; SAK, R. *Anabáze. Dráma československých legionáru v Rusku (1914 – 1920)*. Praha 1996. 174 s.

²³ GACEK, M. *Sibírske zápisky (1915 – 1920)*. Martin 1936, s. 81.

²⁴ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka (1914 – 1918)*. Martin 1933, s. 80.

ich stále sičas a časom dalo tušiť, že im to nejako neklape. Bolo to v dobe, keď ruský národ mal napnúť všetky sily, aby zachránil vlasť. Srb nám ukazuje 5 nábojov, ktoré si zadovážil od ruského posta, ktorý nás strážil. Dostal ich za 5 kopejok. Beží víťazoslávne za ruským kapitánom, aby ich presvedčil o nespoľahlivosti ruského vojska. Ten však na naše veľké prekvapenie mávnul len rukou a hovorí: To nič, ruský mužik predá za 4 kopejky aj cára. A my sme mysleli, že nášho strážcu v okamžiku zastrelia. Také bolo Rusko. Začali sme ho poznávať.²⁵ Mnohí slovenskí vojaci konfrontovaní s ruskou realitou prichádzali k identickým záverom. Na jednej strane ich odrádzal ruský neporiadok, no na druhej strane im Rusko začínalo imponovať. Janko Jenesský takto opísal svoje pocity z Ruska: „Sedel som cez deň pri oblôčku a díval sa na široký, plochý ruský kraj s horami, nekonečným morom žltého žita, na chalupy slamou prikryté medzi stromami, na parádne blýskajúce sa ruské chrámy, z húštiny stromov vyskakujúce cibule veží, železničné stanice z dreva so záhradkami, ruskými nápismi, búdkami s jedivom a kipiátkom. Keby som nebol býval zajatý a keby sa bol viezol v rýchliku s plným „pudilárom“, bolo by sa mi Rusko páčilo so svojou cyrilikou, ruskou rečou, furačkami, dlhými papirosmi, machorkou, plnenými koláčikmi, bielym chlebom, ustavičným čajovaním...“²⁶ Mnohí vojaci zachytili vo svojich spomienkach s obdivom aj ruskú prírodu a krajinu. „Prešli sme popri Irkutsku, veľkom peknom meste pri rieke Angare. Krásny kraj. Pred zrakmi v diaľke sa Ti rozšíri a blýska jazero Bajkal, ako tekúce striebro. Vysoké zubaté biele vrchy ako z cukru.“²⁷

S pribúdajúcimi neúspechmi na fronte bol rozvrat ruskej armády stále marcantnejší a vzrastala aj nespokojnosť ľudí. Stále častejšie bolo počuť „Vojnu nikto nechce a preca nás do nej ženú ako stádo.“²⁸ Rástol počet dezercii. Na jej zdôvodnenie mali ruskí vojaci zvyčajne jedinú vetu: „Nadojelo vojevať.“ Pohľad na demoralizovanú ruskú armádu ponúkol ďalší slovenský legionár Jozef Gregor-Tajovský: „V tom čase z „útokú“ a „úteku“ vybraly si niektoré zbalamutené pluky „útek“. Hanba síce, ale – pobežia nocou. Skríkol ktosi „Germánci“! A na to sa pustili všetci do behu, shadzujúc so seba všetko, čo vojenského mali. Nechali si iba kotlíky a miešky... a tak bežia a bežia, a nikto ich nemôže zastaviť. - Eh, už sa nám prejedlo vojevať.“²⁹

Pri niektorých stretnutiach s ruskými vojakmi bolo cítiť nespokojnosť so situáciou, v ktorej sa Rusko nachádzalo a niektoré výroky už boli predzvesťou blížiacieho sa nepokoja a veľkých zmien: „Vláda je zlá... Sedliakovi sa nedostáva zeme.

²⁵ MIKOLAJ, J. *Ako to s nami bolo. Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a československé légie*. Spišská Nová Ves 1937, s. 43

²⁶ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka (1914 – 1918)*. Martin 1933, s. 41.

²⁷ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka (1914 – 1918)*. Martin 1933, s. 65

²⁸ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka (1914 – 1918)*. Martin 1933, s. 98.

²⁹ GREGOR-TAJOVSKÝ, J. *Rozprávky o československých légiiach v Rusku*. Bratislava 1920, s. 162 – 163.

*Všetko je v rukách pomeščikov. Ak nepríde po vojne náprava bude bunt. Veď my sme moc, my sme masa, my sme sila a preca sme len hračkou v rukách niekoľkých jednotlivcov... Vojnu nikto nechce a preca nás ženú do nej ako stádo... Každý chce nápravu a nápravy niet.*³⁰

Nápravy či zmien sa Rusko už malo skoro dočkať. Vstupom do vojny vstúpilo cárske Rusko do posledných rokov svojej existencie. Vojnové udalosti urýchlili hospodársku, spoločenskú i politickú krízu Ruska a priviedli ho do roku 1917.

³⁰ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka (1914 – 1918)*. Martin 1933, s. 98.

BRODZANY – RUSKÝ OSTROV NA PONITRÍ

Alexandra Lukáčová

LUKÁČOVÁ, Alexandra. Brodzany – a Russian island in the region of Ponitrie. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 62-82.

The study deals with the aristocratic family of Friesenhof in Brodzany, in the region of the central Ponitrie, their Russian relations, as well as the Russian guests who came to the castle to see their relatives and acquaintances. Russian family background was represented by two wives of the owner of the castle in Brodzany - Baron Gustav Friesenhof, namely Natalia Ivanovna Zagriazska (1801-1850) and Alexandra Goncarova (1811-1891) Nikolajevna. Both women were closely associated with the family of the poet Alexander Pushkin, what made the contacts with the Russian setting extremely interesting, particularly after their arrival in Brodzany. There came the widow of the poet with the children, but also several acquaintances belonging to the Pushkin's circle of friends. Many precious works of art from Russia (paintings, albums, books and herbaria) were brought to Brodzany in this way, and many of them are a part of the collections up to the present day. Brodzany were, and have remained a Russian island in the region of Ponitrie.

Key words: Brodzany, Ponitrie, Russian, history, 19th century.

V polovici 19. storočia sa hornouhorská obec Brogyán – dnešné Brodzany – stala malým ruským ostrovom na hornom a strednom Ponitří. V týchto regiónoch, kde mala v prevládajúcom slovenskom prostredí silné zastúpenie nemecká či rakúska šľachtická a podnikateľská vrstva, musel ruský element pôsobiť veľmi netypicky a cudzorodo. Do Brodzian prenikol zásluhou manželiek baróna Gustáva Vogela von Friesenhof, ktorý od roku 1844 vlastnil brodzianske panstvo a starý renesančný kaštieľ sa stal letným sídlom jeho rodiny.

Friesenhof sa oženil dvakrát, obe manželky – ruské šľachtičné – boli príbuzensky spojené s rodinou básnického barda A. S. Puškina. Obe sa roky pohybovali v petrohradských aristokratických a umeleckých kruhoch. Obe zanechali v brodzianskom kaštieli po sebe stopu v podobe rukopisných, ikonografických a obrazových prameňov s úzkym vzťahom k ruskému kultúrnemu a umeleckému prostrediu.

Prvá z nich – Natália Ivanovna Zagriazska (1801 – 1850), bola adoptívnou dcérou francúzskeho grófa Xaviera de Maistre a ruskej aristokratky Sofie Ivanovny, rod. Zagriazskej. De Maistre¹ emigroval po vypuknutí Francúzskej revolúcie v roku 1789 do Ruska. Ako ruský dôstojník sa v roku 1800 zúčastnil talianskeho ťaženia generála Suvorova proti Napoleonovi a v roku 1812 Vlasteneckej vojny.

¹ Xavier de Maistre sa narodil 10. 10. 1763 v meste Chambéry a zomrel 12. júna 1852 v Petrohrade.

Do povedomia súčasníkov sa však dostal ako spisovateľ, maliar a vedec. Venoval sa maľovaniu miniatúrnych portrétov a krajinomalbe. Keď žil v rokoch 1802 až 1805 v Moskve, často navštevoval rodinu básnika Alexandra Sergejeviča Puškina, s obľubou im recitoval svoje verše a niektorých členov rodiny aj portrétoval.

Po odchode z armády žil s rodinou v Petrohrade a veľmi dobre sa poznal s umelcami z okruhu Puškina,² predovšetkým s významnými ruskými výtvarníkmi Grigorijom G. Gagarinom či Orestom A. Kiprenským. Priateľom Xaviera de Maistre bol aj básnik Vasilij A. Žukovskij, ktorý grófovi de Maistre daroval knihu veršov *Básne V. A. Žukovského* s osobným venovaním („Grófovi de Maistreovi od Žukovského ako dôkaz úcty“).³ S básnikom sa zoznámila aj mladá Natália Ivanovna a za prejav ich vzájomného priateľstva možno považovať album perokresieb s motívmi švajčiarskych krajínok a rukopis básne *Motýlik a kvety* vo francúzštine a ruštine, ktoré jej básnik pravdepodobne v Petrohrade daroval.⁴

Xavierova manželka Sofia Ivanovna Zagriažska (1778 – 1851), bývalá dvorná dáma, bola sestrou Puškinovej svokry Natálie Ivanovny Gončarovovej.⁵ Pravdepodobne za to, že vychovávala a adoptovala si mladú Natáliu Ivanovnu, budúcu barónku Friesenhofovú, dostala od brata Alexandra Ivanoviča Zagriažskeho po sobáši vysoké veno.⁶ Pôvod Natálie Ivanovny je dosiaľ neobjasnený.⁷ Predpokladá sa, že jej otcom bol Sofiin brat Alexander Ivanovič, čiže Natália bola Sofiinou neterou. Pravdepodobnosť spomínanej verzie zvyšuje aj skutočnosť,

² КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 78 – 83.

³ Kniha bola súčasťou knižnice baróna Friesenhofa v brodzianskom kaštieli. Pozri Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava (ďalej APÚ SR), fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951, šk. 106, A. V. Isačenko Poverenictvu školstva, vied a umení z 26. 2. 1952. Pozri aj РАЕВСКИЙ, Н. В замке А. Н. Фризэнгоф-Гончаровой. In *Пушкин. Исследования и материалы. Т. IV*. Москва – Ленинград : АН СССР, 1962, s. 383.

⁴ FERENČÍK, J. Neznámy rukopis Žukovského na Slovensku. In *Slovenské pohľady*, 1947, 63, č. 2 – 3, s. 183 – 184.

⁵ КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 79. Sofia Ivanovna de Maistre a Natália Ivanovna Gončarovová, matka Natálie N. Puškinovej, mali ešte jednu sestru – Jekaterinu Ivanovnu Zagriažsku, aj ona bola dvornou dámou na cárskom dvore. Všetky tri sestry zdedili značný majetok po rodičoch a bratovi Alexandrovi, ktorý zomrel slobodný.

⁶ КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 80.

⁷ Podľa jednej z verzií bola nemanželskou dcérou grófa Xaviera de Maistre. Existuje však aj názor, že bola dcérou Ivana Alexandroviča Zagriažskeho, otca Sofie de Maistre a Puškinovej svokry Natálie Ivanovny Gončarovovej. Pozri ISAČENKO, A. V. Puškiniana na Slovensku. In *Slovenské pohľady*, 1947, 63, č. 1, s. 3. Pozri aj GERŠIOVÁ, E. Barónka Natália Ivanovna von Friesenhof – dáma so záhadným pôvodom (Teta, alebo sesternica Puškinovej manželky?). In *Biografické štúdie*. ISSN 1338-0354, 2007, 32, s. 194 – 204.

že vlastnil tambovské panstvo Karian a práve v meste Tambov sa Natália Ivanovna narodila.⁸

V rokoch 1826 – 1839 žil gróf de Maistre s manželkou a adoptívnou dcérou Natáliou v zahraničí, predovšetkým v Taliansku. V Taliansku spoznávali historické a umelecké pamiatky, viedli bohatý spoločenský život a stretávali sa s predstaviteľmi európskej i ruskej aristokracie, diplomatmi, intelektuálmi a umelcami.⁹

Natália Ivanovna je autorkou dvoch pozoruhodných herbárov. Hoci si ich robila len pre potešenie, svedčia o kultivovanosti, estetickom cítení a umeleckom nadaní autorky. Listy herbárov obsahujú kompozície zo sušených kvetov, listov a vresov, nazbieraných na miestach, ktoré navštívila. Vďaka pedantnosti, s akou herbáre vyhotovovala a dopĺňala pre ňu dôležitými údajmi, sú akýmsi cestopisným a zároveň aj osobným denníkom. Prinášajú svedectvo o osobnostiach, s ktorými sa stretávala, a o miestach Európy, ktoré navštívila v rozpätí dvadsiatich rokov.

Starší herbár sa viaže práve k talianskemu pobytu v rokoch 1826 – 1838. Darcami kvetov sú okrem členov rodiny aj viacerí predstavitelia európskej a ruskej aristokracie či umelci. V apríli 1830 sa zoznámila Natália Ivanovna s pracovníkom rakúskeho vyslanectva v Neapole Gustávom Friesenhofom,¹⁰ čomu zodpovedá aj kompozícia v herbári, podľa ktorej spolu navštívili Francúzsku akadémiu, vilu Mills či Koloseum. V októbri 1830 odišli de Maistreovci s Natáliou do Neapola, kde žili až do roku 1838. Často robili výlety do okolia Neapola a cestovali do Ríma. Friesenhofovo meno sa v herbári objavuje znova až po dvoch rokoch – v marci 1832 opäť v spojení s Rímom. Spočiatku je uvedený ako Friesenhof, v kompozícii zo 6. a 7. júna 1832 je údaj „Natalie a Gustav“, čo dokazuje ich postupné zblížovanie a vznikajúcu lásku. Manželstvo uzavreli 18. apríla 1836 v Ríme a zo sobášneho listu, ktorý vystavilo pruské kráľovské vyslanectvo v Ríme, vyplýva, že Gustáv bol v tom čase pruským štátnym občanom.¹¹ Pravdepodobne zamýšľal prejsť do diplomatických služieb Pruska.

Po sobáši žili mladomanželia spolu s de Maistreovcami v Neapole. Niekoľko mesiacov po svadbe zachvátila Neapol epidémia cholery. Vozy naložené obeťami cholery, ktoré Natália Friesenhofová denne videla v uliciach mesta, v nej vzbudzovali hrôzu. Napriek tomu prežívala obrovskú radosť z blížiaceho sa narodenia dieťaťa. Nevedno, z akého dôvodu Friesenhofovci o dieťa prišli, či zomrelo pri pôrode, alebo sa stalo obeťou cholery.

⁸ Archív Slovenského národného múzea Bratislava (ďalej ASNM), fond Brodzany (nespracovaný), Stammbaum. Pozri aj ISAČENKO, A. V. Puškiniana na Slovensku. In *Slovenské pohľady*. 1947, 63, č. 1, s. 3.

⁹ ISAČENKO, A. V. Puškiniana na Slovensku. In *Slovenské pohľady*. 1947, 63, č. 1, s. 2.

¹⁰ КИШКИН, Л. Чехословацкие находки. Москва : Советская Россия, 1985, s. 83.

¹¹ ASNM, fond Brodzany (nespracovaný), Stammbaum.

S neapolským pobytom de Maistreovcov a Friesenhofovcov úzko súvisia albumy z výtvarnej pozostalosti Xaviera de Maistre. Jeden z nich pozostáva z kresieb, perokresieb, litografií a akvarelov, ktoré vznikali od roku 1830 do 1838 a zobrazujú predovšetkým Neapol a krajinu v jeho okolí. Autormi sú okrem de Maistrea i neapolský umelec Giacinto Gigante či ruskí maliari Grigorij Grigorijevič Gagarin a Karl Pavlovič Briullov. Ďalší album obsahujúci 40 kreslených a litografických portrétov sa zapíňal dlhé roky.¹² Mnohé portréty v ňom však vznikli v dome de Maistreovcov v Neapole. Sofiu, Xaviera a Natáliu viackrát portrétovali Grigorij Gagarin, Giacinto Gigante a taliansky miniaturista Giovanni Boggi, ktorí de Maistreovcov zrejme navštevovali.

V roku 1838 sa Friesenhofovci s de Maistreovcami rozhodli pre návrat do Ruska. Zrekonštruovať putovanie z Neapolu do Petrohradu nám opäť pomôže Natáliin herbár, ktorý pochádza z obdobia 1838 – 1846 a posluží súčasne ako itinerár dlhej spiatocnej cesty. Trasa, ktorú si zvolili, vypovedá, že ich cieľom nebol čo najrýchlejší návrat. V druhej polovici júla prišli napokon do Petrohradu, kde Gustáv opäť nastúpil do diplomatickej služby. Usídlili sa vo vile na Kamennom ostrove, ktorý bol oddychovým miestom petrohradskej šľachty.

V blízkom susedstve bývali netere Sofie de Maistre – vdova Natália Nikolajevna Puškinová a jej staršia sestra Alexandra Nikolajevna Gončarovová. Krátko po príchode do Petrohradu sa Friesenhofovci a de Maistrovci začali s Natáliou Puškinovou a jej slobodnou sestrou Alexandrou stretávať. Srdečné priateľské a rodinné vzťahy napokon viedli k rozhodnutiu, aby sa všetky tri rodiny spoločne ubytovali ešte na jeseň 1839 v jednom dome.¹³ Tam aj 7. januára 1840¹⁴ Natália Friesenhofová porodila syna Gregora. 17. januára ho pokrstili v petrohradskom Isakievskom chráme. Podľa matričnej knihy Isakievského chrámu bol Gustáv evanjelik, syn Gregor získal pravoslávne vierovyznanie po matke.¹⁵

V roku 1841 Friesenhofovci opustili Rusko. Pred odchodom však strávili aj s maličkým Gregorom tri týždne na rodovom panstve Puškina v Michajlovskom v Psovskej gubernii. Natália Friesenhofová bola výbornou kresliarkou a počas pobytu v Michajlovskom portrétovala deti Puškina, ich matku Natáliu, Alexandru N. Gončarovovú, ale aj Puškinových priateľov. K pobytu Friesenhofovcov v Michajlovskom sa viaže aj niekoľko strán v Natáliinom herbári s datovaním od 3. do 25. augusta 1841, kde ako darcov rastlín uviedla Puškinove deti, jeho vdovu a švagrinú Alexandru.

¹² Autorkou posledných kresieb je Natália Ivanovna Friesenhofová, jej práce vznikli počas pobytu Friesenhofovcov na panstve Puškina v Michajlovskom v roku 1841 a album uzatvárajú.

¹³ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 76.

¹⁴ Dátum narodenia je uvedený podľa juliánskeho kalendára.

¹⁵ ASNM, fond Brodzany (nespracovaný), Свидетельство (Rodný a krstný list).

Friesenhofovci ani po odchode z Ruska kontakt so sestrami Natáliou N. Puškinovou a Alexandrou N. Gončarovovou neprerušili, barónku Friesenhofovú spájalo úprimné priateľstvo predovšetkým s Natáliou N. Puškinovou, a tak sa navzájom informovali o svojich životoch aspoň prostredníctvom listov. Hoci listov bolo určite mnoho, bohužiaľ, dosiaľ bola objavená len korešpondencia z obdobia od 17. novembra do 16. decembra 1841.¹⁶

Po návrate z Ruska žil Gustáv Friesenhof s manželkou a synom Gregorom vo Viedni v dome na ulici Wipplingerstrasse 26. V snahe vybudovať si čo najlepšie postavenie vo vysokej spoločnosti sa Friesenhofovci intenzívne zúčastňovali na spoločenskom živote Viedne.¹⁷ Natália Friesenhofová bola vďaka adoptívnym rodičom od ranej mladosti zvyknutá pohybovať sa medzi intelektuálnou a spoločenskou elitou, a tak spôsob života, ktorý si vo Viedni s manželom zvolili, im obojm veľmi vyhovoval a navyše bol nevyhnutným predpokladom pre budovanie kariéry Gustáva Friesenhofa. Jeho manželka často organizovala večierky pre pozvaných hostí, bola veľmi príjemnou, veselou a milou spoločníčkou.¹⁸ Zaujímavou ženou a hostiteľkou sa stala aj vďaka svojim vedomostiam a prehľadu o umeleckých a historických pamiatkach Európy, ktorý nadobudla počas života v Taliansku či z cestovania po európskych krajinách s rodičmi a neskôr i s manželom. Z jej pozostalosti pochádza album s 296 akvareľmi, perokresbami a medirytinami, zobrazujúcimi významné európske kultúrne a architektonické pamiatky.

Medzi najčastejších návštevníkov viedenského domu Friesenhofovcov patrili v rokoch 1842 – 1843 Georges d'Anthés de Heeckeren s manželkou Jekaterinou Nikolajevnou, rod. Gončarovovou¹⁹, ktorí po nešťastnom súboji d'Anthésa s Puškinom museli opustiť Rusko. D'Anthés sa na petrohradských báloch a večierkach často stretával s Puškinovcami a otvorene dvoril Puškinovej manželke Natálii a zároveň i jej najstaršej sestre Jekaterine. S Jekaterinou sa zakrátko oženil, no napriek tomu naďalej priam demonštratívne prejavoval záujem o Natáliu Puškinovú. Básnik dostal anonymný list, ktorý pošpinil jeho česť a obvinil manželku z nevery. Puškin bol presvedčený o manželkinej nevine, jej i svoju česť sa rozhodol obhájiť súbojom, ktorý sa mu nakoniec stal osudným.

Francúz d'Anthés de Heeckeren po príchode do Viedne v roku 1842 dúfal, že sa aj vďaka barónovi Heeckerenovi, svojmu adoptívnemu otcovi a holandskému

¹⁶ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 269.

¹⁷ Jekaterina Nikolajevna d'Anthés de Heeckeren Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 5. 1. 1843. In *После смерти Пушкина*. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. Москва : Советская Россия, 1980, s. 314 – 317.

¹⁸ Tamže, s. 314 – 316.

¹⁹ Jekaterina Nikolajevna d'Anthés de Heeckeren bola sestrou Puškinovej manželky Natálie Nikolajevny a taktiež viackrát spomínanej Alexandry M. Gončarovovej.

vyslancovi, presadí v politike. Dvere viedenských salónov, ktorých prostredie by mu pomohlo získať nevyhnutné známosti, však zostávali pred ním zatvorené.

Jediní, ktorí d'Anthésocov radi videli a veľmi často hostili, boli Friesenhofovci. Jekaterina d'Anthés ich mala veľmi rada a v listoch bratovi Dimitrijovi najmä Natáliu Friesenhofovú často spomínala: „Každý deň sa stretávam s Natou Friesenhofovou a uvedomujem si, že je veľmi milá a dobrá žena, aj jej muž je veľmi príjemný človek...“²⁰ Lásková a dobráčka Natália Friesenhofová nemohla Jekaterine d'Anthés odoprieť priateľstvo a oporu v ťažkej životnej situácii aj vzhľadom na to, že boli príbuzné²¹, hoci prítomnosťou d'Anthésocov na svojich večierkoch riskovala, že uškodí manželovej kariére. Natália Friesenhofová bola pre Jekaterinu jediným spojivom s domovom a rodinou, ktorá sa od nej, okrem brata Dimitrija a matky, odvrátila a prerušila s ňou kontakty. Ďalší dôvod, prečo Friesenhofovci pozývali d'Anthésocov do svojho domu, bol ten, že oba rody pochádzali z Alsaska. Existuje predpoklad, že rodiny sa poznali už dávnejšie práve odtiaľ.

Pravdepodobne vo Viedni počas návštevy u baróna Louisa Heeckerena im Georges d'Anthés daroval svoj litografický portrét z roku 1844 aj s vlastnoručným podpisom. Obraz visel v jedálni brodzianskeho kaštieľa. Okrem neho sa vo friesenhofovskom sídle v Brodzanoch našli dokonca dve navštívenky s menom Georgesa d'Anthésa de Heeckeren. Na dvoch listoch v herbári Natálie Friesenhofovej z rokov 1845 a 1846 s poznámkou Viedeň je medzi rastlinami uvedené meno barón Heeckeren. Nie je však jasné, či ide o holandského vyslanca vo Viedni Louisa Heeckerena, alebo jeho adoptívneho syna d'Anthésa Heeckerena, ktorý ho vo Viedni navštevoval a tam sa pravdepodobne s Friesenhofovcami aj naďalej stretával.

Keď v roku 1869 navštívil Gustáv Friesenhof Paríž, stretol sa s d'Anthésom de Heeckeren, žijúcim vtedy už v hlavnom meste Francúzska, a zároveň sa zoznámil s jeho dcérami, ktorých matkou bola Jekaterina Nikolajevna.²² V tom čase to boli už Friesenhofove netere, pretože jeho vtedajšou manželkou bola Jekaterinina sestra Alexandra Nikolajevna Gončarovová.

Hoci Jekaterina d'Anthés nazvala Natáliu Friesenhofovú skutočnou Rakúšan-kou a milovníčkou Viedne,²³ rozhodli sa s Gustávom vlastniť aj vidiecke rodinné

²⁰ Jekaterina d'Anthés de Heeckeren Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 1. 11. 1842. In *После смерти Пушкина*. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. Москва : Советская Россия, 1980, s. 313 – 314.

²¹ Jekaterinina matka Natália Ivanovna Gončarovová a adoptívna matka Natálie Friesenhofovej Sofia de Maistre boli sestry.

²² Gustáv Friesenhof Alexandre Petrovne Arapovovej z 1887. In *Наталья Николаевна Пушкина*. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М., s. 208.

²³ Jekaterina Nikolajevna d'Anthés de Heeckeren Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 5. 1. 1843. In *После смерти Пушкина*. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. Москва :

sídlo. V roku 1844 kúpil diplomat Friesenhof od šľachtickej rodiny Kvassayovcov panstvo v hornouhorskej obci Brodzany a blízkom okolí, pozostávajúce z renesančného kaštieľa, priláhlého parku, poľnohospodárskych pozemkov a lesov.²⁴ Starý dvojposchodový kaštieľ s nárožnými vežami, ktorý sa stal letným sídlom rodiny, si Natália Friesenhofová zariadila podľa svojho vkusu.²⁵ Bohužiaľ, dnes sa už nedá zistiť, ako vyzeral interiér kaštieľa počas jej života, pretože sa nezachovali takmer žiadne obrazové záznamy rodinných salónov.

Kúpa a budovanie rodinného sídla v Brodzanoch spadá do posledného obdobia života Natálie Ivanovny Friesenhofovej. Na jar v roku 1850 sa vybrala s manželom a synom Gregorom do Petrohradu navštíviť staručkých de Maistrovcov.²⁶ Nevedno, či už chorá odcestovala, alebo ochorela až počas cesty. Z Petrohradu sa však naspäť nevrátila, zomrela 12. októbra 1850. Pochovali ju na cintoríne kláštora Alexandra Nevského v ruskej metropole.

Krátko po Natáliinej smrti zomreli aj jej adoptívni rodičia – v roku 1851 Sofia de Maistre a v roku 1852 Xavier de Maistre a tak Gustáv Friesenhof zostal so synom Gregorom celkom sám. V liste bezprostredne po pohrebe manželky písal ešte otrasený priateľovi Augustovi Majthényimu do Novák: „Bol to blesk z jasného neba ... naše manželstvo trvalo skoro 15 rokov ... a len zriedkavo sa dvaja manželia ... tak ľúbia a navzájom potrebujú, ako to bolo v našom prípade... V manželstve som našiel uspokojenie nepokojnej túžby môjho charakteru ... neostáva teraz nič iné, ako skoncentrovať život na ďalší cieľ a ... nájsť tak veľa úspechov, ako to len ide. Žiaľ, bolesť je ešte príliš živá, aby sa pochopila manželkina strata... Život je tvrdý, keď je poznačený takýmito údermi, musí sa to vydržať, najmä keď sa na tom už nič nezmení ... smrťou sa rozjatrené rany zahoja ... a všetko spočinie v pozemskej nádeji.“²⁷

O zomierajúcu Natáliu Friesenhofovú sa obetavo starala jej príbuzná Alexandra Nikolajevna Gončarovová, s ktorou sa barón Friesenhof zoznámil ešte počas svojho prvého pobytu v Rusku v rokoch 1839 – 1841.

Alexandra Nikolajevna bola členkou šľachtickej rodiny Gončarovovcov, ktorá vlastnila najlepšiu papiereň v Rusku a továreň na výrobu plátna. Rodinné panstvo Polotňanýj závod okrem továrni a rodinného sídla tvorili aj okolité statky. Alexan-

Советская Россия, 1980, s. 314 – 316.

²⁴ Kvassayovci mali pravdepodobne finančné problémy, preto brodzianske panstvo predali. Pozri Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Budapest, Levelstár, Fond XI./729, Arthur Odescalchi Lajosovi Thallóczy z 25. 7. 1912.

²⁵ РАЕВСКИЙ, Н. *Портреты заговорили*. Алма-Ата : Издательство Жазушы, 1983, s. 84.

²⁶ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 211.

²⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kezirattára Budapest, Gustáv Friesenhof Augustovi Majthényimu z 11. 11. 1850.

drin otec Nikolaj Afanasijevič Gončarov sa oženil s dvornou dámou Natáliou Ivanovnou Zagriažskou, ktorá bola v Petrohrade preslávená svojou krásou.²⁸ Dvornými dámami boli aj Natáliine sestry Jekaterina a Sofia, ktorá sa vydala za grófa Xaviera de Maistre, a stala sa adoptívnou matkou Natálie Ivanovny Friesenhofovej, prvej manželky baróna Gustáva Friesenhofa.

Budúca barónka Alexandra Friesenhofová (1811 – 1891) nebola jediným dieťaťom mladých Gončarovovcov, okrem nej sa im narodilo ešte 6 detí. Alexandra strávila detstvo i mladosť spolu s rodičmi a súrodencami v rodinnom sídle v Polotňanom závode v Kalužskej gubernii v Moskve a na maminom statku v Jaropolci. Všetky deti Gončarovovcov získali skvelé vzdelanie vďaka guvernankám a učiteľom z cudziny. Vzdelávanie vo vtedajších ruských šľachtických rodinách malo prevažne humanitný charakter a bolo zamerané v prvom rade na štúdium cudzích jazykov, predovšetkým francúzštiny, ktorá bola jazykom ruskej šľachty. Alexandra a jej súrodenci ovládali okrem ruštiny a francúzštiny aj angličtinu a nemčinu.

Situáciu a vzťahy v rodine veľmi komplikoval a znepríjemňoval Alexandrin starý otec Afanasij Nikolajevič. Ani hroziaci krach a narastajúce dlhy v ňom nedokázali zmobilizovať posledné zvyšky zdravého rozumu a zodpovednosti, naďalej míňal obrovské sumy peňazí, ktorými uspokojoval svoje rozmary. Dokonca sa rozišiel s manželkou a odcestoval načas do zahraničia, kde pokračoval v hýrení. Svojho syna Nikolaja, otca Alexandry, poveril vedením továrni a spravovaním rodinného majetku. Pracovitý a šikovný Nikolaj postavil na nohy krachujúce továrne a štyri roky posielal otcovi do zahraničia značné sumy, aby zabránil jeho návratu do Ruska. Keď to už vyzeralo, že sa Polotňanyj závod prebral k životu a začal prosperovať, zjavil sa nečakane Afanasij. Prvé dva roky po návrate viedol továrne spolu so synom, zachovali sa dôležité dokumenty a zmluvy, na ktorých boli podpisy oboch. Prahol však po tom, aby o finančných záležitostiach továrni a rodinnom majetku mohol rozhodovať len sám, a tak Nikolaja zbavil spoluúčasti na vedení továrni.²⁹ Nikolaj správne predpokladal, že pre rodinu to bude znamenať jediné – finančnú katastrofu. Navyše jeho niekoľkoročné úsilie, venované záchrane gončarovovských tovární, vyjde navivoč. Rozhodnutie otca ho psychicky zlomilo a nezmieril sa s ním. Nedokázal a možno už nechcel nájsť iný zmysel života, a tak premárnil svoj bohatý osobnostný potenciál a už nikdy nevyužil talent, ktorý dostal do vienka. Mal len 26 rokov, keď sa rozhodol rezignovať. V listoch adresovaných otcovi sa podpisoval slovami nihil alebo nikto.³⁰ Ovládli

²⁸ КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 72. О неманželском рóводе Натálie I. Zagriažskej pozri ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 23 – 26.

²⁹ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 28 – 29. Pozri aj КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 73.

³⁰ Tiež ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*. Москва : Советская Россия,

ho depresie a prepadol alkoholu.³¹ Podľa iných prameňov ho postihla duševná choroba. Dispozície k duševnej chorobe zdedil po matke a psychické vypätie spôsobené necitlivým konaním otca mohlo byť jej dostatočným spúšťačom.³² Keď stratil možnosť viesť gončarovovské továrne, odmietol zostať s otcom pod jednou strechou. Odišiel do Moskvy, kde mali Gončarovovci na Veľkej Nikitskej ulici rozsiahle sídlo s viacerými krídlami. Usadil sa aj so sluhom v jednom z nich a po čase prišla za ním manželka Natália Ivanovna s deťmi. Na jej pleciach zostala všetka starosť o rodinu a výchovu detí. Svoj kríž znášala ťažko a postupne sa z nej stala tvrdá a surová žena.³³ Jej strohá a despotická výchova mala za následok, že deti, najmä dcéry, sa jej veľmi báli a o to viac sa k sebe primkli.³⁴

Nevyrovnaná Natália Ivanovna nevedela potláčať nervové výbuchy, deti bila a vyžadovala od nich bezvýhradnú poslušnosť. Dcére Alexandre, budúcej barónke Friesenhofovej, už od malička chýbala pokora a poslušnosť, medzi ňou a matkou bolo celý život napätie, ktoré vzniklo v detstve.³⁵

Ako prvá sa spomedzi sestier vydala najmladšia Natália. V čase sobáša s Puškinom v roku 1831 mala najstaršia Jekaterina dvadsaťdva rokov a Alexandra dvadsať. Podľa neúprosných kritérií vtedajšej verejnej mienky stáli už na prahu starodievstva. V tom istom roku, ako sa Natália vydávala, svitla nádej na sobáš aj Alexandre, keď ju o ruku požiadal kalužský statkár Alexander Jurievič Polivanov. V prípravách na sobáš sa intenzívne angažoval jej švager A. S. Puškin, ktorý sa s Polivanovom poznal už dávnejšie. Svadbu však prekazila Natália Ivanovna, Alexandrina matka, a obe slobodné dcéry poslala do Polotňaného závodu, kde ich pravidelne navštevovala.³⁶ Vzájomné napätie medzi matkou a dcérami sa stalo dôležitou témou rodinnej korešpondencie viažucej sa k obdobiu, keď Alexandra a Jekaterina žili, donútené matkou, na vidieku v Polotňanom závode.

Jednotvárny a nudný vidiecky život im spestrovali len jazda na koni a obrovská knižnica v gončarovovskom sídle. Tvorili ju najmä staré vydania kníh z 18. a zo začiatku 19. storočia. Radosti v ich živote však bolo málo. Starý otec bol čoraz

1978, s. 65.

³¹ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 30 – 31.

³² РАЕВСКИЙ, Н. *Портреты заговорили*. Алма-Ата : Издательство Жазушы, 1983, s. 46. Pozri aj КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 73. Tiež ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 64 – 65.

³³ КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 73. Pozri aj ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 35 – 36. Tiež ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 66.

³⁴ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 36.

³⁵ Tamže, s. 36.

³⁶ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 141. Pozri aj КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 75.

lakomejší a nedoprial im. Chýbala im spoločnosť, známi, s ktorými by sa mohli stretávať. Jediným východiskom z bezútešného života bolo pre ne manželstvo. Pomaly sa obe stávali starými pannami, zúfalo čakajúcimi, kedy sa vydajú, ale šanca stretnúť ženíchov v Polotňanom závode bola mizivá.

Po smrti starého otca sa správcom rodinného majetku stal Alexandrin najstarší brat Dimitrij Nikolajevič Gončarov. V dôsledku jeden a pol miliónového dlhu, ktorý zostal po starom otcovi, musel Dimitrij vynakladať obrovské sumy len na splácanie úrokov. Samotný dlh sa mu nikdy nepodarilo splatiť.³⁷ Ďalšie výdavky, ktoré musel brať do úvahy, predstavovala apanáž vyplácaná súrodencom. Nedostatok peňazí mu však bránil, aby ju posielal v stanovenej výške a termíne, a tak sa najčastejšou témou korešpondencie sestier s ním stali práve prosby o peniaze.³⁸

Nepriaznivá finančná situácia rodiny výrazne zasiahla najmä do životov Alexandry a jej sestry Jekateriny. Pre ženy ich spoločenskej vrstvy bolo nevyhnutné vstúpiť do manželstva. Bez vena však možnosť vydať sa bola minimálna.

Neprijemnú situáciu, v ktorej sa obe ocitli, sa rozhodla riešiť najmladšia Natália. Jej plán zobrať sestry k sebe do Petrohradu a umožniť im život v spoločnej domácnosti považoval Puškin za nerozumný. Petrohradskú spoločnosť a cársky dvor nepokladal za miesta vhodné pre život švagrín. Správne tušil, že spoločný život so švagrinami bude preňho znamenať starosti a zodpovednosť navyše. Obával sa, že ich prítomnosť naruší rodinnú harmóniu a budú ho obmedzovať.³⁹

Napokon neochotne s manželkiným plánom súhlasil, a tak mu ešte pred ich príchodom do Petrohradu pribudla prvá povinnosť – zohnať väčší byt.⁴⁰ V septembri 1834 sa Alexandra a Jekaterina zabývali v Puškinovej domácnosti.

Dôležitou osobou, ktorá pomáhala Natálii Puškinovej dať do poriadku života sestier, bola teta Jekaterina Ivanovna Zagriažska.⁴¹ Bola vplyvnou dvornou dámou, ktorá navyše zdedila po príbuzných značný majetok. Vlastnú rodinu nemala, a tak si mimoriadne obľúbila najmladšiu neter Natáliu, ktorej materiálne pomáhala, zo svojich peňazí jej kupovala róby či šperky. Svoju oddanosť preniesla aj na jej deti a manžela básnika Puškina.⁴²

³⁷ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 80.

³⁸ Listy Alexandry a Jekateriny bratovi Dimitrijovi z rokov 1832 až 1837 sú uverejnené v publikácii ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s.185 – 257.

³⁹ Z listu Alexandra Sergejeviča Puškina Natálii Nikolajevne Puškinovej zo 14. 7. 1834. Tamže, s. 145. Pozri aj ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 121.

⁴⁰ Z listov Alexandra Sergejeviča Puškina Natálii N. Puškinovej z 30. 6. 1834, 14. 7. 1834, 26. 7. 1834, 3. 8. 1834. Tamže, s. 120 – 121. Pozri aj ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 147.

⁴¹ Jekaterina Ivanovna Zagriažska (1779 – 1842) bola sestrou ich matky Natálie I. Gončarovovej, rod. Zagriažskej.

⁴² ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 147 – 148 a 272.

Po príchode Alexandry a Jekateriny do Petrohradu pomáhala aj im. V listoch z roku 1834 adresovaných bratovi Dimitrijovi obe viackrát uvádzajú, že im teta zabezpečila na svoje náklady šaty do spoločnosti a plesové róby.⁴³ Z vlastných prostriedkov by si ich nemohli zaobstarať, v tom čase stáli jedny spoločenské či plesové šaty približne dvetisíc rubľov. Ročná apanáž, ktorú im posielal brat Dimitrij, bola len 4500 rubľov, z nej si platili slúžky, kone, náklady na stravu a bývanie.⁴⁴

Jekaterina Zagriažska ako dlhoročná dvorná dáma mala blízko k cárskej rodine a túto skutočnosť sa snažila maximálne využiť v prospech neterí a dosiahnuť ich vymenovanie za dvorné dámy. Ako prvá sa dvornou dámou stala staršia Jekaterina, po nej nasledovala Alexandra.⁴⁵

Staršie sestry Natálie Puškinovej prišli do Petrohradu s jediným cieľom – nájsť si ženíchov. Veľmi rýchlo po svojom príchode začali v jej sprievode chodiť do spoločnosti. Spočiatku petrohradská spoločnosť prijímala Alexandru a Jekaterinu pohrdavo, len ako provinčné a bezvýznamné sestry prvej krásavice Petrohradu Natálie Puškinovej. Dúfali však, že vymenovanie staršej Jekateriny za dvornú dámu pomôže zmeniť postoj spoločnosti k nim: „Zdá sa mi, že nás v spoločnosti už lepšie prijímajú a ak sa tetuškino úsilie skončí úspechom, budú sa k nám správať s úctou.“⁴⁶

Petrohradských aristokratov však zaujali predovšetkým brilantným jazdeckým umením. Miestom, kde sa mohli ako jazdkyne blysnúť v plnej miere, bol Kamenný ostrov. V tom čase bol letoviskom petrohrskej smotánky, ktorá sa na pár mesiacov presťahovala do letných bytov, prepychových víl, palácov, obklopených malebnými parkami. V roku 1836 letovala na Kamennom ostrove aj Alexandra so sestrami. Obdiv ostatných aristokratov sestrám veľmi lichotil a určite bol pre ne zadostučinením za pohrdanie, ktoré pocítili v spoločnosti. Okrem báľov, večierkov a jazdy na koni naplňala Alexandre život už len hudba a knihy. Hudbu milovala a v Petrohrade si platila učiteľa hry na klavíri. Hudba jej pomáhala zaháňať pesimistické nálady a smútok.

⁴³ Jekaterina Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi zo 16. 10. 1834 a z 31. 12. 1834. Tamže, s. 196 – 198, 203 – 205. Pozri aj Alexandra Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 28. 11. 1834. Tamže, s. 198 – 200.

⁴⁴ Tamže, s. 150.

⁴⁵ Alexandra Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 28. 11. 1834. Tamže, s. 198 – 200. Pozri aj Jekaterina Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 8. 12. 1834. Tamže, s. 201 – 202.

Menovaniu Jekateriny N. Gončarovovej za dvornú dámu výrazne napomohla aj vplyvná príbuzná Natália Kirilovna Zagriažska. Pozri ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Вокруг Пушкина*, s. 148. Alexandra N. Gončarovová bola vymenovaná za dvornú dámu v januári 1839.

⁴⁶ Alexandra Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 28. 11. 1834. Tamže, s. 198 – 200.

Po smrti švagra Puškina v januári 1837 odišla Alexandra so sestrou Natáliou a jej deťmi do Polotňaného závodu, kde sa v ústraní rodinného sídla snažili spaťovať z rodinnej tragédie. Najstaršia Jekaterina už do ich života nepatrila, krátko pred súbojom sa vydala za Georgesa d'Anthesa de Heeckeren a po nešťastnej udalosti musela s manželom odísť do zahraničia.

Na naliehanie tety Jekateriny Zagriažskej sa na jeseň 1838 Natália a Alexandra vrátili do Petrohradu. Alexandra však túžila po hlavnom meste oveľa viac ako jej mladšia sestra a určite ju teta prehovárať nemusela. Jednotvárný a nudný život vo vidieckom rodinnom sídle ju deprimoval, nehovoriac o tom, že vďaka tetinmu snaženiu bolo na dosah jej vymenovanie za dvornú dámu.⁴⁷

Po príchode do hlavného mesta sa opäť vynoril starý problém – nedostatok peňazí, sčasti spôsobený aj nepravidelným vyplácaním apanáže bratom Dimitrijom.⁴⁸

V januári 1839 sa Alexandra Gončarovová stala dvornou dámou, vďaka čomu sa stalo jej postavenie v najvyšších spoločenských kruhoch nespochybniteľné. Na Veľkú noc 1839 ju oficiálne uviedli na cárskom dvore a na šaty si pripla monogram cárovnej.⁴⁹ Prestížne postavenie však znamenalo výrazné zvýšenie nákladov na život.

Nákladná garderóba, ktorá sa počas novej plesovej sezóny musela meniť, vlastný koč, to všetko presahovalo jej finančné možnosti a nútilo ju robiť dlhy. V listoch neprestajne prosila brata o peniaze a hoci ho mala veľmi rada, nevyhla sa ostrému, podráždenému či ironickému tónu.

Leto 1839 trávili sestry na Kamennom ostrove s tetou Jekaterinou Zagriažskou. Neďaleko nich sa usídlili de Maistreovci (sestra Jekateriny Zagriažskej Sofia de Maistre a jej manžel Xavier) spolu s tehotnou dcérou Natáliou Ivanovnou a jej manželom Gustávom Friesenhofom, pracovníkom rakúskeho vyslanectva v Petrohrade.⁵⁰ Alexandra, v tom čase netušiac, že Friesenhof bude raz jej manželom, o ňom pochvalne napísala: „... veľmi inteligentný mladý človek, očarujúco veselý...“⁵¹

⁴⁷ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 199. Pozri aj ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *Наталья Николаевна Пушкина*, s. 226 – 228.

⁴⁸ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 200.

⁴⁹ ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 202.

⁵⁰ Tamže, s. 75. Pozri aj КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 84.

⁵¹ Alexandra Nikolajevna Gončarovová Dimitrijovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 10. 7. 1839. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская

V roku 1841 Friesenhofovci odišli z Ruska a dokiaľ Gustáv znova nevstúpil do Alexandrinho života, prešlo deväť rokov. Medzitým sa Natália Puškinová vydala druhýkrát a Alexandra zostala bývať s ňou a novým švagrom Petrom Lanským. Ich spolužitie nebolo jednoduché. Jej vrtochy a nepredvídateľné správanie vnášali napätie do vzájomných vzťahov a narúšali rodinnú harmóniu. Natália Lanská však bola mimoriadne empatická a citlivá žena, vedela presne pomenovať, čo sa v duši staršej sestry odohráva a čo ju najviac trápi: „Nič nie je smutnejšie ako život starej dievky, ktorá s pokorou musí miesto vlastných detí ľúbiť cudzie a hľadať si náhradu za povinnosti, ktoré predpisuje príroda.“⁵² Správne usudzovala, že až láska a šťastné manželstvo spravia z jej sestry vyrovnaného človeka a pomôžu jej nájsť vnútorný pokoj.⁵³

Z korešpondencie Natálie Lanskej s manželom i z osobnej korešpondencie Alexandry, budúcej barónky Friesenhofovej, možno usudzovať, že bola plná nepokoja, duševne nevyrovnaná, stavy melanchólie a smútku sa u nej striedali s veselosťou a energickosťou. Jej veľmi výraznými osobnostnými črtami boli priamosť a úprimnosť. Aj nepríjemnú skutočnosť dokázala otvorene a nezaobalene pomenovať, nebránila sa použiť uštipačný tón či iróniu, keď hovorila o svojich osobných problémoch. Vďaka sebareflexii si dokázala uvedomiť chyby a nesprávne rozhodnutia a otvorene o nich hovoriť.

Po dlhých rokoch starodievectva, ktoré znášala veľmi ťažko a postupne strácala nádej, že sa raz vydá, sa Alexandra predsa len dočkala vytúženého manželstva. Gustáv Friesenhof si Alexandrinu obetavosť a starostlivosť, ktorú preukázala jeho zomierajúcej manželke Natálii, veľmi vážil a bratovi Adolfovi z Petrohradu napísal: „Vieš, že obe sestry Gončarovové už za nášho prvého tunajšieho pobytu nám boli – Natálii aj mne – úprimnými priateľkami a že sme cítili, najmä k Alexandre veľkú náklonnosť, vyvolanú hodnotami jej charakteru. Keď moju Natáliu prevádzali do mesta, predtým, ako mala umrieť, Alexandra ... bola stále pri nej ... bola jej trpezlivou ošetrovatelkou. Pochopiteľne, v dôsledku všetkého, čo sa stalo, celú zimu som najradšej chodil k Lanským a bol v prítomnosti Alexandry, jedine s ňou v celom Petrohrade som sa mohol porozprávať o svojej Natálii ... nachodiac v tom útechu a podporu.“⁵⁴

Friesenhof sa do Alexandry veľmi rýchlo zamiloval a listom dal bratovi na vedomie, že sa s ňou chce oženiť. Alexandra, uvedomujúc si vzájomnú oddanosť medzi Gustávom a Adolfom, ešte pred svadbou v korešpondencii s Adolfom vyjadril

Россия, 1980, s. 76.

⁵² Natália Lanská Petrovi Lanskému z 13. 7. 1849. Tamže, s. 209.

⁵³ Natália Lanská Petrovi Lanskému z 10. 9. 1849. Tamže, s. 210.

⁵⁴ Z nedatovaného listu Gustáva Friesenhofa Adolfovi Friesenhofovi. Tamže, s. 214. Pozri aj KIŠ-KIN, Lev S. *Brodzianske kultúrne pamiatky*. Martin : Matica slovenská, 1981, s. 15.

la nádej, že získa jeho sympatie i náklonnosť. Prijatie do rodiny Friesenhofovcov bolo pre ňu mimoriadne dôležité, a tak budúcemu švagrovi sľúbila, že Gustávovi nahradí Natáliu a jeho synovi Gregorovi matku.⁵⁵

Adolfovo pozitívne stanovisko k sobášu i vlúdnosť prejavená voči Alexandre budúcich manželov veľmi potešila a povzbudila. Pravdepodobne jediným človekom, ktorý sa v súvislosti s plánovaným manželstvom obával komplikácií, bola Natália Puškinová-Lanská, mladšia sestra Alexandry, v tom čase už druhýkrát vydatá za generála Petra Lanského. Bála sa rozdielnosti pováh Friesenhofa a svojej sestry: „Ako typický Nemec je nedôverčivý a prchký, všetko tak komplikuje, že Sašenka si s ním ťažko porozumie. Nechápem, ako ho Nata [prvá manželka Natália Friesenhofová – A. L.] vedela tak dobre ovládať, držať ho na uzde tak, že sa z neho stal pokojný sluha svojej ženy. Aby som však bola spravodlivá, bol významným manželom.“⁵⁶

Na druhej strane Natália Lanská veľmi túžila po tom, aby sa štyridsaťročná Alexandra konečne vydala, usadila a našla vnútorný pokoj. Natáliu ovládal strach, že sa Friesenhof s Alexandrou napokon neožení, mala pocit, že svadbu zbytočne odkladá. Plná obáv a nervozity na jeho adresu napísala manželovi: „Friesenhof ani nestihol ovdovieť a už sa utešoval Sašenkinou láskou, perspektíva manželstva s ňou mu pomohla zabiť všetok žiaľ...“⁵⁷ Podľa nej sa Friesenhof bojí oznámiť bratovi Adolfovi, svojim viedenským priateľom a matke mŕtvej manželky, že sa po skončení povinného ročného smútku chce znova oženiť.

Vzájomná korešpondencia Gustáva a Alexandry však svedčí o tom, že ju hlboko miloval. Na jar 1852 sa s povolením cárskeho dvora zosobášili a Rusko opustili.⁵⁸ Svadobným darom cárovnej Alexandry Fjodorovny pre svoju bývalú dvornú dámu barónku Friesenhofovú boli malé stolové hodiny so skleneným krytom.⁵⁹ Gustáv sa do diplomatických služieb už nevrátil a venoval sa hospodárstvu v Brodzanoch, ktoré zabezpečovalo rodine hlavný zdroj príjmov.

⁵⁵ Ide najmä o list Alexandry N. Gončarovovej Adolfovi Friesenhofovi zo 4. 1. 1852. Pozri ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 214. Pozri aj КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. 88.

⁵⁶ Natália Nikolajevna Lanská Petrovi Lanskému z 10. 7. 1851. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 216.

⁵⁷ Natália Nikolajevna Lanská Petrovi Lanskému z 13. 7. 1851. Tamže, s. 216.

⁵⁸ Oficiálny súhlas cárskeho dvora na sobáš s Gustávom Friesenhofom tlmočil Alexandre Nikolajevne Gončarovovej knieža Peter M. Volkonský, minister cárskeho dvora v liste z 29. 4. 1852. Súhlas cárskech veličenstiev bol nevyhnutný, pretože Alexandra Gončarovová bola dvornou dárou cárovnej Alexandry Fjodorovny. Pozri КИШКИН, Л. *Чехословацкие находки*. Москва : Советская Россия, 1985, s. s. 204.

⁵⁹ РАЕВСКИЙ, Н., s. 69.

Nie je známe, či Alexandra po svadbe ešte niekedy Rusko navštívila, spomienkou na domov pre ňu bolo niekoľko predmetov, ktoré si zobrala do Brodzian. Okrem stolových hodín od cárovnej to bola kolekcia obrazov ruských nevoľníckych majstrov, niekoľko ikon, strieborný príbor, pečate s erbami Gončarovovcov a Friesenhofovcov.⁶⁰

Prvé roky po svadbe odchádzali Friesenhofovci na zimu do Viedne a zvyšok roka trávili v Brodzanoch, len vo výnimočných prípadoch zostávali v brodzianskom kaštieli aj počas zimy. V roku 1854 vrcholila tretia pandémia cholery, ktorá zachvátila aj Viedeň: „Musíme v dedine zostať, vo Viedni je cholera... Skôr než v decembri sa sotva vrátíme do mesta.“⁶¹ Friesenhofovci sa obávali predovšetkým o zdravie svojej jedinej dcéry Natálie, v tom čase len sedemmesačného bábätka.

V priebehu šesťdesiatych rokov čelili vážnym finančným problémom, ktoré nastávali aj v dôsledku neúrody a živelných pohrôm. Peniaze sa úporne snažili získať od Ivana N. Gončarovova,⁶² ktorý mal Alexandre Friesenhofovej pravidelne vyplácať podiely z dedičstva po matke a otcovi. Finančné záväzky voči sestre si však neplnil, ako bolo stanovené, a tak rástol nielen samotný dlh, ale aj úroky z neho.

Mimoriadne silné mrazy, ktoré koncom mája 1866 postihli celé severné Uhorsko, spôsobili obrovské škody. Aj Friesenhofovci prišli o celú úrodu. V tejto súvislosti prosili Ivana Gončarova o zaplatenie dlžných peňazí obaja – Gustáv i Alexandra. Barónka písala s neskrývanou naliehavosťou: „Prikladám niekoľko riadkov k listu svojho muža, drahý Váňa, aby som sa ti pripomenula a vo veci peňazí ťa prosila na kolenách. Gustáv ti napísal o nešťastí, ktoré sa v našom kraji stalo..., poviem len toľko, že by sme ti boli veľmi vďační, keby si nám vyplatil úroky, ktoré nám dlhuješ za rok. Z tvojej strany by bolo naozajstné dobrodenie, keby si nám pomohol v terajších ťažkostiach.“⁶³

Úpenlivé prosby o peniaze adresované bratovi nepriamo vypovedajú o vzťahu barónky Friesenhofovej k manželovi. Manžela milovala a, pochopiteľne, veľmi sa

⁶⁰ Tamže, s. 69. Jedna z viacerých manželiek grófa Georga Welsburga Maria Ruth Schalscha von Ehrenfeld (1899 – 1979) ukázala Nikolajovi Rajevskému počas jeho návštevy v Brodzanoch v roku 1938 zlatý prsteň s tyrkysovým očkom, ktorý podľa jej slov patril Alexandre Friesenhofovej. Pozri ПАЕВСКИЙ, Н., s. 59.

⁶¹ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 12. 11. 1854. In ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 226.

⁶² Po smrti brata Dimitrija sa správcom rodinného majetku stal mladší brat Ivan.

⁶³ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 10. 6. 1866. In ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 234 – 235. K tomu aj Gustáv Friesenhof Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 10. 6. 1866. Tamže. s. 233 – 234. V liste spomína Gustáv mrazy, ktoré zničili úrodu, i ďalšie ťažkosti pretrvávajúce už dva roky. Pravdepodobne mal na mysli finančné problémy rodiny.

o neho bála: „Gustáv má teraz veľké ťažkosti v súvislosti s peniazmi, nevie ich zaobstaráť. Preboha, drahý Váňa, pomôž nám čím skôr a pošli, čo si nám dlžný. Trápim sa, keď vidím, aký je muž ustarostený, veľmi sa bojím o jeho zdravie, pretože nevie prijímať skutočnosť pokojne. Súčasnosť, budúcnosť – všetko ho zožiera.“⁶⁴

Pre Friesenhofovcov bolo obrovskou prioritou poskytnúť dcére kvalitné vzdelanie, do ktorého takisto museli investovať peniaze.⁶⁵ Nepriaznivá materiálna situácia ich však nútila zostávať v Brodzanoch, kde dospievajúcej Natálii navyše chýbala spoločnosť rovesníčok zo šľachtického prostredia, ktorá by ju kultivovala a pomáhala získať návyky nevyhnutné pre spoločenský život.

Friesenhofovci udržiavali s ruskými príbuznými písomné i osobné kontakty. Súdiac podľa korešpondencie, sesterské puto medzi Alexandrou a mladšou Natáliou bolo stále silné, osudy Natáliiných detí, predovšetkým Márie A. Gartungovej a Natálie A. Dubeltovej, ale aj rodinné problémy Ivana Nikolajeviča Gončarova neboli Friesenhofovcom vôbec ľahostajné. Do Brodzian prišli niekoľkokrát na návštevu dve z Puškinových detí – Alexander Alexandrovič a najmladšia Natália Alexandrovna Dubeltová, ich matka Natália Nikolajevna Puškinová-Lanská s druhým manželom Petrom Lanským a s dcérami z tohto manželstva Alexandrou, Jelizavetou a Sofiou.

Svedectvom návštev ruského príbuzenstva v Brodzanoch sú zárubne dverí jedného zo salónov v brodzianskom kaštieli. Zvyk značiť si telesné výšky na dvere si priniesla Alexandra z rodinného sídla Polotňanyj závod, ale išlo o bežný jav v šľachtických rodinách celej Európy. Najstarší dátum viažuci sa k návšteve Lanských a detí Puškina pochádza z roku 1858, ďalšie sú z rokov 1862, 1863 a 1868.

O ich návštevách sa zmieňuje aj korešpondencia Friesenhofovcov s Ivanom Nikolajevičom Gončarovom: „Včera nás Taša Dubeltová opustila a vrátila sa do Wiesbadenu, bola u nás dva týždne. Jej malá prišla o tri týždne skôr, pokiaľ jej mama cestovala po Švajčiarsku.“⁶⁶

Pre najmladšiu Puškinovu dcéru Natáliu Alexandrovnu boli Brodzany istým útočiskom pred grobianskym a surovým manželom generálom Michailom Leontijevičom Dubeltom, ktorého v roku 1862 opustila a požiadala o rozvod. Po tomto rozhodnutí odcestovala do Brodzian k tete Alexandre Friesenhofovej spolu s matkou a nevlastnými sestrami Alexandrou, Sofiou a Jelizavetou Lanskými. Všetkých prekvapil nečakaný príchod Dubelta, ktorého počiatočná pokora sa zmenila

⁶⁴ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 3. 2. 1868. Tamže, s. 238 – 239.

⁶⁵ Tamže. Pozri aj z listu Alexandry Friesenhofovej Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z roku 1867 (úryvok listu nie je presne datovaný). Tamže, s. 232.

⁶⁶ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 10. 6. 1866. Tamže, s. 234 – 235.

na besnenie, keď sa mu nepodarilo zmeniť manželkino rozhodnutie. Až nástoječivé naliehanie baróna Friesenhofa ho donútilo opustiť brodzianske sídlo.⁶⁷

V roku 1868 vyhovelí cárské orgány žiadosti o rozvod a Natália Dubeltová sa mohla druhýkrát vydať: „Vieš, že sa Natália Dubeltová vydala za princa Nassavského [išlo o morganatický sobáš s nassavským princom Nikolausom Wilhelmom Nassau von Merenberg v Londýne 1868, na základe ktorého získala titul grófka von Merenberg – A. L.], písala nám o svadbe nedávno v liste z Paríža.... Kiežby bolo toto manželstvo šťastnejšie ako prvé. Sľúbili, že v lete k nám prídu. V máji čakáme Arinku [pravdepodobne Alexandra Arapovová, najstaršia dcéra Natálie N. Puškinovej Lanskej a generála Lanského – A. L.] s mužom a dieťaťom. To isté môžem povedať o tebe, drahý Váňa, aká šťastná by som bola, keby som ťa znovu uvidela.“⁶⁸ Nie je však známe, či Natália po sobáši s princom Nassavským do Brodzian k tete Alexandre ešte niekedy prišla. V Alexandrinej korešpondencii je zmienka aj o návšteve brata Sergeja.⁶⁹

Okruh ľudí, s ktorými sa Friesenhofovci stretávali, bol oveľa širší. Istý prehľad o sociálnych väzbách Gustáva a Alexandry poskytujú rodinné fotografické albumy zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 19. storočia.-

Zaujímaví a v uhorskom prostredí nezvyčajní boli ruskí priatelia a známi Alexandry Friesenhofovej z petrohradskej spoločnosti a jej príbuzenstvo z Ruska. Okrem neterí, synovcov a súrodencov sú v albumoch mená: Gagarin, Poliansky, Bibikov, Lvov, Protasov, Vjazemský, Karamzin, Ozerov, Ostinov, Stroganov, Baťuškov, Meščerský, Tolstoj, M. F. Rajevský – patriarcha ruskej pravoslávnej cirkvi vo Viedni.-

Nie vždy však poskytoval život v pokojnom brodzianskom sídle dostatok spoločenských kontaktov a podnetov na stretávanie s aristokratmi: „Teraz sme osamotení, susedia sú rozcestovaní, ale budúci mesiac už konečne okolie ožije a my sa zbavíme domasedstva.“⁷⁰ Pretrvávajúce finančné problémy však donútili rodinu zotrvať v Brodzianoch, naproti tomu vo Viedni, ktorá by im poskytla bohatý spoločenský život, museli tráviť čoraz menej času.

V roku 1876 sa dcéra Friesenhofovcov Natália vydala za vojvodu Elimara Oldenburga a do Brodzian chodila s manželom len na leto, predovšetkým od roku 1890. Sídlom rodiny sa stal zámok Erlaa, vtedy ešte neďaleko Viedne.

⁶⁷ Príhodu zachytila vo svojich spomienka Alexandra Petrovna Arapovová, najstaršia dcéra Natálie Puškinovej-Lanskej a generála Lanského, ktorá bola v roku 1866 jej svedkom v brodzianskom kaštieli. Pozri РАЕВСКИЙ, Н., s. 455. Pozri aj ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 236.

⁶⁸ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi z 3. 2. 1868. ОБОДОВСКАЯ, И. – ДЕМЕНТЬЕВ, М. *После смерти Пушкина*. Москва : Советская Россия, 1980, s. 239.

⁶⁹ Alexandra Friesenhofová Ivanovi Nikolajevičovi Gončarovovi zo 14/16. 7. 1860. Tamže, s. 230.

⁷⁰ Alexandra Friesenhofová Ivanovi N. Gončarovovi zo 14. 7. 1860. Tamže, s. 229 – 231.

Keď v novembri 1887 nastúpil do Erlaa k deťom Oldenburgovcov – vtedy desaťročnej Friederike a deväťročnému Alexandrovi – ako vychovávateľ evanjelický kazateľ Paul Gennrich, zažil ešte oboch starých Friesenhofovcov, ktorých Natália takto chcela doopatrovať. V Erlaa trávili spolu väčšinu času. Gustáva charakterizoval Gennrich ako človeka vzdelaného, so širokým diapazónom vedomostí, kultivovaného a príjemného spoločníka, ktorý vedel veľmi zaujímavo rozprávať. Postrehu o Gustávovej sčítanosti a širokom prehľade zodpovedá aj zloženie kníh v brodzianskej knižnici, ktorá v plnej miere poskytovala Gustávovi celoživotnú možnosť svoje vedomosti systematicky dopĺňať.⁷¹

Alexandra mala posledných šesť rokov života v dôsledku mozgovej mŕtvice ochrnutú ľavú časť tela, ťažko sa pohybovala a trávila väčšinu dňa na vozíčku. Len tak sa mohla zúčastňovať na domácich hudobných večierkoch, ktoré Oldenburgovci v Erlaa a Brodzanoch organizovali. Hudba bola od mladosti pre Alexandru veľkou láskou a to platilo až do posledných dní života. Alexandra rozprávala už len po francúzsky, ale s Gennrichom vedela prehodiť aj pár nemeckých slov. Popri hudbe sa venovala predovšetkým vnúčatám. Mala totiž pocit, a stotožňoval sa s ním i Gennrich, že im matka nevenuje dostatočný čas a že ich zanedbáva. Rodičia trávili väčšinu času na cestách i v spoločnosti, často odchádzali do Viedne na koncerty, výstavy či do divadla. Veľa cestovali a obaja sa aktívne venovali umeniu – hudbe, literatúre a Natália aj maliarstvu. To všetko im bralo čas, ktorý by inak mohli venovať deťom.

Pravdou bolo, že manželia sa naozaj o deti veľmi nestarali, čo platilo predovšetkým pre vojvodkyňu, vídávali ich obaja prakticky len pri jedle. Skutočnosť, že deti prenechávali v takej miere starej barónke, vojvodkyňa neskôr sama ľutovala. Podľa Gennricha obaja súrodenci Friederika i Alexander „skutočný vnútorný vzťah k matke... nikdy nenašli, lebo stará pani [barónka – A. L.] sa stala v posledných rokoch života veľmi podivínskou a nemala zábrany matku, s ktorou často nesúhlasila, kritizovať ani pred deťmi“.⁷² Maximálne a v rámci svojich zdravotných možností sa snažila vnúčatám svojou pozornosťou a starostlivosťou kompenzovať údajný nedostatok materinskej lásky. Vnučke Friederike dokonca písala básne.

Natália, naopak, matke vyčítala, že jej deti zbytočne rozmaznáva. Tieto konflikty výrazne poznačili vzájomný vzťah matky a dcéry. Nie je však známe, či dotedy bol bezproblémový, alebo nedorozumenia a napätie v ňom boli stále prítomné. V každom prípade sa tu stretli dva svety. Svet aristokracie, ktorý starosť o deti prenechával profesionálnym „zamestnancom“ a svet starej mentálne drobnej šľachty – a Alexandra väčšinu života strávila v tomto svete – kde deti boli tým najdôležitejším bohatstvom rodiny a odkazom do budúcnosti.

⁷¹ GENNRICH, P. *Erinnerungen aus meinem Leben*. Königsberg : Wichern, 1938, s. 48.

⁷² Tamže, s. 37.

Ako prvý zomrel v Erlaa roku 1889 Gustáv, ktorý od novembra 1888 začal vážne chorľavieť, bol pripútaný na lôžko, slabol a 16. januára 1889, zbavený všetkých fyzických síl, nakoniec vydýchol naposledy. Telesné pozostatky starého baróna uložili do provizórnej hrobky na cintoríne v Brodzanoch. Časom vojvoda Elimar Oldenburg plánoval vybudovať kaplnku s osobitnou kryptou pre mŕtvych friesenhofovsko-oldenburgskej rodiny.

9. augusta 1891 zomrela v Brodzanoch počas tamojšieho letného pobytu a krátko po svojej osemdesiatke stará barónka. K jej posmrtnému lôžku privoľali a dovezli gréckokatolíckeho kňaza Filareta Janulisa z Viedne. V mimoriadne teplých dňoch muselo byť smútočné zhromaždenie a inak nekonečná liturgia v „žltom salóne“ skrátená na minimum. Gennrich spomínal, že Alexandra nemala vyššie duchovné záujmy, okrem trochu malicherne vedenej výchovy svojej dcéry a vnúchat. Jej zbožnosť mala vonkajší charakter a obmedzovala sa len na uctievanie svätých obrazov, ako to bolo v pravoslávnej cirkvi zvykom.⁷³ Tie boli predložené na pobožkanie aj pozostalým, stojacim so sviečkami v rukách vedľa mŕtvej. Barónkine pozostatky uložili tiež v provizórnom hrobe vedľa manžela na dedinskom cintoríne. Jej pranie, aby ju pochovali do hrobu vystlatého dubovým lístím, sa splnilo.⁷⁴

Dlho očakávaná slávnosť a slávnostné uloženie truhiel do novej krypty pod kaplnkou sa uskutočnilo 4. októbra 1894.⁷⁵ Posvätenie kaplnky sa odohralo nasledujúci rok 11. júla 1895. Kaplnka s kryptou, kde spočívali pozostatky príslušníkov rodu, mala pre šľachtickú rodinu, jej historickú pamäť a tradície kľúčový význam. Bolo to miesto, kde sa vzdávala úcta predkom a kde sa upevňovala príslušnosť k rodine. Jej vybudovanie a prevezenie pozostatkov príslušníkov predchádzajúcich generácií patrilo k základnej životnej stratégii každého šľachtického rodu.

Po smrti Gustáva a Alexandry prebývala v brodzianskom kaštieli čoraz častejšie ich dcéra Natália Oldenburgová. Po predčasnej smrti manžela Elimara (1895) a dcéry Friederiky (1901) spojila svoj život s Brodzanmi už definitívne.

Natália pravdepodobne inklinovala viac k otcovi a pod jeho vplyvom, a neskôr aj pod vplyvom manžela, nadobudla vzťah najmä k rakúskemu a nemeckému kultúrnemu prostrediu, v ktorom sa veľmi dobre orientovala a celý život pohybovala. Napokon nemčina bola jej rodným jazykom. Toto protestantské prostredie bolo oveľa odlišnejšie od tradičného ruského, ako bola schopná čo len pripustiť. S ruskými príbuznými už pravdepodobne kontakt neudržiavala, mala svoj okruh známych a priateľov – umelcov, ktorí ju v Brodzanoch pravidelne navštevovali či

⁷³ Pravdou je, že Gennrich ju spoznal už len tesne pred smrťou a jeho charakteristika nemusela byť preto presná.

⁷⁴ GENNRICH, P. *Gedächtnisrede am Sarge der Freifrau Alexandrine von Friesenhof*. Wien 1891.

⁷⁵ GENNRICH. *Erinnerungen*, s. 43 – 44.

strávili v kaštieli mnohé roky. Išlo však o ľudí, ktorí boli mimo ruského rodinného a kultúrneho kontextu.

Napriek tomu žila až do smrti obklopená predmetmi pochádzajúcimi z ruského prostredia. V hostovskej izbe kaštiela visel basreliéf z roku 1835, zobrazujúci knieža Petra Meščerského, steny jedálne zdobil spolu s portrétom d' Anthesa litografický portrét básnika V. A. Žukovského s jeho podpisom a v hostovskej izbe sa nachádzal portrét Xaviera de Maistre.⁷⁶ S istotou môžeme tvrdiť, že portréty Žukovského a de Maistre pôvodne patrili prvej manželke Gustáva Friesenhofa Natálii Ivanovne. Išlo o ľudí, ktorí jej boli blízki, nehovoriac o tom, že Natáliin adoptívny otec bol jedným z najdôležitejších ľudí v jej živote a určite mal veľký vplyv aj na jej výtvarné smerovanie. Pod jeho umeleckým vedením sa ako kresliarka i maliarka postupne formovala a zdokonaľovala. Friesenhofovci vlastnili väčšinu jeho výtvarnej pozostalosti: osem albumov plných kresieb, akvarelov, perokresieb a karikatúr. Paradoxom je, že v Rusku sa zachovalo len málo de Maistreových výtvarných prác.⁷⁷

Obrazovú výzdobu brodzianskeho sídla dopĺňali i portréty samotnej Natálie Ivanovny Friesenhofovej – veľký akvarel od L. Fischera z roku 1844, miniatúra a veľká portrétna olejomalba.

Alexandra Friesenhofová si priviezla z Ruska predovšetkým rodinné portréty – akvarely, a miniatúry, ktoré zdobili steny jedálne a hostovských salónov brodzianskeho kaštiela. Išlo najmä o portréty členov rodiny Gončarovovcov: starého otca Afanasija N. Gončarova, matky a otca, sestry Natálie Nikolajevny, brata Ivana Nikolajeviča a jej vlastné portréty. Viacero portrétov – individuálnych či skupinových, datovaných rokmi 1839 – 1844, sa nachádzalo v jedálni kaštiela.

Spomienkou na blízkych a domov bol pre barónku Alexandru určite album 28 portrétov, kreslených ceruzkou, ktorých autorom bol synovec druhého manžela Natálie N. Puškinovej Nikolaj P. Lanský. Portréty vznikali v rokoch 1851 – 1852, čiže krátko pred Alexandriným odchodom z Ruska. V albume sú zobrazení okrem všetkých štyroch Puškinových detí, Alexandriných bratov Ivana, Dimitrija a Sergeja i manžel Gustáv Friesenhof a jeho syn z prvého manželstva Gregor. Album dopĺňajú i portréty staručkého Xaviera de Maistre či predstaviteľov viacerých petrohradských aristokratických rodín, ku ktorým mala Alexandra blízky vzťah, príp. ktorí sa priatelili s jej švagrom básnikom Puškinom.

Súčasťou rodinného sídla Friesenhofovcov bola i knižnica, umiestnená v novom dvojpodlažnom krídle kaštiela z 19. storočia, ktoré dal postaviť barón Gustáv Friesenhof špeciálne na tento účel. Na budovaní knižnice, ktorú tvorili knihy

⁷⁶ РАЕВСКИЙ, Н. В замке А. Н. Фризенгоф-Гончаровой. In *Пушкин. Исследования и материалы*. Т. IV. Москва – Ленинград : АН СССР, 1962, s. 385.

⁷⁷ Tamže, s. 382.

vo ôsmich jazykoch, najmä z 18. a 19. storočia, ale aj staršie, sa okrem baróna podieľali obe jeho ruské manželky a dcéra Natália Oldenburgová. Jej súčasťou boli aj ruské učebnice zo štyridsiatych rokov 19. storočia a knihy od dnes už zabudnutej autorky detskej literatúry Alexandry Osipovny Išimovej. Pravdepodobne ich zaobstarala ešte Natália Ivanovna Friesenhofová pre malého Gregora.⁷⁸

Príbuzenstvo Friesenhofovcov s Puškinovcami napokon zachránilo ich rodinné sídlo – kaštieľ v Brodzanoch, ktorému hrozila po druhej svetovej vojne a najmä v päťdesiatych rokoch 20. storočia úplná likvidácia. V roku 1979 v ňom Matica slovenská zriadila Literárne múzeum A. S. Puškina, ktoré svojím charakterom prezentovalo tzv. brodziansko-puškinovskú tradíciu a slovensko-ruské literárne vzťahy. Zriadeniu múzea však predchádzal proces desaťročia trvajúcej záchrany, poznačený tiež mnohými omylmi a ideologickými deformáciami.

Aj v súčasnosti, hoci v mierne zmenenej podobe, nesie múzeum meno básnického veľikána A. S. Puškina.⁷⁹ Svoj pôvodný literárny charakter však už stratilo, miesto neho prezentuje pôsobenie friesenhofovsko-oldenburskej rodiny v regióne a životné osudy jej jednotlivých členov. Súčasťou stálej expozície sú i exponáty patriace bývalým majiteľom, ktoré buď pochádzajú z ruského prostredia, alebo veľmi úzko súvisia s rodinou básnika Puškina a s jeho priateľmi. Vďaka tomu zostávajú Brodzany – aspoň symbolicky – naďalej ruským ostrovom na Ponitří.

⁷⁸ РАЕВСКИЙ, Н. *Портреты заговорили*, s. 458. Pozri aj APÚ SR, fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951, Brodzany, šk. 106. Knihy a iné predmety v Brodzanoch, spis. č. 10.580/52.

⁷⁹ Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany. Múzeum je pracoviskom Slovenskej národnej knižnice.

ŠTÚDIE
ARTICLES

PREŠOV POČAS POVSTANIA ŠTEFANA BOCSKAIA

Peter Kónya

KÓNYA, Peter. Prešov during Štefan Bocskai's uprising. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 85-95.

The paper deals with the issue of the position of the town Presov in the period of the count Štefan Bocskai's uprising in the 17th century. The uprising was initiated by concern over the procedure of Rudolf II related to the valid laws, classes' privileges and religious freedom. The author analyses development of the uprising and the position of Presov, as well. At that time, the town was developing rapidly and becoming rich mainly thanks to trade and handicraft. Its inhabitants, being mainly members of the Evangelical Church of the Augsburg Confession, established bases of the quality education. As far as Štefan Bocskai's uprising is concerned, the town assumed a active attitude as it only met insurgents' requirements. Even this attitude did not prevent material damage caused by the uprising. Financial compensation by the sovereign was only partially.

Key words: Prešov, Štefan Bocskai, 17th century, history.

Slobodné kráľovské mesto Prešov sa stalo známym svojimi protihabsburskými postojmi počas povstania Františka II. Rákócziho a najmä predchádzajúceho povstania Imricha Thökölyho. Dokonca vo Viedni sa stalo symbolom protihabsburského odboja uhorských stavov a označovali ho prívlastkami, ako „mesto, ktoré doteraz vždy držal s Turkami“ alebo „dielňa vzbury“. Sto rokov pred povstaním Františka II. Rákócziho bola však situácia značne odlišná a keď r. 1604 vtiahol do Horného Uhorska Štefan Bocskai, Prešovčania nemali záujem pridať sa ku stavom, ktoré sa postavili na jeho stranu. Na rozdiel od ostatných štyroch hornouhorských slobodných kráľovských miest sa rozhodli ostať na strane panovníka. Prešov sa tak stal jediným mestom Pentapolitany, ktoré sa nezapojilo do prvého protihabsburského povstania a napriek veľkým obetiam zachovalo vernosť kráľovi Rudolfovi II.

Na prelome 16. a 17. storočia zúrila v Uhorsku vojna s Osmanskou ríšou, ktorej dajú neskôr historici meno „pätnástročná“. Dlhotrvajúca nákladná vojna odčerpávala obrovské zdroje habsburskej monarchie, kryté najmä z darov a pôžičiek od Pápeža, španielskeho kráľa a nemeckých kniežat. Pritom neprinášala žiadne zásadné územné zmeny, žiadala si však obrovské materiálne aj ľudské obete. Uhorské kráľovstvo pociťovalo dôsledky vojny zvlášť ťažko. Časť krajiny sa premenila na bojisko, v druhej časti boli ubytované habsburské žoldnierske pluky, ktoré často rabovali a plienili krutejšie ako Turci. Desiatitisíce obyvateľov opustilo svoje

obce a mestečká a hľadali útočisko v exile alebo v lesoch, či močiarioch. Pritom panovník vyžadoval od obyvateľov Uhorska každoročne vyššie dane, čo krajina nebola schopná plniť. V snahe získať ďalšie zdroje na vedenie vojny začala komora s konfiškáciami majetkov nepohodlných uhorských protestantských politikov. Najznámejším sa stal prípad Štefana Illésházyho, ktorý po vykonštruovanom procese, v ktorom bránil len svoje vlastnícke práva, musel ujsť do Poľska, aby sa vyhol trestu smrti. V tejto situácii sa rozhodol Rudolf II. pre prechod k násilnej rekatalizácii a na začiatku januára 1604 nechal skonfiškovať košický Chrám sv. Alžbety, užívaný vtedy evanjelikmi, pre potreby jágerského biskupstva.¹ Po konfiškácii ďalších košických kostolov sa v marci zišli delegáti stavov na sneme v Prešporuku, kde sa domáhali garancií slobody vyznania. Po schválení daní bol však snem predčasne rozpustený a na panovníckom dvore pridali medzi snemové zákony 22. článok, obnovujúci všetky dovtedajšie normy na obranu katolíckej cirkvi a zakazujúci prenášať náboženské otázky na rokovanie snemu. Na začiatku septembra sa zišli delegáti z Horného Uhorska na parciálnom sneme v Sečovciach, kde odmietli predmetný zákon rešpektovať a hrozili ozbrojeným povstaním. V takejto atmosfére pritiahol o niekoľko týždňov do krajiny Štefan Bocskai so svojim vojskom.

Štefan Bocskai prešiel v predchádzajúcich rokoch neľahkú cestu od prívrženca Rudolfa II. a kapitána Varadínskeho hradu² cez generála prohabsburského sedmohradského kniežaťa Žigmunda Báthoryho, cisárovoho väzňa až po exponenta proosmanskej šľachty na sedmohradský kniežací stolec. Krajina, zúbožená plienením Osmanov, Tatárov a Rudolfových žoldnierov³ v ňom videla nádej na ukončenie vojny a zmierenie nepriateľských strán. To neušlo hornouhorskému hlavnému kapitánovi Barbianovi Belgiojosi, ktorý sa pokúsil Bocskaiu vylákať z jeho majetkov v Biharskej stolici a uväzniť. Ten však pritom zhromaždil súkromnú armádu z hajdúchov⁴ a generálovo vojsko porazil. Pochodoval ďalej na generálovo sídlo Košice, čo vyvolalo nadšenie hornouhorských stavov. Slobodné kráľovské mesto Košice, stovky zemanov i mnohí magnáti sa postavili na Bocskaiovu stranu a očakávali od neho obranu svojich politických a náboženských záujmov proti Rudolfovi II.

V apríli 1605 zvolal Bocskai snem povstaleckých stavov do zemplínskeho mestečka Szerencs. Delegáti stolíc a kráľovských miest okrem iného vtedy zvolili Bocskaiu za „knieža Uhorska“. Táto nová hodnosť, ktorú po ňom využili všetci vodcovia protihabsburských povstaní, mala pre Bocskaiu nesmierny význam.

¹ Jágerské biskupstvo muselo po páde Jágru opustiť mesto a za nové sídlo si zvolilo Košice a neďaleké jasovské prepoštvstvo.

² Dnes Oradea v Rumunsku.

³ Velil im smutne známy cisársky generál Juraj Basta.

⁴ Zrejme boli kedysi pohoničmi dobytky, ktorí sa však už v tom období nechali najímať ako vojaci do kráľovských i magnátskych vojsk.

Jeho hnutie i jeho osobné aspirácie legalizovala bez toho, aby musel byť právne konfrontovaný s mocou panovníka. Na sneme formulovali stavy svoje hlavné ciele a vzniesli viaceré sťažnosti na pustošenie hajdúchov. Na konci roku 1605 mal Bocskai v rukách takmer celé kráľovstvo s výnimkou Zadunajska, Chorvátska a niekoľkých dolnouhorských pevností. K povstaniu sa postupne pripojila väčšina šľachty i magnátov na obsadenom území. Okrem sympatií stavovskej opozície v českých a rakúskych krajinách sa knieža tešilo podpore poľskej šľachty, nizozemských stavov a takisto nemeckých protestantských kniežat, kvôli čomu prestával Rudolf dostávať finančnú pomoc na protitureckú vojnu, aby ju neobrátil proti povstalcovi. V decembri 1605 na sneme v Krupine boli sformulované hlavné ciele odboja, ako podmienky uzavretia mieru. Boli to v prvom rade garancie slobody vyznania protestantov, zrušenie velezradných procesov, obsadenie úradu palatína, oslabenie komôr a garancie autonómneho postavenia krajiny, obsadzovanie vysokých úradov a veliteľských funkcií domácimi osobami, skoré uzavretie mieru s Portou a, samozrejme, všeobecná amnestia pre všetkých účastníkov povstania. V tejto situácii bol arcivojvoda Matej ochotný jednať o mieri. Mier uzavretý vo Viedni zakotvoval právo na slobodné vyznávanie obidvoch protestantských náboženstiev pre magnátov, šľachtu, mešťanov a dokonca i vojakov pohraničných pevností, pri odstránení 22. zákonného článku z r. 1604, avšak s obmedzením „bez ujmy katolíckemu náboženstvu“, ďalej zakazoval jezuitom nadobúdať v celom kráľovstve majetky, garantoval znovuobsadenie úradov palatína a kráľovského pokladníka, stanovil obsadzovanie najvyšších úradov a veliteľských funkcií uhorskými kandidátmi, ako i zverenie obrany protitureckej hranice domácim vojakom s výnimkou dunajských pevností. Panovník uznal Bocskaiu za suverénneho vládcu v Sedmohradsku a postúpil mu tri hornouhorské stolice.⁵

Rudolf II. síce odmietol uznať Viedenský mier, v nasledujúcom roku ho však jeho brat Matej arcivojvoda aj s pomocou uhorských stavov zbavil trónu a prevzal vládu v krajine. Nový uhorský kráľ po nekrvavom dynastickom prevrate zvolal na jeseň 1608 do Prešporku snem, kde stavy dostali možnosť využiť situáciu a potvrdiť svoje pozície v krajine. Delegáti snemu získali od nového panovníka Mateja II. nielen potvrdenie všetkých bodov viedenského mieru, ale dosiahli ešte podstatne viac. Už prvý predkorunovačný zákonný článok garantoval slobodu vyznania nielen pre stavy, ale pre všetko obyvateľstvo vrátane poddaných.

Ciele povstania, najmä požiadavka garantovanej náboženskej slobody protestantov, boli iste príťažlivé aj pre mešťanov slobodných kráľovských miest. Ako prvé sa k Bocskaiovi pridali Košice, ktoré sa od jesene 1604 stali centrom povstania. Bocskai si v meste zriadil svoje sídlo a tešil sa veľkej obľube medzi obyvateľstvom. Mimoriadne významnú úlohu v prvom protihabsburskom povstaní,

⁵ Mier obsahoval aj povinnosť ukončiť pätnásťročnú vojnu, k čomu došlo uzavretím žitavského mieru s Osmanskou ríšou v novembri 1606.

nielen pri získaní ďalších kráľovských miest, no najmä v jeho diplomatických službách, zohral košický richtár, niekdajší prešovský rektor gymnázia a senátor Ján Bocatus.⁶ Ďalším z hornouhorských slobodných kráľovských miest, ktoré sa už začiatkom novembra 1604 postavilo na stranu Bocskaia a povstania, bola Levoča. Vzápätí otvorili hajdúchom svoje brány aj dve menšie mestá: Bardejov a Sabinov. Potom ako sa štyri z piatich miest Pentapolitany pridali k povstaniu, jediným spomedzi hornouhorských slobodných kráľovských miest, ktoré ostalo v rukách panovníka, bolo slobodné kráľovské mesto Prešov. Pobyť, plienenie a vydržiavanie Bocskaiových hajdúchov prinieslo Levoči, Bardejovu, Sabinovu i Košiciam obrovské materiálne škody. Mestské majere a obce boli spustošené, dobytok odvečený a pokladnice prázdne. Paradoxne však Prešov, ktorý najmä z obavy pred plienením povstaleckých vojsk ostal verný panovníkovi, neobišiel lepšie. Trvalý pobyt početných habsburských jednotiek, ich stravovanie, platenie žoldu a najmä spustošenie znamenali pre mesto i jeho širšie okolie dovedy nepredstaviteľné straty.

Prešovčania boli v roku 1604 rovnako nespokojní s obratom v politike Rudolfa II., jeho rekatolizačnými opatreniami a porušovaním práv stavov. Spolu s delegátmi ďalších štyroch hornouhorských slobodných kráľovských miest sa jeho zástupcovia 16. októbra zúčastnili na porade miest Pentapolitany. Vyslanci sa síce zhodli na tom, že nechcú porušiť vernosť panovníkovi, na druhej strane však uznali, že Rudolf II. porušil ich práva a slobody, proti čomu dôrazne protestovali.⁷

Už čoskoro sa však zmenila vnútropolitická situácia a prešovská mestská rada bola postavená pred voľbu, či chce skutočne zachovať vernosť svojmu zákonnému panovníkovi, alebo brániť svoje práva a slobody. Došlo k tomu potom, ako Bocskai triumfálne vstúpil do Košíc na začiatku decembra 1604. Dňa 6. decembra, potom ako pri Filakove porazil Bocskaiových hajdúchov, pritiahol ku Prešovu smutne známy cisársky generál Georgio Basta s piatimi plukmi žoldnierov. Generál žiadal vpustenie do mesta a miesto na ubytovanie svojich vojakov. Richtár s mestskou radou jeho požiadavku odmietli, a tak sa Basta so svojou armádou rozložil na predmestiach. Prešovčania sa snažili získať čas a zorganizovali rokovania s ďalšími tromi slobodnými kráľovskými mestami, ktoré ešte neboli obsadené Bocskaiom. Na porade sa v snahe predísť plieneniu povstalcov aj žoldnierov rozhodli vyzvať Bastu, aby sa zaviazal, že bude zachovávať slobodu vyznania evanjelikov, rešpektovať mestské práva a nedovolí násilnosti zo strany vojska.⁸

Generál garantoval splnenie ich požiadaviek, takže Prešovčania otvorili mestské brány a vpustili jeho vojakov do mesta. Zároveň prisahali vernosť Rudolfovi

⁶ Okrem diplomatických misií, pri jednej z ktorých bol v Prahe na päť rokov uväznený, bol aj autorom programu povstania, spisu *Querelae Hungariae*, prijatého na sneme v Krupine.

⁷ HAIN, G. *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*. Budapest 1988, s. 124 – 125.

⁸ Tamže, s. 128.

II. Basta vstúpil do mesta a dislokoval svoje vojsko v jeho bližšom okolí. Jeho žoldnieri znamenali pre mešťanov a ešte viac pre obyvateľov predmestí a okolitých obcí veľkú záťaž. Okrem toho, že museli zadarmo živiť niekoľko tisíc vojakov a ich koní, takisto museli znášať rôzne násilnosti. Žoldnieri vyplienili predmestia a vyrabovali viacero dedín v širšom okolí. Odvliekli obrovské množstvo dobytky a to, čo nestačili skonzumovať, spolu s rôznym ukradnutým majetkom predávali mešťanom na trhoch.⁹

Prešovčania sa tak síce vyhli pobytu nedisciplinovaných hajdúchov a riziku porušenia vernosti panovníkovi, boli však vystavení rabovaniu a násiliu zo strany Bastových krvilačných žoldnierov, smutne známych svojimi excesmi v Sedmohradsku z predchádzajúcich rokov.¹⁰ Ku zmierneniu ich situácie došlo až vo februári nasledujúceho roku, keď Basta s väčšinou svojej armády na dlhší čas odtiahol ku Tokaju v Zemplínskej stolici. Od Tokaja sa však opäť vrátil do Prešova, kde znovu rozmiestnil svoje pluky. Jeho vojaci potom úplne vyplienili predmestia, zničili domy, mestské hospodárstva i rozsiahle ovocné záhrady a opäť spôsobili veľké škody aj v okolitých poddanských dedinách.¹¹

Definitívne odtiahol Basta od Prešova na jar, počas Veľkého týždňa, keď odviezol väčšinu svojej armády do Prešporku. V Prešove ponechal len jeden zo svojich plukov, ktorého vojaci však nedostávali žold, a tak sa im naňho museli skladať mešťania. V nasledujúcich mesiacoch, viac ako jeden a pol roka, bol potom v Prešove stále prítomný Puchheimov peší pluk.¹² To bol akiste hlavný dôvod, kvôli ktorému na jar 1605 Prešov ako jediné z hornouhorských slobodných kráľovských miest neobsadili Bocskaiovi hajdúsi, ale ostalo verné panovníkovi.

V nových podmienkach, keď ostatné mestá Pentapolitany, ako aj šarišský, zemplínsky a spišský vidiek obsadilo Bocskaiovo vojsko, sa Prešovčania opäť ocitli v neľahkej situácii, keď boli vystavení nielen požiadavkám a rabovaniu cudzích¹³ žoldnierov, ale aj útokom hajdúchov či povstaleckých zemanov. Už 29. apríla, po odchode hlavných Bastových síl, zaútočilo na mesto asi štyristo hajdúchov, vedených poručíkom Dessewffym, ktorí sa stretli s cisárskym vojskom pod Šibenu horou a odohnali veľkú časť mestského dobytky. Následne podnikli z mesta

⁹ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes szab. kir. város haditörténetéről a legrégibb időkütl az 1711-ik év végig. In *Az Eperjesi kir. kath. főgymnasium 1878/79-ik tanévi Értesítője*. Eperjes 1879, s. 19.

¹⁰ Počas pätnásťročnej vojny po zrútení ústrednej moci v Sedmohradsku, keď bola krajina vystavená teroru osmanských, tatárskych, valašských a napokon habsburských vojsk, sa najväčšie plienenie, ktoré viedlo k vyludneniu kedysi prekvitajúceho kniežatstva, pripisuje práve Bastovi a jeho soldateske.

¹¹ HAIN, G. *Szepességi avagy löcsei krónika...*, s. 129.

¹² LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 19.

¹³ Habsburské žoldnierske vojská boli vtedy zložené z rôznych cudzích žoldnierov, najmä Valónov, Nemcov či Talianov.

protiútok vojaci s ozbrojenými mešťanmi a po krátkej bitke napokon obidve strany ustúpili.¹⁴ V tom istom čase sa zišiel snem povstaleckých stavov na porade v Szerencsi v Zemplínskej stolici. Delegáti sa zaoberali aj Prešovom a vyhlásili, že mesto, ktoré sa pridalo k Bastovi a postavilo sa na odpor kniežatu, má byť zničené.¹⁵ Toto stanovisko ešte viac zvýšilo riziko ďalších útokov alebo dokonca obliehania zo strany povstaleckého vojska.

Z toho dôvodu vydal cisársky veliteľ generál Lazar Schwendi ešte 24. apríla 1605 nariadenie o zabezpečení obrany mesta. Podľa neho mali byť čo najskôr vybudované všetky prvky opevnenia mesta; ďalej mali byť čiastočne devastované predmestia; takisto mali byť zborené štyri domy pri mestskom špitáli na južnej strane námestia pri dolnej bráne, keďže cisársky sklad obilia bol prázdny, mal byť okamžite doplnený zo zásob mesta; veliteľ mal zvolať všetkých mešťanov, aby sa vyjadrili, či chcú spolu s cisárskymi vojakmi chrániť svoje ženy, deti a majetok, ako aj zachovať vernosť svojmu panovníkovi; mali byť urýchlene vyrovnané mestské priekopy¹⁶; veže a ďalšie budovy mali byť opatrené dvojitémi hákmi a napokon mali byť nasledujúci deň vyplatení všetci vojaci, aby nedošlo k nepokojom a iným ťažkostiam.¹⁷

Z ďalších mesiacov nie sú zmienky o obliehaniach Prešova alebo aspoň o pokusoch o jeho dobytie zo strany Bocskaiových hajdúchov. Zabránila tomu iste silná cisárska posádka, umiestnená v meste a na okolí. Mnohí mešťania sa však obávali ďalších bojov a radšej sa uchýlili do susedných miest obsadených povstalcami. Urobil tak aj prešovský maďarský evanjelický kňaz Ján Mihalykó, ktorý po prvom útoku hajdúchov poslal svoju rodinu do bezpečia vtedy už povstaleckého Bardejova.¹⁸ Žoldnierske vojsko hornouhorskeho hlavného kapitána zotrvalo v Prešove počas celého roka, čo znamenalo obrovskú záťaž pre mestské hospodárstvo aj samotných obyvateľov.

Už po prvom pokuse o dobytie mesta vyslala mestská rada posolstvo k panovníkovi, resp. jeho bratovi arcivojvodovi Matejovi so žiadosťou o náhradu škôd, spôsobených pobytom a správaním cisárskeho vojska. Arcivojvoda vysoko ocenil vernosť Prešovčanov korune a obeť, ktoré priniesli jeho vojsku. V záujme zmierenia strát, spôsobených platením žoldu, živiením vojakov a plienením, slúbil

¹⁴ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 19.

¹⁵ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 20.

¹⁶ Zrejme išlo o priekopu na východnej a severnej strane, kde kvôli polohe mesta nemohla byť naplnená vodou.

¹⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7056: Nariadenie Lazara Schwendiho z 24. IV. 1605.

¹⁸ Augsburgi hitvallású eperjesi evangélikus egyházközség története, I. (Frenyó Lajos) Rkp., s. 50.

mestu vyplatiť 20-tisíc toliarov.¹⁹ Skutočné výdavky mesta na posádke boli však niekoľkonásobne vyššie. Iba do konca roku 1605 vystavil mestskej rade generál Basta a ďalší vojenský velitelia zmenky a potvrdenia vo výške takmer 50-tisíc zlatých za peniaze, obilie, múku, potraviny a krmivo pre cisárskych vojakov.²⁰

Na začiatku nasledujúceho roku sa Bocskai opäť pokúsil zmocniť Prešova. Vo februári podnikli hajdúsi ďalší, mohutný útok na mesto, ktorý pokračoval dlhotrvajúcim obliehaním. Na obrane sa vtedy zúčastnili aj mnohí mešťania, pričom viacerí z nich padli. Napokon sa podarilo cisárskej posádke s ozbrojenými mešťanmi odraziť všetky útoky a ubrániť dobre opevnený Prešov. Po tomto vojenskom úspechu sa však začali prejavovať dôsledky dlhotrvajúcej izolácie, plienenia vidieka vojskami obidvoch strán a najmä živenia veľkého počtu žoldnierov na náklady mestskej pokladnice. Mešťania začali stále citeľnejšie pociťovať nedostatok potravín, vo vojenskom tábore a čoskoro aj v meste prepukol hlad. Ešte počas obliehania zjedli vojaci 76 koní a veľký počet mačiek. Ceny potravín neúmerne vzrástli a mestskej rade došli prostriedky na vyplácanie žoldu posádke. V záujme získania nových prostriedkov od mešťanov sa magistrát uchýlil k tomu, že zhromaždil všetok dobytok obyvateľov a predával ho jeho skutočným majiteľom. Pritom obyvatelia sa sedemkrát zúčastnili dobrovoľnej zbierky na uhradenie žoldu vojsku. Ďalšie peniaze poskytli mestskej rade niektorí bohatí mešťania, ako napr. rodiny Schönleben, Gorszky alebo Blank, ktorí väčšinu svojho majetku venovali na vyplatenie vojakov. Takisto tieto zdroje však čoskoro nestačili a z mestskej pokladnice aj majetku mešťanov sa postupne vytratil peniaze. V tejto situácii sa rozhodla mestská rada pre kuriózný krok. Začala vydávať núdzové, tzv. blokádne peniaze, vyrazené na kúskoch kože.²¹

V takejto situácii strácala mestská rada nádej na ďalšiu úspešnú obranu v prípade nového útoku povstalcov. Rozhodla sa preto vyslať ku Bocskaiovi vyslancov s ponukou kapitulácie, resp. pridania sa k povstaniu. Dňa 9. októbra sa ku kniežatu do Košíc odobrli mešťania Štefan Dreschler a Maximilián Fabini, aby rokovali s vodcom povstania²². Podľa iných zdrojov bol členom posolstva aj maďarský evanjelický kňaz Ján Mihalykó, ktorého však Bocskai obvinil zo zodpovednosti za zotrvanie Prešova na strane panovníka a uväznil. Kňazovi sa napokon podarilo obvinenia vyvrátiť a dostať sa na slobodu.²³

¹⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7058: Mandát arcivojvodu Mateja zo 17. VI. 1605.

²⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7059, 7060, 7061, 7062, 7063, 7064, 7065: Potvrdenky, zmenky a listy generála Bastu a ďalších cisárskych vysokých dôstojníkov z leta 1605.

²¹ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 21.

²² LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 21.

²³ Augsburgi hitvallású..., s. 51.

Prešovskí vyslanci podľa inštrukcie rokovali s Michalom Kellemesym a predniesli mu kapitulačné podmienky mesta. Žiadali, aby Bocskai v plnej miere garantoval všetky práva, výsady a slobody mešťanov, zaviazal sa brániť ich kdekoľvek v krajine a nedovoliť žiaden útok na ich osoby a majetok; aby tieto garancie ani neskôr uzavretý mier neboli v ničom nepriateľské zákonnému uhorskému panovníkovi a dynastii; aby im bolo umožnené predniesť svoje požiadavky kniežatu alebo aby mu ich list odniesol Kellemesy či iný vysoký činiteľ povstania; aby prijali od kniežata iba odpoveď, riadne opatrenú pečatou; aby bola zabezpečená bezpečnosť cisárskej posádky, ktorá mala slobodne odtiahnuť na habsburské územie, sprevádzaná po celú cestu kniežacími komisármi s príslušnými dokumentmi.²⁴

Bocskai prijal podmienky Prešovčanov, ktorí presvedčili veliteľa posádky plukovníka Ehrenreicha von Puchheim, aby so svojimi vojakmi, ktorí už dlhý čas trpeli núdzou a hladom, opustil mesto. Vo svojom mandáte zo 16. septembra 1606 vyslovil súhlas s odchodom vojska do Sliezska takisto arcivojvoda Matej, ktorý zároveň informoval Prešovčanov o mierových rokovaniach vo Viedni.²⁵ Dňa 12. októbra 1606 sa konali v Prešove rozlúčkové evanjelické bohoslužby²⁶ a o dva dni na to 14. októbra odtiahol plukovník smerom na Sabinov a odtiaľ cez Starú Lubovňu a Poľsko do Sliezska.²⁷ Prešov sa potom formálne podriadil Bocskaiovi, čo však bolo už viac-menej bezpredmetné, keďže pred niekoľkými dňami uzavreli delegáti arcivojvodu Mateja a kniežata vo Viedni mier. Podľa viedenského mieru mali síce Košice pripadnúť Bocskaiovi, avšak Prešov s ďalšími hornouhorskými slobodnými kráľovskými mestami ostal v rukách panovníka. Odchodom plukovníka Ehrenreicha von Puchheim sa tak po dvoch rokoch skončila účasť Prešova a jeho obyvateľov v povstaní Štefana Bocskai, jedinom protihabsburskom povstaní, v ktorom stálo mesto na strane panovníka. Táto jeho pozícia a najmä z nej vyplývajúca prítomnosť silného habsburského vojska mu priniesla obrovské materiálne škody, straty na majetkoch i životoch mešťanov. Napriek tomu sa zdá, že v priebehu dvoch rokov existovalo akési zvláštne spolužitie žoldnierov s mešťanmi, ktoré nemuselo byť nutne negatívne. Dokladá to aj skutočnosť, že prešovský evanjelický farár a prvý nemecký kňaz Fridrich Usray údajne odišiel spolu s posádkou z mesta a stal sa vojenským kňazom.²⁸

Po odchode posádky i hajdúchov z územia stolice mohli Prešovčania spočítať všetky škody, ktoré počas dvoch rokov utrpeli nielen v mestskej pokladnici

²⁴ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 22.

²⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7080: Mandát arcivojvodu Mateja zo 16. IX. 1606.

²⁶ Augsburgi hitvallású..., s. 53.

²⁷ LASZTÓKAI, L. Adatok Eperjes..., s. 22.

²⁸ Augsburgi hitvallású..., s. 54.

a hospodárstve, ale takisto na vidieckych majetkoch, majeroch, poliach, lesoch, vinohradoch a poddanských obciach. Nie je známa celková suma materiálnych strát mesta, obsahujúca okrem priamych finančných výdavkov, spotrebovaného obilia, krmiva a pobitého dobytku, aj zničené polia, lesy, predmestské usadlosti, domy či vidiecke hospodárstva. Zachoval sa iba výkaz dlhov cisárskych jednotiek za poskytnutý žold, potraviny, dobytok a krmivo počas dvoch rokov ich pobývania v Prešove.

Celkovo habsburská vojenská správa vyčíslila náklady Prešova na jej vojská v čase od 13. decembra 1604 do 13. októbra 1606 na 111 683 rýnskych zlatých a 21 denárov.²⁹ Išlo v tých časoch o horibilnú sumu, za ktorú by sa dalo kúpiť niekoľko prosperujúcich panstiev. Popri rôznych menších čiastkach vyplatených rozličným veliteľom, ako boli komisár plukovník Starhenberg a Jagerunterreich Hans Putz, generál Georg Basta, plukovník Gotthard, podplukovník Hans Christof von Tschernembl, zbrojmajster Johann Wagner, väčšie sumy, resp. dávky poskytlo mesto podplukovníkovi Puchheimovho pluku Lazarovi Schwendimu (3360 zlatých), Hansovi Thinkovi, proviantnému dôstojníkovi Puchheimovho pluku (3041 zlatých 43 denárov), hornouhorskému vrchnému proviantmajstrovi Davidovi Fleursovi von Lübeck (7773 zlatých 30 denárov), päťmesačný žold kapitánovi Hansovi Lehnerovi a jeho 500 mužom (11 420 zlatých), päťmesačný žold kapitánovi Jánovi Gruftovi, barónovi zo Springensteinu a Neuhausu, a jeho 500 mužom (13645 zlatých), no najviac veliteľovi posádky plukovníkovi Jurajovi Ehrenreichovi von Puchheim a jeho pluku (70 685 zlatých).³⁰

Samozrejme, Prešovčania sa ešte v priebehu povstania snažili získať náhradu svojich výdavkov, strát a škôd od vojenských veliteľov i od samotného panovníka. Arcivojvoda Matej poslal mestu niekoľko mandátov, v ktorých vysoko ocenil pozíciu mestskej rady i obyvateľov a sľuboval vyrovnanie mestských pohľadávok.³¹ Už po odrazení prvého útoku hajdúchov v apríli 1605 sľuboval mestu vyplatenie odškodného vo výške 20-tisíc zlatých.³² Ešte počas obsadenia mesta habsburskou posádkou na začiatku októbra 1606 podal richtár s mestskou radou sťažnosť na Schulheitzov pluk za spôsobené škody a súdnou cestou sa dožadovali nápravy.³³ Rovnako krátko pred odchodom posádky 7. októbra 1606 podali Prešovčania ďalší protest proti vysokým nárokom vojska na proviant, v dôsledku čoho bola

²⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7240: Vyúčtovanie nákladov mesta na cisárske vojská z 10. IX. 1616.

³⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7240.

³¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7058, 7067, 7080, 7081, 7095, 7096.

³² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7058: Mandát arcivojvodu Mateja zo 17. VI. 1605.

³³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7084: Zápis zo sporu Prešova s plukom Schulheitz z októbra 1606.

v meste veľká núdza a nedostatok potravín.³⁴ Zhromažďovanie veľkého množstva proviantu pre vojakov v zúboženom meste mohlo byť akiste vyvolané prípravami na odchod posádky. Plukovník Ehrenreich von Puchheim ešte pred odchodom z mesta potvrdil mešťanom za utrpené škody, prežité útrapy a biedu zachovávanie všetkých ich slobôd a privilégií na území celej krajiny.³⁵

Napriek zmienkám, úctom a sľubom cisárskych veliteľov i ubezpečovaniam arcivojvodu Mateja muselo mesto dlho čakať na odškodnenie. Počas celého roku 1606 nedostalo vyplatenú ani časť z obrovskej dlžnej sumy vojska. Až rok po odchode posádky v októbri 1607 sa dočkali sumy 20-tisíc zlatých, ktorú im sľúbil arcivojvoda ešte na jar roku 1605. Kráľovskí hornouhorskí komisári novohradský župan Žigmund Forgách a boršodský župan Andrej Dóczy vtedy nariadili tridsiatnikom v Bardejove, Vranove a Stropkove vyplatiť Prešovu sumu 20-tisíc zlatých.³⁶

Táto suma však zďaleka nepokrývala ani priame peňažné výdavky mesta na vyplácanie žoldu cisárskemu vojsku v rokoch povstania. No arcivojvoda a od r. 1608 kráľ Matej II. nebol schopný poskytnúť Prešovčanom takúto hotovosť. Habsburská monarchia bola po pätnásťročnej vojne zruinovaná a zadlžená, cisárska pokladnica prázdna. Napokon prešlo celé desaťročie, kým panovník našiel spôsob, ktorým sa rozhodol splatiť dlh svojmu najvernejšiemu hornouhorskému mestu. Matej II. svojím mandátom z 23. augusta 1616 odpustil mestu všetky dane a poplatky štátu na pätnásť rokov a odovzdal do užívania solné bane a pramene v susednom Solivare na dvadsaťpäť rokov, čo malo zodpovedať sume 111 683 zlatých a 21 denárov, deklarovanej kedysi vojenskou správou ako priame výdavky Prešova na vojsko. Panovník pritom spomenul aj ďalšie škody spôsobené vojakmi na poliach a majetku mesta.³⁷ Získanie nájmu soľných solivarských prameňov a studní, ktoré si Prešov udržal viac ako päť desaťročí, sa stalo dôležitým zdrojom jeho príjmov počas väčšiny 17. storočia.

Ďalšou úľavou či nepriamym benefitom pre mesto za výdavky a škody z čias Bocskaiovho povstania bolo odpustenie všetkých colných a mýtnych poplatkov na území Uhorského kráľovstva. Udelil ho Prešovu zvláštnym mandátom palatín Juraj Thurzo v roku 1711.³⁸ Aj keď síce text mandátu už priamo neuvádzal záslu-

³⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7090: Protest Prešova proti vysokým nárokom vojska zo 7. X. 1606.

³⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7091: List plukovníka Puchheima z 8. X. 1606.

³⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7098: Príkaz Žigmunda Forgácha a Andreja Dóczyho tridsiatnikom v Bardejove, Vranove a Stropkove na vyplatenie 20 000 zlatých Prešovu zo 17. X. 1606.

³⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7226: Mandát arcivojvodu Mateja z 23. VIII. 1616.

³⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7169: Mandát palatína Juraja Thurza z 1. VI. 1611.

hy obyvateľov počas povstania, je možné sa domnievať, že boli jedným z dôvodov jeho vydania.

Veľký význam pre Prešov mohlo mať aj trvalé umiestnenie sídla ústredných úradov z Košíc, ako bol Hornouhorský hlavný kapitanát a Spišská komora. Počas povstania v meste skutočne sídlil hlavný kapitán, resp. vrchný vojenský veliteľ Horného Uhorska a tak to zrejme ostalo až do konca roku 1606. V Košiciach sa totiž usídlil Štefan Bocskai so svojím dvorom. Ten však na konci roku umrel a metropola Horného Uhorska sa vrátila do rúk panovníka.

OKUPAČNÝ REŽIM NA ÚZEMÍ BIELORUSKA V ROKOCH 1941 – 1944¹

Luciána Hoptová

HOPTOVÁ, Luciána. The occupation regime on the territory of Belorussia in 1941 – 1944. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 96-111.

The introduction of a new order in the territory of Belarus took place after the occupation by Nazi Germany. This new order was characterized by bloody terror, genocide and violent atrocities. A specific period of the occupation regime was a period after July 17, 1941, when Adolf Hitler appointed a new Generalkommissar for Weissruthenien (now known as Belarus) – Wilhelm Kube. Wilhelm Kube tried to pursue a policy “first use, then eliminate” towards the Belarusian people. Special attention is also paid to the cooperation between Wilhelm Kube and several Belarusian nationalist organizations.

The purpose of this analysis is to research the occupation regime in the years 1941 – 1944, which was introduced by Wilhelm Kube, and later by Curt von Gottberg.

Key words: Belarus. Occupation regime. Wilhelm Kube.

Dňa 22. júna 1941 v skorých ranných hodinách zaútočilo Nemecko na svojho dovtedajšieho spojenca – Sovietsky zväz, čím sa začala najkrvavejšia etapa druhej svetovej vojny.² Pri útoku, ktorému nepredchádzalo vyhlásenie vojny, postupovali nemecké vojská v súlade s plánom Barbarossa.³ Prvým štátom, ktorý pocítil ich silu, bola Bieloruská sovietska socialistická republika (ďalej aj BSSR), ktorá bola od roku 1922 neoddeliteľnou súčasťou Sovietskeho zväzu.

Vzhľadom na nepripravenosť sovietskej armády na vojnu bol postup nemeckého vojska územím BSSR veľmi rýchly, nakoľko Minsk nebol schopný odolávať útokom armádnej skupiny Stred.⁴ Bielorusi nielenže neboli na vojnu pripravení,

¹ Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0672/16 – Život emigrantov z Ruska na území Protektorátu Čechy a Morava a v Slovenskej republike (1939 – 1945).

² O vývoji medzinárodných vzťahov na konci 30. rokov a začiatku 40. rokov 20. storočia pozri: ТОРКУНОВ, А. В. (рук. авт. колл.), ЧЕЧЕВИШНИКОВ, А. Л (отв. ред.). *Завтра может быть уже поздно... Вестник МГИМО – Университета. Специальный выпуск к 70-летию начала Второй мировой войны.* Москва : МГИМО (У) МИД России, 2009. 598 с.

³ Text plánu Barbarossa, pozri: ФЕЛЬШТИНСКИЙ, Ю. Г. (сост.). *СССР – Германия. 1939 – 1941. Секретные документы.* Москва : ЭКСМО, 2011, с. 307 – 312.

⁴ Jednou z mála výnimiek bola v prvých hodinách vojny Brestská pevnosť. Brestská pevnosť sa nachádza západne od mesta Brest. Bola postavená v polovici 19. storočia a mala slúžiť ako pevnosť na ochranu západných hraníc cárskeho Ruska. Postavená bola na mieste stredovekého osídlenia – na sútoku riek Západný Bug a Muchovec. V rokoch prvej svetovej vojny bola pevnosť obsadená nemeckým vojskom. V roku 1918 sa Brestská pevnosť, konkrétne Biely palác, ktorý sa v nej

dokonca ju ani neočakávali. Už na šiesty deň od napadnutia, teda 28. júna 1941, vošli vojská nepriateľa do hlavného mesta BSSR a v priebehu leta, do augusta 1941, získali kontrolu takmer nad celým územím Bieloruska.⁵

Útok nemeckých vojsk znamenal rozvrátenie dovtedajšej sovietskej správy na území Bieloruska. Nemci zavádzali na bieloruskom území „nový poriadok“, pre ktorý bol charakteristický krvavý teror, genocída a násilné zverstvá nad bieloruským obyvateľstvom. Nemecké vojská postupovali pri obsadzovaní Bieloruska v súlade s tajným plánom Ost⁶, v ktorom sa predpokladalo, že v priebehu nasledujúcich 30 rokov prinútiť násilne vysťahovať 2/3 sovietskeho obyvateľstva (z toho 75 % z Bieloruska) za Ural, 10 – 15 % obyvateľov ponemčia, ostatných obyvateľov plánovali zabiť alebo využiť ako lacnú pracovnú silu pre nacistické Nemecko. V súlade s plánom Ost sa okrem iného malo do Minska presťahovať 50-tisíc Nemcov, pričom v meste malo ostať žiť len 100-tisíc miestnych obyvateľov.⁷

nachádzal, stal miestom podpísania Brest-litovského mieru. Po Poľsko-ruskej vojne pripadla pevnosť, ako aj mesto Brest, na základe Rižskej zmluvy z roku 1921, poľskej strane. V područí Poľska ostala pevnosť až do roku 1939. 22. júna 1941 Brestská pevnosť ako prvá pocítila silu nemeckých vojsk. Kým mesto Brest padlo v priebehu niekoľkých hodín, pevnosť dokázala odolávať náporu nepriateľských vojsk až do 20. júla 1941. V auguste 1941 si ju prišiel osobne pozrieť aj Adolf Hitler a Benito Mussolini. Sovietska verejnosť sa o obrane pevnosti dozvedela až po smrti Josifa Vissarionoviča Stalina. V roku 1965 bol pevnosti udelený titul Brestská pevnosť – hrdina (Брестская крепость – герой). V roku 1971 bola pevnosť premenená na memoriálny komplex, v ktorom si každoročne obyvatelia Brestu a celého Bieloruska pripomínajú koniec druhej svetovej vojny. Bližšie o histórii Brestskej pevnosti pozri: СУВОПОВ, А. М. *Брестская крепость: Война и мир*. Брест : Полиграфика, 2010. 256 с.

- ⁵ Minsk, ktorý žil pred vojnou pokojným životom, vojnu nečakal. V predvečer napadnutia Sovietskeho zväzu Nemeckom hrozbu vojny v hlavnom meste BSSR, ako aj na ostatnom území nič nenaznačovalo. Bieloruské noviny písali o plnení polročných plánov a o príprave osláv 20. výročia Bieloruského národného inštitútu. Dňa 22. júna 1941 sa mala v Minsku uskutočniť slávnosť, počas ktorej malo byť v centre mesta odkryté umelé jazero, a vo večerných hodinách sa mala dokonca konať veselica v mestskom parku М. Gorkého. Prvú správu o nemeckom útoku sa politickí predstavitelia v Minsku dozvedeli o 4. hodine a 4 minúte. Prevažná väčšina obyvateľov sa o začatí vojny dozvedela až o 12. hodine prostredníctvom vystúpenia ľudového komissára zahraničných vecí Vjačeslava Michajloviča Molotova v rozhlase. Bližšie o prvých vojnových dňoch v Minsku pozri: ВОРОНКОВА, И. Ю. *Минск: лето 1941, лето 1944*. Минск : Беларуская навука, 2014. 334 с.; ВОРОНКОВА, И. Ю. *Минску 940 лет: 22 – 28 июня 1941 года в архивах и воспоминаниях очевидцев*. In *Юстиция Беларуси*. 2007, № 8., с. 3 – 6.
- ⁶ Návrh plánu Ost bol 25. mája 1940 predložený A. Hitlerovi, ktorý ho následne schválil ako smernicu. Plán Ost – General plan Ost sa spočiatku týkal iba Poľska, neskôr bol rozšírený aj o územie Sovietskeho zväzu. Vlastný text plánu Ost nebol nájdený, teda nezachoval sa kompletný, po vojne však bol rekonštruovaný z rôznych dokumentov.
- ⁷ АРБУЗОВ, А. Т. – БАЛАНДИН, К. И. – БЕЛЯЕВ, А. В. – БОГДАНОВИЧ, Е. Г. – БРАТОЧКИН, А. В. – ДОЛГОТОВИЧ, Б. Д. – КИСЕЛЕВ, В. К. – СЕРВАЧИНСКИЙ, И. Ю. – ХРОМЧЕНКО, Д. Н. – ЩАВЛИНСКИЙ, Н. Б. – КУКСА, А. Н. *Великая Отечественная*

Na rozkaz Adolfa Hitlera boli na okupovaných územiach Sovietskeho zväzu vytvárané ríšske komisariáty.⁸ K prvým, ktoré boli zriadené, patrili Ríšsky komisariát Ukrajina a Ostland.⁹ Ríšske komisariáty sa následne ďalej delili na generálne okruhy. Výnimkou nebol ani Ríšsky komisariát Ostland so sídlom v Rige, ktorého súčasťou boli generálne okruhy Estónsko, Lotyšsko, Litva a Bielorusko.

Do Generálneho okruhu Bielorusko, ktorý predstavoval 1/3 predvojnovovej BSSR s viac ako 3 miliónmi obyvateľov, bolo začlenených 68 zo 192 predvojnových okresov BSSR.¹⁰ Z administratívno-teritoriálneho hľadiska sa Generálny okruh Bielorusko delil na 10 okruhov – Baranovičský, Borisovský, Vilejský, Gancevičský, Glubokský, Lidský, Minský, Novogrudský, Slonimský a Slucký,¹¹ pričom mestský okruh v Minsku pritom predstavoval ešte aj samostatnú administratívnu jednotku.

Najvyšším výkonným orgánom Generálneho okruhu Bielorusko bol Generálny komisariát Bieloruska so sídlom v Minsku, na čele ktorého stál generálny komisár. 17. júla 1941 bol do funkcie generálneho komisára Adolfom Hitlerom menovaný Wilhelm Kube¹². Po vymenovaní do tejto funkcie zaslal W. Kube da-

война советского народа (в контексте Второй мировой войны) [online]. Минск : Белорусский национальный технический университет, 2011. [cit. 2016-03-22]. Dostupné na internete:

<<http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/2257/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf?sequence=1>>.

- ⁸ Z hľadiska administratívno-teritoriálneho usporiadania malo územie Sovietskeho zväzu pozostávať zo štyroch ríšskych komisariátov – Ostland, Ukrajina, Moskovsko a Kaukaz. Uvažovalo sa aj o zriadení komisariátu Turkestan, ale A. Hitler spočiatku súhlasil iba so zriadením komisariátov na území európskej časti Sovietskeho zväzu. In AMORT, Č. Plány hitlerovského Nemecka na zničení Sovětského svazu. In *Slovanský přehled*. 1981, č. 4, s. 277.
- ⁹ Vzhľadom na intenzívny odpor Červenej armády Ríšske komisariáty Moskovsko a Kaukaz neboli zriadené.
- ¹⁰ Severozápadné okresy Brestskej a Bialostockej oblasti boli pripojené k Východnému Prusku, južné okresy Brestskej, Pinskej, Polesskej a Gomelskej oblasti boli pripojené k Ríšskemu komisariátu Ukrajina, hranica ktorého prechádzala 20 km severne od železničnej trate Brest – Gomeľ. Severozápadná časť Vilejskej oblasti sa stala súčasťou Generálneho okruhu Litva, územie Vitebskej a Mogilevskej oblasti, väčšia časť Gomelskej a východné okresy Minskej oblasti sa stali súčasťou armádneho tylu a Baranovičská, Vilejská (bez severozápadných okresov) a Minská oblasť (bez východných okresov), severné okresy Brestskej, Pinskej a Polesskej oblasti predstavovali Generálny okruh Bielorusko. Bližšie pozri: ГОЛУБОВИЧ, В. И. – БОХАН, Ю. Н. и др. *История Беларуси: в контексте мировых цивилизаций: учеб.-метод. пособие. 2-е изд.* Минск : Экоперспектива, 2011, с. 325 – 326.
- ¹¹ КОВКЕЛЬ, И. И. – ЯРМУСИК, Э. С. *История Беларуси: с древнейших времен до нашего времени.* Минск : Аверсэв, 2010, с. 523 – 524.
- ¹² Wilhelm Richard Paul Kube (*13. 11. 1897 – †22. 9. 1943) – nemecký politik, žurnalista, hlavný

kovný telegram A. Hitlerovi, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „*Pre mňa sa tento deň stal ... najvýznamnejším dňom v mojom živote. Pre moju hrdinskú manželku to bol šťastný deň v jej živote. S poslušnosťou a vernosťou obaja ďakujeme Vám, môj Führer!*“¹³

V Generálnom okruhu Bielorusko ustanovili nemeckí predstavitelia na čele s W. Kubem „nový poriadok“ – politiku genocídy miestneho obyvateľstva i rozkrádania materiálneho bohatstva. Na okupovanom území uskutočnili Hitlerovci sčítanie obyvateľstva, zakázali činnosť všetkých organizácií, uskutočňovanie schôdzí, ale taktiež pristúpili k likvidácii komunistov, komsomolcov, aktivistov sovietskej vlády, Židov, cigánov a fyzicky slabých ľudí.¹⁴ Obmedzená bola aj sloboda pohybu na verejnosti pre všetkých obyvateľov Generálneho okruhu Bielorusko. V nariadení generálneho komisára W. Kubeho o zákaze chodenia vo večerných hodinách z 20. októbra 1941¹⁵ sa uvádzalo: „*Obmedziť dobu chodenia v mestách Generálneho okruhu Bielorusko od večera do rána. Občania, ktorí budú vo vymedzenom čase bez vážnej príčiny prichytení na ulici, budú vojenským súdom zastrelení. Pre návštevníkov divadla alebo iných kultúrnych podujatí vyjde osobitný príkaz.*“¹⁶

Jedným z charakteristických znakov nemeckej okupačnej správy bola spolupráca nemeckých okupantov s bieloruským obyvateľstvom. Na podnet generálneho komisára W. Kubeho vznikali na území Generálneho okruhu Bielorusko viaceré organizácie, zväzy a spolky, ktorých hlavným cieľom bola podpora nacistickej správy a zničenie domáceho odboja, predovšetkým zničenie partizánskeho hnutia, ktoré patrilo k jedným z najväčších na svete.¹⁷

predstaviteľ okupačného režimu v Bielorusku v rokoch 1941 – 1943. Vzdelanie získal na gymnáziu a univerzite v Berlíne. Aktívne sa zúčastnil prvej svetovej vojny. W. Kube bol členom NSDAP (od roku 1927) a dlhé roky pôsobil aj ako aktívny poslanec Ríšskeho snemu. Oženil sa s Anitou Kube, s ktorou mal štyri deti (posledné dieťa sa narodilo po jeho smrti). Zomrel v Minsku, keď bol na neho bieloruskými partizánkami spáchaný atentát. In РОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии.* Москва : Центрполиграф, 2013, с. 425.

¹³ МИНСК СТАРЫЙ И НОВЫЙ. КНАТЬКО, Г. *Черные мифы Вильгельма Кубе* [online]. [cit. 2016-04-16]. Dostupné na internete: <<http://minsk-old-new.com/minsk-3000.htm>>.

¹⁴ БРИГАДИН, П. И. *История Беларуси в контексте европейской истории: Курс лекций.* Минск : ГИУСТ БГУ, 2007, с. 253.

¹⁵ Nariadenie nadobudlo účinnosť 1. novembra 1941.

¹⁶ ПАШКОВ, Г. П. (гл. редактор). *Республика Беларусь: Энциклопедия: В 6 т. Т 1.* Минск : Белорусская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 2005, с. 332.

¹⁷ Neoddeliteľnou súčasťou vývoja Bieloruska v rokoch 1941 – 1944 bolo partizánske hnutie. To sa začalo formovať ihneď po napadnutí Sovietskeho zväzu Nemeckom. Podľa historických dokumentov v ňom pôsobilo približne 374-tisíc bojovníkov, z ktorých 44-tisíc zahynulo v boji s protivníkom. Partizánske hnutie bolo mnohonárodnostným, o čom svedčí aj skutočnosť, že

Za jednu z prvých organizácií, ktoré vznikli na území okupovaného Bieloruska, možno považovať *Bieloruskú národnú svojpomoc* (22. októbra 1941). Výkonným orgánom Bieloruskej národnej svojpomoci bola 12-členná Hlavná rada Bieloruskej národnej svojpomoci na čele s Ivanom Abramovičom Jermačenkom.¹⁸ Členov Hlavnej rady Bieloruskej národnej svojpomoci menoval a odvolával W. Kube. Hlavným, teda oficiálnym cieľom činnosti Bieloruskej národnej svojpomoci bolo riešenie otázok vzdelávania a kultúry, podporovanie zakladania škôl, knižníc, vedeckých organizácií, ako aj otázok týkajúcich sa zlepšenia cirkevného života. „V skutočnosti sa ale organizácia stala nástrojom propagandy nacistického „nového poriadku.“¹⁹

Predstavitelia Bieloruskej národnej svojpomoci sa snažili aj o vytvorenie vojenských oddielov. Dňa 29. júna 1942 so súhlasom generálneho komisára W. Kubeho vznikol *Bieloruský oddiel domobrany*, na čelo ktorého sa postavil taktiež I. A. Jermačenko. V Bieloruskom oddiele domobrany ako W. Kube, tak aj I. A. Jermačenko videli budúce bieloruské vojsko určené na boj s partizánskym hnutím. Po vzniku tohto oddielu domobrany začali Nemci otvárať kurzy, ktoré pripravovali a vycvičovali vojenských hodnostárov bieloruskej národnosti. Vo viacerých častiach Generálneho okruhu Bielorusko Nemci propagovali a verbovali miestnych obyvateľov, aby vstupovali do Bieloruského oddielu domobrany.

V roku 1943 boli však právomoci Bieloruskej národnej svojpomoci obmedzené len na zdravotnú starostlivosť a materiálnu pomoc obyvateľstvu. Táto skutočnosť

v jeho radoch bojovalo asi 1 200 zahraničných príslušníkov, najmä Poliakov, Slovákov, Čechov, Francúzov, Španielov, Talianov, ale i Nemcov. Jeho neodmysliteľnou súčasťou bolo aj približne 70-tisíc príslušníkov rôznych ilegálnych skupín a organizácií. Blížšie o partizánskom hnutí pozri napríklad: БАРТУШКА, М. *Партизанская война ў Беларусі ў 1941 – 1944 гг.* Вільня : Інстытут беларусістыкі; Беласток : Беларускае гістарычнае таварыства, 2011. 187 с.; ИОФФЕ, Э. Г. *Белорусский штаб партизанского движения.* Минск : РИВШ, 2009. 52 с.; КАЛИНИН, П. З. *Партизанская республика.* Минск : Беларусь, 1973. 367 с.; ПАВЛОВ, В. П. *Белорусы в европейском Сопротивлении.* Минск : Беларуская навука, 2015. 479 с.

¹⁸ Pri Hlavnej rade Bieloruskej národnej svojpomoci bolo vytvorených viacero oddelení, napríklad politické, vojenské, školské, kultúrne, oddelenie propagandy, zdravotnej starostlivosti, a iné. V každom okruhu okupovaného Bieloruska mala Bieloruská národná svojpomoc oddelenie, na čele ktorého stál predseda menovaný okružným komisárom.

¹⁹ АРБУЗОВ, А. Т. – БАЛАНДИН, К. И. – БЕЛЯЕВ, А. В. – БОГДАНОВИЧ, Е. Г. – БРАТОЧКИН, А. В. – ДОЛГОТОВИЧ, Б. Д. – КИСЕЛЕВ, В. К. – СЕРВАЧИНСКИЙ, И. Ю. – ХРОМЧЕНКО, Д. Н. – ЩАВЛИНСКИЙ, Н. Б. – КУКСА, А. Н. *Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны)* [online]. Минск : Белорусский национальный технический университет, 2011. [cit. 2016-03-22]. Dostupné na internete: <<http://rep.bntu.by/bitstream/handle/data/2257/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf?sequence=1>>.

bola spôsobená tým, že začiatkom marca roku 1943 sa uskutočnila konferencia regionálnych lídrov Bieloruskej národnej svojpomoci, ktorá prijala memorandum, hovoriace spočiatku o autonómii Bieloruska v rámci Nemecka a po skončení vojny dokonca o nezávislosti Bieloruska.²⁰ W. Kube a Nemecko, ktorí sa síce snažili získať podporu bieloruského obyvateľstva na boj proti partizánom a Židom, odmietali akúkoľvek autonómiu alebo štátnosť Bieloruska. V dôsledku tejto skutočnosti bol I. A. Jermačenko obvinený zo zneužitia právomoci predsedu Bieloruskej národnej svojpomoci a následne vyhostený z bieloruského územia.²¹ Novým predsedom Bieloruskej národnej svojpomoci sa stal Jurij Alexandrovič Sobolevskij.

W. Kube sa snažil získať na podporu svojho režimu aj bieloruskú mládež, ktorá sa v prvých dvoch rokoch okupácie Bieloruska výrazne nestotožňovala s nastolenou nemeckou okupačnou správou v krajine. V dôsledku tejto skutočnosti podpísal 22. júna 1943²² W. Kube dokument, ktorým bol vytvorený *Zväz bieloruskej mládeže*.²³ O vznik Zväzu bieloruskej mládeže sa zapríčinili spomedzi Bielorusov predovšetkým Michajl Gaňko a Nadežda Alexandrovna Abramova, ktorí v prvých troch mesiacoch od vzniku zväzu aktívne agitovali bieloruskú mládež za vstup do tejto organizácie a neskôr aj za vstup do nemeckej armády. Do zväzu mohli vstúpiť len chlapci a dievčatá bieloruskej národnosti vo veku 10 – 20 rokov.²⁴ Zväz bieloruskej mládeže sa aktívne podieľal na cvičení a školení svojich členov a kádrov v špeciálnych školách, ktoré boli otvárané v rôznych častiach okupovaného Bieloruska. Predstavitelia zväzu využívali a rozširovali propagandu prostredníctvom rozhlasu, novín, letákov a neskôr aj vyzývali bieloruskú mládež, aby vstupovala do nemeckej armády. Do júna 1944 vstúpilo do Zväzu bieloruskej

²⁰ Účastníci konferencie taktiež rozhodli aj o vytvorení bieloruského národného vojska, ktoré povedie vojnu proti Sovietskemu zväzu. In РОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, s. 103.

²¹ Po vyhostení sa I. A. Jermačenko vrátil naspäť do Prahy.

²² Išlo o symbolický dátum, teda presne dva roky od napadnutia Nemecka na Sovietsky zväz.

²³ Okrem Zväzu bieloruskej mládeže bol na území Bieloruska vytvorený aj *Zväz ruskej mládeže*, *Zväz tatárskej mládeže* a *Zväz boja proti bolševizmu*. W. Kube a jeho spolupracovníci, pôsobiaci na území Bieloruska, robili všetko preto, aby získali podporu mládeže v boji proti sovietskej moci. Úsilie okupantov ale nenachádzalo pochopenie zo strany miestneho obyvateľstva, preto sa väčšia časť bieloruskej mládeže aktívne podieľala a spolupracovala s partizánmi v boji proti okupantom.

²⁴ Mládež sa v rámci zväzu delila na tri vekové kategórie: 10 – 14 rokov, 15 – 18 rokov a 19 – 20 rokov. In РОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, s. 295.

mládeže okolo 12,5-tisíc chlapcov a dievčat, pričom organizácia šírila medzi mladými ľuďmi popri vlastenectve i myšlienky nacizmu a antisemitizmu.²⁵

K ďalším pronemecky orientovaným inštitútom, ktoré vnikli z iniciatívy W. Kubeho, bola *Bieloruská rada dôvery*. Radu, ktorá bola sformovaná 27. júna 1943 a pozostávala zo 16 členov, viedol starosta Minska Vaclav Leonardovič Ivanovskij a jeho zástupcom bol Ju. A. Sobolevskij. Dňa 23. augusta 1943 vystúpila rada na svojom zasadnutí s požiadavkou, aby civilné obyvateľstvo nebolo behom trestných výprav vystavené represiiám.²⁶ Kým armádni dôstojníci boli týmto návrhom doslova pobúrení, tak generálny komisár sa stotožnil s touto požiadavkou. W. Kube tak chcel svojou politikou deklarovať Berlínu neúčelnosť vojny proti civilnému obyvateľstvu Bieloruska. Generálny komisár zastával totiž názor, že civilné obyvateľstvo je potrebné využiť do poslednej kvapky krvi a až potom ho odstrániť.

Spolupráca W. Kubeho s časťou bieloruského obyvateľstva bola jedným z charakteristických znakov jeho okupačnej vlády. K ďalším znakom jeho režimu a „nového poriadku“ na okupovanom území však patrila aj likvidácia židovského obyvateľstva a deportácia Bielorusov na ťažké práce do Nemecka.

Eliminácia židovského obyvateľstva prebiehala od prvého dňa okupácie až do oslobodenia Bieloruska Červenou armádou v roku 1944. Väčšina Židov bola zavraždená v priebehu prvého roku okupácie, predovšetkým vo východnej časti okupovaného Bieloruska.²⁷

Židom, ktorí neboli zlikvidovaní a prežili prvé týždne a mesiace okupácie, sa zakazovalo viacero vecí. Zakázané mali používať chodníky, navštevovať divadlá, kiná, knižnice, múzea, taktiež bolo zakázané zriaďovať si židovské školy. Od 21. augusta 1941 sa im zakazovala sloboda presunu, ako aj obchodovanie (predaj a kúpa) s miestnym árijským obyvateľstvom. Výnimku predstavovali iba tí, ktorí disponovali povolením pracovať v nemeckých súkromných a priemyselných podnikoch. Akékoľvek porušenie týchto zákazov sa prísne trestalo.²⁸ Od toho istého

²⁵ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 181.

²⁶ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 182.

²⁷ Spočiatku sa nemeckí okupanti snažili o odstránenie židovskej inteligencie, v ktorej videli možných organizátorov povstania namiereného proti novozavedenému nemeckému poriadku, ako aj mladých a zdravých mužov. Neskôr Nemci zabýjali bez ohľadu na to, či išlo o deti, ženy či starcov.

²⁸ ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЪКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002, с. 13.

dňa, teda 21. augusta 1941, sa Židia na okupovanom území Bieloruska museli diferencovať od nežidovského obyvateľstva aj odlišnými znakmi na oblečení.²⁹

Práceschopné židovské obyvateľstvo bolo Nemcami nútené vykonávať tie najťažšie práce, akými boli demolácia zničených budov, čistenie železničných tratí, kopanie kanálov, čistenie ulíc a iné. Taktiež veľmi často vykonávali aj práce, ktoré neboli nikomu potrebné, napríklad vykopávali jamy a hneď ich aj zasypávali.

Nemecký okupačný režim, ktorý sa snažil o konečné odstránenie židovskej komunity, vytvoril na území okupovaného Bieloruska systém väzníc, koncentračných táborov a get, v ktorých bez súdu zadržovali státisíce ľudí. Na území Bieloruska bolo vytvorených v priebehu troch krutých rokov panovania Nemcov viac ako 260 miest masového zničenia obyvateľstva, no ako konštatoval bieloruský historik Oleg Lickievič v článku *Геноцид белорусского народа (Genocída bieloruského národa)*, toto číslo nie je určite konečné. Oleg Lickievič v článku okrem iného uviedol: „*Naši spoluobčania umierali v táborech smrti od hladu, chladu, šikanovania a masových popráv. Deti umiestňovali do špeciálnych táborov, kde im odoberali krv pre nemeckých vojakov. Mládež vyvážali na prácu do priemyselných a hospodárskych podnikov Nemecka. Dievčatá násilne umiestňovali do vojenských verejných domov.*“³⁰

Jedným z prvých koncentračných táborov vytvorených na území Bieloruska bol tábor v dedine Drozdy neďaleko Minska. Najhroznejším táborom na okupovanom území Bieloruska bol ale Trostenecký tábor.³¹ Tento koncentračný tábor, ktorý sa nachádzal len niekoľko kilometrov od hlavného mesta Minsk, bol vytvorený na jeseň roku 1941.³² Okolo celého tábora bolo oplotenie z ostnatého drôtu,

²⁹ ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЬКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002, с. 5.

³⁰ ЛИЦКЕВИЧ, О. Геноцид белорусского народа. In *Беларуская думка*. 2009, № 4, с. 90.

³¹ Trostenecký koncentračný tábor zahŕňal viaceré miesta predznačené na totálnu elimináciu židovského obyvateľstva. Okrem samotného tábora, ktorý sa nachádzal asi 10 kilometrov od Minska smerom na Mogilev, zahŕňal aj plochu Blagovščiny – miesto pre masové strelby a zabíjanie a plochu Šaškovky – miesto hromadného upalovania ľudí. Bližšie pozri: ХАТЫНЬ. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕМОРИАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС. Политика геноцида. Тростенец [online]. [cit. 2016-04-24]. Dostupné na internete: <<http://www.khatyn.by/ru/genocide/ccs/trostenec/>>.

³² Na jeseň roku 1943 pod vplyvom vojenských udalostí na východnom fronte, keď nemecké vojská okúsili chuť prehry a obávajúc sa postupu Červenej armády smerom na západ, sa Nemci snažili zničiť dôkazy svojich ohavných činov v Trosteneckom tábore, ako aj v iných táborech smrti na celom okupovanom území Bieloruska. V priebehu novembra a decembra roku 1943 vykopali Nemci v Trosteneckom tábore okolo 100-tisíc tiel, ktoré následne spálili, aby tak zničili akékoľvek dôkazy svojich brutálnych činov. Obyvateľov okolitých obcí Nemci prinútili priniesť na vopred vyznačené miesto niekoľko tisíc kubických metrov dreva, aby zakryli stopy svojich zverstiev, čo sa v konečnom dôsledku nepodarilo. Po oslobodení Minska 3. júla 1944 a jeho okolia bolo objavených 34 veľkých masových hrobov. Niektoré hroby dosahovali hĺbku až 50 metrov. V čiastočne vyhlbených

ktorý bol pod elektrickým prúdom, a celý tábor bol strážený ozbrojenými vojakmi. Pred vchodom do tábora sa nachádzali varovné nápisy v ruskom a nemeckom jazyku: „Vstup do tábora je zakázaný, bez varovania sa bude strieľať.“³³ Celkovo bolo počas nemeckého panovania v Trosteneckom tábore usmrtených viac ako 206-tisíc ľudí.³⁴ Svoju smrť tu „našli“ aj Židia z iných európskych krajín.³⁵

Neslávne známe boli aj bieloruské getá. Na území Bieloruska vytvorili Nemci 155 get.³⁶ Najkrvavejším getom na celom okupovanom bieloruskom území bolo Minské geto. Vytvorené bolo dva dni po menovaní W. Kubeho za generálneho komisára, teda 19. júla 1941, a už 20. augusta 1941 bolo ohraničené kamenným múrom. Spočiatku sa v Minskom gete nachádzalo okolo 80-tisíc Židov z hlavného mesta, ale aj z okolitých mestečiek a obcí, avšak v septembri – októbri roku 1941 to už bolo vyše 100-tisíc.³⁷

*Život v Minskom gete bol skutočne krutý. Nemci ihneď po presídlení židovského obyvateľstva do geta začali uskutočňovať razie a výnimkou neboli ani nočné prepady bytov, pri ktorých nemeckí vojaci vyvražďovali celé rodiny. Nemci pod zámienkou hľadania zbraní brali Židom všetko, dokonca aj mužskú, ženskú či detskú spodnú bielizeň, ako aj obuv. Ak sa im niekto vzoprel alebo im nebol po vôli, bol na mieste zabitý spolu s celou svojou rodinou. Okrem razií Nemci uskutočňovali aj masové pogromy, pri ktorých bolo zavraždených niekoľko tisíc Židov.*³⁸

Okrem systematického fyzického likvidovania sa Nemci snažili aj o ekonomické a hospodárske zničenie obyvateľov geta. Napríklad už koncom júla 1941 po-

hrobch (v hĺbke asi 3 metre) boli nájdené ľudské kosti a popol od 0,5 do 1 metra. In *АРХИВЫ БЕЛАРУСИ. Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы* [online]. [cit. 2016-04-24]. Dostupné na internete: <<http://archives.gov.by/index.php?id=973276>>.

³³ *АРХИВЫ БЕЛАРУСИ. Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы* [online]. [cit. 2016-04-24]. Dostupné na internete: <<http://archives.gov.by/index.php?id=973276>>.

³⁴ АДАМУШКО, В. Сохраненная память. In *Беларуская думка*. 2009, № 6, с. 45.

³⁵ V Trosteneckom tábore smrti boli zavraždení nielen bieloruskí Židia, ale aj Židia z Rakúska, Nemecka a Československa. Prvý transport zahraničných Židov, v ktorom bolo viac ako 900 ľudí, prišiel v novembri roku 1941 z nemeckého Hamburgu. Príchod Židov z Európy pokračoval aj v ďalších rokoch. Podľa niektorých správ, ďalších 16 transportov prišlo do Minska ešte pred zimou v roku 1942, pričom v každom transporte bolo zhruba tisíc Židov. In *АРХИВЫ БЕЛАРУСИ. Лагерь смерти Тростенец. Документы и материалы* [online]. [cit. 2016-04-24]. Dostupné na internete: <<http://archives.gov.by/index.php?id=973276>>.

³⁶ САХАНОВИЧ, Н. – ШЫБІЕКА, З. *Дэ́жыны Бэ́лоруска*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 187.

³⁷ ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЬКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002, с. 192.

³⁸ Bližšie o pogromoch v Minskom gete pozri: ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЬКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002. 276 с.

žadovali Nemci od židovského obyvateľstva geta kontribúciu v sume 2 miliónov rubľov v peniazoch a 10 kilogramov zlata pod hrozbou zavraždenia 300 Židov.³⁹

Nemci nielen zabíjali či finančne vykorisťovali Židov, ale zastrašovali ich aj psychologickými nátlakmi, napríklad keď dali Židom vykopať svoj vlastný hrob a niekoľkokrát ich prinútili, aby ho zmerali, či sa do neho zmestia. Nemci sa im taktiež vysmievali, mučili ich, živých ľudí vrátane detí, žien či starcov hádzali do ohňa. Židia odsúdení na smrť boli nútení spievať piesne a tancovať a až tak boli následne zabití.

„Nový poriadok“, zavedený W. Kubem, nemal zľutovania ani s najmladšími obyvateľmi Bieloruska. Okrem toho, že boli na okupovanom území Bieloruska vytvorené špeciálne detské tábory, v ktorých boli na deťoch realizované rôzne medicínske pokusy, deti boli bez akejkoľvek ľútosti aj zabíjané. Napríklad počas jedného z pogromov v Minskom gete v marci 1942 bolo zavraždených 300 detí z detského domova.⁴⁰ Tento deň v gete opisala očitá svedkyňa E. P. Majzlec takto: „*Boli tu deti vo veku od dvoch mesiacov do 13 rokov, ktorých rodičia zomreli. Maličké deti z domu nevyviedli, no využili skutočnosť, že bol mrazivý deň a deti ležali v posteľiach – a tak kati otvorili okná, dvere a deti zamrzli. Ostatné deti a všetok služobný personál detského domova, v počte 26 ľudí, zahnali v ruiny zhorenej fabriky na výrobu tapiet a začali sa nad nimi vyvršovať. Deti brali za nohy a zabíjali ich úderom hlavy o múr. Vychovávateľov a služobný personál detského domova rozstrieľali.*“⁴¹

Židia, ktorí sa od začiatku okupácie skrývali v lesoch, ako aj tí, ktorým sa podarilo ujsť z koncentračných táborov a get, sa pridávali na stranu bieloruských partizánov. Židovské obyvateľstvo predstavovalo totiž dôležitú zložku partizánskeho hnutia, ktoré patrilo v čase druhej svetovej vojny k najväčším na svete. Túto skutočnosť potvrdil aj generálny komisár W. Kube, ktorý informoval ríšskeho komisára Ostlandu Hinricha Lohseho, že tak ako v bývalej poľskej časti Bieloruska, tak aj v sovietskej časti tvoria podstatné zložky partizánskych skupín práve Židia.⁴²

Ďalším zo znakov nemeckej okupačnej správy bolo ekonomické a hospodárske zničenie bieloruského obyvateľstva. K jedným z najdôležitejších dokumentov, ktoré boli Treťou ríšou prijaté vo vzťahu k hospodárskemu a ekonomickému

³⁹ ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЬКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002, с. 194.

⁴⁰ Pogrom sa odohral 2. marca 1942. Nemeckí vojaci dostali za úlohu zlikvidovať 5-tisíc ľudí, predovšetkým starcov a žien, ktorí neodišli na prácu a ostali v gete. Keďže zostávajúci počet obyvateľstva v gete neprevyšoval 5-tisíc, Nemci sa rozhodli zabíť 300 detí zo židovského detského domova, nachádzajúceho sa priamo v gete.

⁴¹ ИОФФЕ, Э. Г. – КНАТЬКО, Г. Д. – СЕЛЕМЕНЕВ, В. Д. (сост.). *Холокост в Беларуси. 1941 – 1944: документы и материалы*. Минск : НАРБ, 2002, с. 199.

⁴² ИОФФЕ, Э. Плечом к плечу с народами СССР. In *Беларуская думка*. 2010, № 4, с. 85.

vykorisťovaniu Bieloruska, boli Smernice o spravovaní hospodárstva na nových okupovaných východných územiach (Zelená zložka)⁴³. Smernice boli prijaté 16. júna 1941, t. j. týždeň pred napadnutím Sovietskeho zväzu. Dokument určoval hodnotu ekonomického potenciálu Bieloruska. Po obsadení BSSR očakávalo Nemecko zvýšenie zásob dobytka, jačmeňa, koní, dreva a i., taktiež aj novú pracovnú silu – využitie vojnových zajatcov a miestnych obyvateľov na vykonávanie rôznych prác a úloh.⁴⁴

Zavedenie „nového poriadku“ prinieslo mnohé negatívne zmeny pre krajinu a jej občanov. Plnenie pracovných povinností sa stalo každodennou súčasťou bieloruských obyvateľov, ktorí museli pracovať viac ako 12 hodín denne. Všetky závody na okupovanom území Bieloruska pracovali pre potreby nemeckej armády. Spočiatku okupácie to bolo viac ako 800 priemyselných závodov, pričom ich počet rástol každým mesiacom.⁴⁵

Kým obyvatelia bieloruských miest pracovali v závodoch, tak obyvatelia dedín pracovali pre nemecké vojská v oblasti poľnohospodárstva. V jeseni 1942 vykonali nemeckí okupanti na čele s W. Kubem poľnohospodársku reformu, ktorej výsledkom bola skutočnosť, že všetko sa pestovalo pre potreby frontu, pre nemecké vojská. Dedinskí obyvatelia mali za úlohu zásobovať nemecké vojská zrnom, mäsom, vajcami, ale aj dodávkami vlny, ľanu a konope.⁴⁶

Medzníkom vo vývoji okupačnej správy v Generálnom okruhu Bielorusko bol atentát na jeho hlavného predstaviteľa generálneho komisára W. Kubeho. Dňa 22. septembra 1943 o 00:40 hod. nastala v dome W. Kubeho explózia. V dôsledku výbuchu odtrhlo generálnemu komisárovi ľavú stranu hrude a ľavú ruku. V čase explózie sa v dome nachádzala aj jeho manželka Anita Kube, ktorá bola v ôsmom mesiaci tehotenstva, ako aj ich tri spoločné deti. A. Kube utrpela len nervový šok, deti prežili túto explóziu bez ujmy na zdraví, nakoľko sa nachádzali v iných častiach domu. Strážnik generálneho komisára W. Kubeho telefonicky oznámil smrť generálneho komisára šéfovi minského okruhu Wilhelmovi Janeckému a vrch-

⁴³ По гуску Директивы по ведению хозяйства на новых занятых восточных территориях (Зеленая папка). В советской историографии je táto zložka známa aj ako „Zelená zložka Hermana Göringa“.

⁴⁴ НОВИКОВ, С. Е. Германская экономическая политика на оккупированной территории Беларуси (1941 – 1944 гг.). In *Российские и славянские исследования : науч. сб. Вып. 2* [online]. САЛЬКОВ А. П. – ЯНОВСКИЙ, О. А. и др. (сост.). Минск : БГУ, 2007, с. 52. Dostupné na internete: <<http://www.hist.bs.u.by/images/stories/files/nauka/izdania/risi/2/Novikov.pdf>>.

⁴⁵ Napríklad len v Minsku 1. decembra 1942 pracovalo pre potreby nemeckých vojsk 73 priemyselných závodov, v priebehu decembra 1942 ich počet stúpol na 117 a v apríli 1943 ich už bolo 140.

⁴⁶ В.В. Bielorusko v rokoch druhej svetovej vojny. In *Bojovník, dvojtýždenník antifašistov*, roč. II, 2004, č. 13, s. 3.

nému veliteľovi SS a polície Generálneho okruhu Bielorusko Curtovi von Gottbergovi⁴⁷, ktorí sa krátko po jednej hodine po polnoci 22. júna 1943 dostavili na miesto výbuchu. Následne po ich príchode bolo obhorené telo W. Kubeho odvezené do pitevne.⁴⁸ Z titulu svojej funkcie C. von Gottberg rozhodol o dočasnóm prevzatí úloh generálneho komisára. Ešte v tú noc bola smrť generálneho komisára W. Kubeho oznámená aj samotnému A. Hitlerovi.

Krátko po explózií bola vytvorená osobitná komisia, ktorej hlavnou úlohou bolo identifikovať, vyhľadať a následne aj potrestať páchatelov atentátu. Komisia pri ohliadke miesta činu dospela k záveru, že mína bola pripojená na vnútornú stranu matraca, konkrétne na pružinu, kde aj vybuchla.⁴⁹ Vyšetrovanie komisie bolo preto zamerané na osoby, ktoré v posledných dňoch navštívili dom generálneho komisára, teda predovšetkým na služobníctvo a stráž, ktorá vždy pozostávala minimálne z 12 ľudí. Prakticky ihneď boli uväznené a vypočuté štyri z piatich dievčat, ktoré v dome pracovali. V skorých ranných hodinách 22. septembra 1943 členovia osobitnej komisie zistili, že jedna slúžka, ktorá pracovala u generálneho komisára a ktorá neobývala dom komisára pre nedostatok miesta, Elena Grigorovna Mazaniková, sa nenachádza v mieste svojho bydliska.⁵⁰

Na základe tejto skutočnosti, ako aj na základe výpovedi svedkov, podľa ktorých E. G. Mazaniková aj napriek tomu, že pracovala pre W. Kubeho, mala negatívny vzťah k Nemecku, dospela osobitná vyšetrovací komisia k záveru,⁵¹ že práve ona pripevnila mínu na matrac postele.⁵² Okrem E. G. Mazanikovej obvinila

⁴⁷ Curt von Gottberg (*11. 2. 1896 – †31. 5. 1945) – štátny a vojenský predstaviteľ nacistického Nemecka. Od 21. júla 1942 do 22. septembra 1943 vykonával funkciu vrchného veliteľa SS a polície v Generálnom okruhu Bielorusko. Po atentáte na W. Kubeho prevzal funkciu generálneho komisára. C. von Gottberg bol po obsadení Minska Červenou armádou evakuovaný do Berlína. Po skončení vojny bol zatknutý a svoj život ukončil samovraždou. In ПОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, с. 415.

⁴⁸ МИНСК СТАРЫЙ И НОВЫЙ. КНАТЪКО Галина. *Черные мифы Вильгельма Кубе* [online]. [cit. 2016-04-16]. Dostupné na internete: <<http://minsk-old-new.com/minsk-3000.htm>>.

⁴⁹ МОСКАЛЕНКО, Г. Убийство Кубе: чего мы не знаем. In *Беларуская думка*. 2008, № 9, с. 89.

⁵⁰ Pri prehliadke bytu E. G. Mazanikovej vyšetrovatelia zistili, že v byte chýbajú jej veci a tiež, že sa tam nenachádza ani jej sestra Valentina Šuckaja, ktorá s ňou bývala.

⁵¹ Popri tejto oficiálnej verzii existovalo aj viacero iných verzí, nakoľko o život generálneho komisára sa usilovalo viacero organizácií a kontrarozviedok. G. Moskalenko vo svojej štúdii *Убийство Кубе: чего мы не знаем* na viacerých miestach polemizuje o viacerých skutočnostiach, o čase explózie či pôvode míny, o počte mín, ale aj o spolupráci medzi atentátnickami a partizánmi atď. Súčasťou štúdie je aj oficiálna správa komisie, ktorá atentát vyšetrovala. Bližšie pozri: МОСКАЛЕНКО, Г. Убийство Кубе: чего мы не знаем. In *Беларуская думка*. 2008, № 9, с. 84 – 91.

⁵² МОСКАЛЕНКО, Г. Убийство Кубе: чего мы не знаем. In *Беларуская думка*. 2008, № 9, с. 89.

komisia aj Máriu Borisovnu Osipovú⁵³, ktorá podľa záverov vyšetrovania mala dodať mínu E. G. Mazanikovej. Ďalej komisia obvinila Nadeždu Viktorovnu Trojanovú, ktorá mala úzko spolupracovať s M. B. Osipovou, pričom obvinené mali byť v kontakte s partizánskym oddielom Dzima. Po obvinených vyhlásila osobitná vyšetrovacía komisia pátranie, ale už 30. septembra 1943 komisia konštatovala, že obvinené sa už nenachádzajú na území Bieloruska.⁵⁴

Medzitým boli pozostatky W. Kubeho prevezené do Berlína. Dňa 27. septembra 1943 bol W. Kube pochovaný na cintoríne Lankwitz. Zaujímavosťou však bolo, že pohrebu sa nezúčastnil žiaden z vysokých predstaviteľov Nemecka, ba ani jeho manželka. A. Kube s deťmi sa v čase poslednej rozlúčky svojho manžela nachádzala ešte v Minsku, odkiaľ odcestovala až 29. septembra 1943 vlakom smerom cez Varšavu a Prahu do Berlína.⁵⁵

Ako už bolo vyššie uvedené, po smrti W. Kubeho funkciu generálneho komisára vykonával C. von Gottberg. Krátko po atentáte C. von Gottberg vyhlásil, že smrť generálneho komisára W. Kubeho bola výsledkom jeho „*zmierlivejšej politiky k bieloruskému národu a že teraz je potrebné prijať rozhodujúce opatrenia*“.⁵⁶ Reakciou na atentát bola poprava stoviek nevinných obyvateľov Minska a pokračujúce trestné výpravy proti civilnému obyvateľstvu.

⁵³ M. B. Osipová bola v júli 1943, teda niekoľko týždňov pred atentátom, zadržaná nemeckou bezpečnostnou službou, ale nakoniec bola prepustená. Práve toto prepustenie M. B. Osipovej vyvolávalo viaceré domnienky, že nemecká bezpečnostná služba vedela o pripravovanom atentáte na W. Kubeho, ale nezabránila mu.

⁵⁴ 29. októbra 1943 bol E. G. Mazanikovej, M. B. Osipovej a N. V. Trojanovej udelený titul Hrdina Sovietskeho zväzu.

⁵⁵ Zaujímavosťou je, že A. Kube sa po smrti svojho manžela snažila skontaktovať s E. G. Mazanikovou, aby priamo od nej zistila, ako zomrel jej manžel. A. Kube jej nechcela nič vyčítať, lebo verila, že to neurobila z vlastnej vôle, ale že to bol príkaz J. V. Stalina, ktorému sa nedalo vzoprieť. V jednom z listov A. Kube, oslovujúc E. G. Mazanikovú menom Galina, tak ako ju oslovoval samotný W. Kube, napísala:

„Galina, Pán držal svoju milostivú ruku nad tvojím a mojím životom a taktiež nad životom mojich detí... Často rozmýšľam, ako ťažko a často myslíte na tú udalosť, ktorá sa odohrala 22. septembra 1943. Napriek tomu prosíte Pána o naše Odpustenie!

My, ľudia, nevieme, prečo Pán dovoľuje v našom živote takéto udalosti, môžeme sa len modliť: „Pane, odpusť nám, buď vôľa tvoja, a nie moja“. Galina, ja sa modlím cez Ježiša Krista s Vami: „Pane odpusť nám naše hriechy, ako i my odpúšťame svojim vinníkom“. Galina, prajem Vám všetko dobré, veľa radosti, zdravia a žiadne starosti v starobe. Nech Pán ochraňuje Vás, Vaše mesto Minsk a Bielorusko! Vaša Anita Kube.“ In ГУСАРОВА, Г. А. – КУНИЦКАЯ, А. М. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны): материалы для самостоятельной работы. Горки : БГСХА, 2014, с. 20.

⁵⁶ МИНСК СТАРЫЙ И НОВЫЙ. КНАТЬКО Г. *Черные мифы Вильгельма Кубе* [online]. [cit. 2016-04-16]. Dostupné na internete: <<http://minsk-old-new.com/minsk-3000.htm>>.

Funkciu generálneho komisára C. von Gottberg vykonával až do oslobodenia Bieloruska Červenou armádou v spolupráci s partizánskym hnutím. Spolupráca s bieloruským obyvateľstvom, tak ako to bolo za panovania W. Kubeho, prebiehala však v oveľa menšej miere. Jedným z jej výsledkov bolo vytvorenie *Bieloruskej centrálnej rady*, ktorá vznikla reorganizáciou Bieloruskej rady dôvery. Bieloruská centrálna rada, ktorá pozostávala zo 14 členov, bola kreovaná 21. decembra 1943. Za prezidenta bol menovaný Radoslav Kazimirovič Ostrovskij, prvým viceprezidentom sa stal Nikolaj Osipovič Škeljonok a druhým viceprezidentom Ju. A. Sobolevskij. Hlavným cieľom Bieloruskej centrálnej rady, ktorá bola poradným orgánom generálneho komisára Bieloruska, bolo mobilizovať sily bieloruského národa na boj s partizánmi.⁵⁷

K naplneniu tohto cieľa však bolo potrebné vybudovať vlastné ozbrojené sily. V tomto smere zohrala dôležitú úlohu *Bieloruská krajová obrana*, v ktorej nemeckí predstavitelia, ako aj Bieloruská centrálna rada videli budúce bieloruské vojsko.

Bieloruská krajová obrana bola vytvorená 23. februára 1944 a už v nasledujúcich dňoch nemecké vojenské orgány na území Generálneho okruhu Bielorusko vydali rozkaz na mobilizáciu do jej radov. Mobilizácií sa museli podrobiť všetci muži, ktorí sa narodili v rokoch 1908 – 1924, pričom za neuposlušnosť tohto rozkazu hrozila obyvateľom smrť. Násilná mobilizácia sledovala však aj ďalší cieľ, a to získať a vyvieť mužov do Nemecka ako pracovnú silu na ťažké fyzické práce. Do konca marca 1944 bolo násilím mobilizovaných 25-tisíc obyvateľov,⁵⁸ ktorých zamestnávali v boji proti partizánom a bolševikom či ako ochranu muničných skladov, ale aj v oblasti poľnohospodárstva.⁵⁹

Posledným prejavom spolupráce C. von Gottberga a prívržencov nacistického Nemecka na okupovanom území Bieloruska bolo zvolanie *Druhého celobieloruského zjazdu*.⁶⁰ Zjazdu, ktorý sa konal 27. júna 1944 v Minsku, sa zúčastnilo 1039

⁵⁷ Pri rade bolo vytvorených viacero oddelení, napríklad finančné oddelenie, kultúrne oddelenie, poľnohospodárske oddelenie, oddelenie lesného hospodárstva, právnické a vojenské oddelenie a iné. V oblasti sociálnej starostlivosti, kultúry a osvety mohla Bieloruská centrálna rada konať a rozhodovať samostatne, bez predchádzajúceho súhlasu od nemeckých predstaviteľov v Bielorusku. Išlo o oblasti, ktoré boli pre nemeckú správu „nepodstatné“. Predstavitelia Bieloruskej centrálnej rady sa snažili tiež dosiahnuť svoj dávny cieľ, a to aby hospodárstvo Bieloruska spadalo pod správu Nemecka.

⁵⁸ Pod vplyvom víťazného ťaženia Červenej armády na východnom fronte došlo v roku 1944 k masívnym dezertáciám z Bieloruskej krajovej obrany. Menšia časť príslušníkov tejto organizácie po oslobodení Bieloruska Červenou armádou, ktorá podporovala politiku nemeckých okupantov, odišla do Nemecka a zúčastňovala sa antisovietskej propagandy.

⁵⁹ РОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, с. 233 – 234.

⁶⁰ Prvý celobieloruský zjazd sa konal 5. – 17. (18.) decembra 1917. Bližšie o zjazde pozri: РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007. 84 с.

delegátov z Bieloruska, Poľska, Litvy a Lotyšska, ako aj delegáti z Prahy, Berlína, Viedne a Kodane.⁶¹ Na zjazde bola prijatá deklarácia, ktorá vyhlasovala za jediného predstaviteľa bieloruského ľudu Bieloruskú centrálnu radu na čele s prezidentom R. K. Ostrovským.⁶² K výsledkom Druhého celobieloruského zjazdu patrila aj rezolúcia, v ktorej delegáti zjazdu odsúdili sovietsky režim, žiadali zrušenie zväzového spojenia so Sovietskym zväzom a potvrdzovali akt nezávislosti Bieloruskej národnej republiky z 25. marca 1918.⁶³

V konečnom dôsledku však zjazd nepriniesol žiadne výsledky, nakoľko v nasledujúcich dňoch bol Minsk oslobodený Červenou armádou v spolupráci s bieloruským partizánskym hnutím v rámci operácie Bagration.⁶⁴ Poprední predstavitelia okupačnej správy boli evakuovaní z bieloruského územia.

Oslobodenie Minska 3. júla 1944 a neskôr aj celého územia BSSR znamenalo koniec nemeckej okupačnej správy. Správy, pre ktorú bolo špecifickým obdobie po 17. júli 1941, kedy bol do funkcie generálneho komisára Generálneho okruhu Bielorusko A. Hitlerom menovaný W. Kube. Kubeho režim, ktorý sa snažil navonok navodiť politicky priaznivú atmosféru pre rozvoj bieloruského národa, hoci v skutočnosti dochádzalo k jeho systematickému zotročovaniu a vyvražďovaniu, bol niektorými nemeckými predstaviteľmi označovaný za príliš ľudský. Poniektorí dokonca označovali W. Kubeho za ochrancu bieloruského ľudu. Je však potrebné uviesť, že W. Kube bol nacistu v pravom zmysle slova. Jeho politika voči židovskému obyvateľstvu, partizánom či komunistom bola nekompromisná. Práve s jeho menom sú spojené desiatky tisícok obetí v koncentračných táborech a getách či trestné výpravy namierené voči civilnému obyvateľstvu. Jediné, čím sa líšil od os-

⁶¹ V priebehu zjazdu bol prečítaný aj telegram C. von Gottberga, v ktorom pozdravil delegátov zjazdu a vyjadril presvedčenie, že bieloruský národ bude spoločne s Nemeckom bojovať proti šíreniu bolševizmu a za oslobodenie Európy. Bližšie o zjazde pozri: РОМАНЬКО, О. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии*. Москва : Центрполиграф, 2013, с. 107 – 114.

⁶² SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 182.

⁶³ Bieloruská národná republika bola vyhlásená 25. marca 1918, keď v Tretej ústavnej listine Rady Bieloruskej národnej republiky vyhlásila svoju nezávislosť. Bieloruská národná republika bola prvým štátnym útvarom v novodobých bieloruských dejinách. Z hľadiska medzinárodného práva nová republika nespĺňala atribúty zvrchovaného štátu. Bližšie o Bieloruskej národnej republike pozri: КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *На путях самоопределения : БНР – БССР – РБ*. Минск : Право и экономика, 1995. 139 с.; КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *Очерки истории государства и права Беларуси*. Минск : Право и экономика, 2007. 822 с.; ТИХОМИРОВ, А. В. *Проблемы белорусско-германских отношений в 1914 – 1922 гг.* In *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002, № 4, с. 36 – 44.

⁶⁴ O oslobodzovaní Bieloruska bližšie pozri: АБАТУРОВ, В. В. – ЛИТВИН, А. М. – АЗЯССКИЙ, Н. Ф. и др. *Освобождение Беларуси, 1943 – 1944*. Минск : Беларуская навука, 2014. 943 с.

tatných, boli metódy jeho okupačnej politiky. W. Kube totiž okrem snahy o spoluprácu s bieloruskými organizáciami, odmietajúcimi sovietsky režim, presadzoval myšlienku, že ľudí je potrebné využiť „do poslednej kvapky krvi“ a až potom ich odstrániť.

1 129 dní krutého panovania W. Kubeho a neskôr aj jeho nástupcu C. von Gottberga sú v bieloruských dejinách často označované za jedny z najkrvavejších vo vývoji Bieloruska. Tieto tri roky vlády nemeckého nového poriadku priniesli nielen zničenie viac ako 200 bieloruských miest a viac ako 9000 dedín, ale znamenali, bohužiaľ, aj smrť každého tretieho obyvateľa tejto krajiny.

MATERIÁLY
MATERIALS

CHOLEROVÁ EPIDÉMIA NA SEVEROVÝCHODE UHORSKA V ROKOCH 1872 – 1873¹

Patrik Derfiňák

DERFIŇÁK, Patrik. Epidemic of cholera in the North-East of Hungary in 1872 – 1873. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2016, vol. 16, no. 2, p. 115-140.

The paper deals with the issue of the history of health care. It follows the incidence, course and success of the fight against a cholera epidemic in the area of North-East of Hungary in the early 1870s, in particular, within the context of economic difficulties affecting the monarchy at that time. Due to the number of its victims and total duration, the followed epidemic belongs to the largest and most tragic in the area of the former Hungary. Special attention is paid to dealing with the situation in the cities of Kosice, Uzhgorod, and to a lesser extent in the rural areas. Considering the lack of qualified physicians, the study presents some of the folk remedies and preventive measures as well.

Key words: Cholera, Hungary, 19th century, history, medicine.

Priestor, ktorý v súčasnosti označujeme ako severovýchodné Uhorsko, prešiel v priebehu 19. storočia mimoriadne komplikovaným vývojom v oblasti hospodárskej, spoločenskej i politickej. Mnohé z nich pritom ovplyvnila nielen aktuálna situácia panujúca v habsburskej monarchii, ale i faktory ekonomické, klimatické či zdravotné. Z viacerých možno spomenúť napríklad dôsledky zápasov počas revolučných rokov 1848/1849, ale i dlhotrvajúcu neúrodu spôsobenú klimatickou anomáliou, výskyt hniloby zemiakov, viacerých druhov chorôb dobytka či hľadomory, ktoré sužovali región v priebehu štyridsiatych a päťdesiatych rokov.² K stále iba čiastočne spracovaným a vyhodnoteným faktorom ovplyvňujúcim miestnu populáciu patrí tiež výskyt viacerých rozsiahlych epidémií nákazlivých chorôb, predovšetkým cholery. Tá v priebehu 19. storočia postihla tento región hneď niekoľkokrát.³

¹ Štúdia vznikla ako súčasť riešenia vedeckého projektu APVV – 15-0036 Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie.

² LUKÁČ, A. Neúroda na Šariši v rokoch 1850 – 1855 a jej následky I. In *Nové obzory* 13. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1971. s. 95 – 132.

³ Z existujúcich publikácií a štúdií možno spomenúť LIŠKA, A. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2012. 163 s.; KÓNYA, P. Sedliacke povstanie r. 1831 v okolí Vranova na príklade Skrabského. In *Východoslovenské roľnícke povstanie 1831 : referáty z odborného seminára, 7. september 2006, Vranov n. Topľou*. Hanušovce nad Topľou : Vlastivedné múzeum, 2007. s. 15 – 19; a pod.

Práve cholera, ako neustále hroziaca infekčná choroba, sa v Európe objavuje v prvých desaťročiach 19. storočia. Jej pôvodným miestom výskytu bola Ázia, predovšetkým husto osídlené územia v dnešnej Indii. No i v prostredí preludnených európskych miest spravidla s nízkym hygienickým štandardom či vidieckych oblastiach našla vhodný priestor na rýchle šírenie. V Európe sa jej výskyt najčastejšie datuje od roku 1829. V priebehu tridsiatych rokov si vyžiadala obrovské množstvo obetí na celom území Ruska, Švédska, no tiež v Anglicku, rakúskych a nemeckých krajinách. Už v roku 1831 zasiahla epidémia cholery rozsiahle územia Uhorska vrátane časti dnešného Slovenska. V nasledujúcich rokoch sa rozšírila nielen do ďalších európskych krajín, ale aj na americký kontinent, keď jej výskyt zaznamenali v New Yorku i Philadelphii. Vo Francúzsku si v tomto období vyžiadala okolo 55 000 obetí. Problematickou pri skúmaní výskytu a pôsobenia tejto choroby je aj nerovnomernosť jej výskytu. V päťdesiatych rokoch 19. storočia o nej máme iba málo správ, objavovala sa iba zriedkavo. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa však opäť rýchlo rozšírila, pričom odhadom v tomto desaťročí jej podľahlo iba v Európe okolo milióna ľudí. Výrazným spôsobom sa na jej výskyte, šírení a v konečnom dôsledku na počte mŕtvych podieľali veľké koncentrácie ľudí, napríklad pút v Mekke, ktorej účastníci ďalej rozširovali chorobu.

Ďalšie tisíce obetí si táto choroba vyžiadala aj v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. storočia. Nikdy nebude možné presne vyčíslieť počet obetí tejto infekčnej choroby, no predpokladá sa, že od začiatku 19. storočia do súčasnosti si vyžiadala približne 50 miliónov obetí. I napriek tomu, že už v roku 1884 objavil Róbert Koch príčinu choroby, ktorej rozširovanie podporuje nedostatočná hygiena, chýbajúca čistá pitná voda a podvýživa obyvateľstva, cholera predstavuje aj v súčasnosti pre obyvateľov celého sveta vážne nebezpečenstvo. Dokázali to aj epidémie v Peru a ďalších krajinách Latinskej Ameriky, keď v roku 1991 chorobe podľahlo približne 400 000 obetí, ale tiež výskyt cholery v Rumunsku, v delte Dunaja v rokoch 1986 – 1987.⁴

Obdobie rokov 1872 – 1873 sa v priestore severovýchodného Uhorska, predovšetkým na území stolíc Šarišskej, Abovsko-turnianskej, Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Maramaróskej, Szabolcskej a Szatmárskej, sa vyznačuje viacerými špecifikami v rovine politickej, hospodárskej i spoločenskej. Všetky tieto oblasti však pritom mali značný vplyv i na každodenný život tunajších obyvateľov a v neposlednom rade tiež na ich zdravotný stav. Všeobecne uvádzaný hospodársky rozmach, ktorým habsburská monarchia prechádzala v roku 1872 a na začiatku roku

⁴ Cholera sa pritom delí na dva základné, historicky sledovateľné kmene. Európsky (*Cholera nostras*), ktorá sa najvýraznejšie prejavuje v druhej polovici leta, a ázijský (*Cholera asiatica*), ktorý sa prejavuje celoročne. Aj vzhľadom na v nasledujúcom texte uvedené údaje možno konštatovať, že v prípade epidémie v rokoch 1872 – 1873 sa jedná o typický prípad rozšírenia európskeho kmeňa cholery.

1873, bol však vo veľkej miere založený na špekulatívnej vlne. Na úver realizované obchody s cennými papiermi, rýchlo a bez reálneho základu vznikajúce obchodné spoločnosti a banky, snaha rýchlo zbohatnúť na vzostupe kurzov, to všetko navonok vyvolávalo zdanie prosperity a úspechu.

V okrajovej a hospodársky menej významnej časti monarchie, kam severovýchod Uhorska patrilo, sa tento „úspešný“ rozvoj prejavoval iba v menšom meradle a sprostredkované. Najvýraznejšie sa na ňom podieľali miestne finančné ústavy a niektoré solventnejšie osoby. Oveľa menej pocítovala tento trend široká roľnícka komunita, ktorá v tomto priestore tvorila rozhodujúcu väčšinu. Tá sa síce rozdelila do dvoch základných skupín – tí čo mali pôdu a tí, ktorí ju po zrušení poddanstva a rozdelení pôdy nezískali. Ekonomická situácia rodín želiarov či podželiarov bola veľmi neistá, navyše absencia významnejších priemyselných kapacít v tomto priestore neponúkala jej rýchle riešenie. I tí bývalí poddaní, ktorí získali v priebehu 60. rokov 19. storočia nejakú vlastnú pôdu, i keď spravidla v menšej rozlohe, boli zväčša silne zadlžení kvôli zakladaniu vlastných hospodárstiev. Nedostatok pôdy, chýbajúce rezervy rovnako ako iba postupne tvoriaca sa sieť obchodných a úverových inštitúcií robili z roľníkov a vidieckeho obyvateľstva vôbec síce početnú, no súčasne veľmi zraniteľnú skupinu.

V priestore severovýchodného Uhorska existovali popri prevažujúcom vidieckom osídlení viaceré významnejšie mestá a mestečká. S výnimkou Košíc, Miškovca, Prešova, Užhorodu, Nyiregyházy a Maramaróskej Sihoti však vo väčšine išlo o menšie sídla.⁵ Ostatné mestečká, ktoré často vznikli ako centrá stredovekých feudálnych panstiev, napríklad Michalovce, Humenné, Trebišov, Stropkov, Mukačevo či Berehovo, nedisponovali významnejšími priemyselnými kapacitami. Najčastejšie v nich pracovali menšie podniky ľahkého, spracovateľského priemyslu. Tie síce ponúkali pre miestnych producentov možnosti na spracovanie ich produkcie, najmä prostredníctvom mlynov, liehovarov, pivovarov a pod., neposkytovali však výraznejšie možnosti na zamestnanie sa. Ani väčšie mestá v tomto priestore na tom neboli oveľa lepšie. Dôvodom bola spravidla nevýhodná poloha, nedostatok kvalifikovanej sily a predovšetkým absencia dostatočného kapitálu, ktorý by bolo možné použiť na dlhodobé investície do budovania priemyslu. Vo všetkých síce vznikali nové finančné ústavy, reálne sa však na investíciách do priemyslu, výroby či poľnohospodárskej činnosti zapájali iba postupne a okrajovo.⁶

Miestne hospodárstvo, i napriek optimizmu šíriacemu sa z centier monarchie ako boli Viedeň, Budapešť alebo Praha, zaznamenávalo dokonca vážny problém. Spôsobilo ho rozsiahle sucho a následne celkovo neúrodný rok 1872. Ten, i keď

⁵ Ako historické slobodné kráľovské mestá figurovali aj sídla ako Bardejov či Sabinov, svojou veľkosťou a významom však v závere 19. storočia už nezohrávali významnejšiu úlohu.

⁶ *Magyarország története a 19. században*. Szerkesztette Gergely András. Budapest : Osiris kiadó, 2005, s. 350.

v každom z uvedených regiónov v inej intenzite a rozsahu, automaticky viedol k nedostatku potravín, ktorý sa prejavil v prvom rade u najchudobnejších vrstiev mestského i vidieckeho obyvateľstva. I počas úrodných rokov bolo miestne obyvateľstvo, najmä muži, často hodnotené ako „telesne slabé, chudokrvné či podvyživené“. Táto charakteristika sa pravidelne objavovala u vojenských odvodov. Nedostatok potravín, resp. zvýšenie ich ceny, nastupujúce automaticky v období neúrody, ešte zhoršovalo celkovo nevyhovujúci zdravotný stav miestnych ľudí. Keďže chýbajúce prostriedky na nákup potravín si nebolo možné zabezpečiť kvôli absencii priemyslu z iných zdrojov, dôsledkom toho bol často vážny nedostatok potravín, vedúci k hladomorom.⁷ K tomu sa zvyčajne pripojili nevyhovujúce hygienické pomery vo väčších mestách, kde sa kanalizácia a verejné vodovody začali budovať až na prelome 19. a 20. storočia. I na vidieku sa viaceré aktivity usilujúce sa o zlepšenie hygienických pomerov, napríklad prostredníctvom lepšieho zabezpečenia hnojísk, skvalitňovania stravy, čistenia vodných zdrojov či preventívneho očkovania, začali vo väčšej miere zavádzať až v úplnom závere 19. a na začiatku 20. storočia. I preto sa epidémie nákazlivých chorôb medzi miestnym obyvateľstvom objavovali často, takmer každoročne. Čo sa menilo, to bola ich intenzita a dĺžka trvania. Tá často závisela od počasia, rôznych preventívnych opatrení i nasadenia lekárov.

Keď sa preto v jesenných mesiacoch roku 1872 začali objavovať prvé prípady cholery, nevyvolalo to spočiatku medzi obyvateľstvom ani v štátnej, ani stoličnej správe prehnajú paniku. Vo všeobecnosti sa konštatovalo, že tak ako v predošlých prípadoch, i v roku 1872 „prišla“ epidémia cholery z východu. Jej výskyt zaznamenali najprv v priestore Haliče a Moldavska. No už 14. septembra 1872 sa objavili prvé prípady v Maramaróšskej stolici. Následne sa nákaza rozšírila aj do ostatných oblastí Uhorka, pričom však jej výskyt a intenzita neboli vždy rovnaké. Medzi miernejšie postihnuté oblasti patrila napríklad priestor od Maramaróšskej stolice po Brašov, resp. oblasť ležiaca medzi riekami Tisza a Maros.⁸

Spočiatku boli využívané tradičné prostriedky na liečenie, dezinfekciu rovnako ako nemocničné kapacity už existujúce v mestách. Keď choroba v priebehu jesenných a zimných mesiacov roku 1872 neustupovala, toto znepokojenie sa začalo zvyšovať. Za „klasický“ v tomto nami sledovanom priestore možno považovať vývoj situácie v Užhorode, centre celej Užskej stolice.⁹ Prvé náznaky správ

⁷ K problematike výrazne nižšej úrody vo väčšine druhov poľnohospodárskych plodín v roku 1872 pozri napríklad *Hivatalos statisztikai közlemények. I. füzet.* Budapest : Országos Magyar kir. statisztikai hivatal, 1874, s. 4 – 6.

⁸ LAUSCHMANN, G. *Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfehérvár városára.* Székesfehérvár 1898. s. 63.

⁹ V publikáciách, ktoré sa v súvislosti s dejinami Užhorodu objavili v priebehu druhej polovice 20. storočia, nevenovali tejto problematike autori žiadnu pozornosť. Bližšie napríklad PAVLENKO,

o možnej hrozbe cholery sa objavili medzi obyvateľstvom už v priebehu letných mesiacov. V krátkych správičkách a komentároch našli svoj odraz aj v miestnej tlači. Keď sa napríklad priamo v Užhorode konštatuje nečakane zvýšená úmrtnosť počas júla 1872, v komentároch sa hneď objavuje prehlásenie, že sa nejedná o úmrtia na cholera ani týfus.¹⁰ Tieto sporadické správy sa následne prestali objavovať. Až v závere septembra 1872 dochádza opäť k zmene. Snáď práve daždivé, zamračené počasie s pomerne vysokými teplotami prispelo k tomu, že sa opäť objavili správy o cholere.¹¹ I v tomto prípade úrady, vedenie mesta, ale ani miestna tlač nechceli vyvolávať paniku a o cholere, resp. jej hrozbe sa nediskutovalo. Kompetentní pripustili iba to, že na niektorých miestach v krajine sa objavili prípady cholery, dokonca aj niekoľko obetí. Nevyvolalo to však väčšie znepokojenie ani vlády, ani úradníkov. V samotnom Užhorode sa síce objavovali prípady horúčkovitých ochorení, dokonca aj trpiaci na bolesti žalúdka či žlčníka, cholera to však podľa vedenia mesta nebola.¹²

V priebehu októbra však napriek tomu postupne prichádzali znepokojivé správy z viacerých okolitých regiónov. O celkovo nízkej úrovni informovanosti verejnosti svedčí napríklad krátka správa, uverejnená 20. októbra 1872. Podľa nej: „... Zo Zemplína a z hornatých oblastí severného Uhorska prichádzajúci hovoria, že tam už cholera naozaj s celou silou udrela a je tam už viac obetí. Nevieme koľko je pravdy v týchto správach, pretože ľud nedokáže dostatočne rozlíšiť prejavy choroby. Je možné, že tam nezúri cholera, ale ako u nás iba horúčky a malária. Je otázne, či naše lekárske kruhy berú do úvahy aj takéto správy a ako ich znepokojenému obyvateľstvu vysvetlia.“¹³ Už o niekoľko dní sa objavila oficiálna správa, podľa ktorej najmä v susednej Haliči sa cholera stále viac rozširovala, pričom potvrdená bola aj správa o veľkom počte ľudských obetí. Miestne úrady prijali dokonca viacero opatrení, ktoré sa v podobe obežníkov, vyhlášok a oznamov dostali

G. V. a kol. *Istoriya Užgoroda*. Užgorod : Vidavnicтво „Karpati“, 1993. 223 s.

¹⁰ A halál kaszája. In *Ung.* 6, 1872, č. 30, s. 3. Správy sa týkajú nezvyčajne vysokého počtu úmrtí v priebehu druhej polovice mesiaca júl 1872.

¹¹ V týždni od 10. do 16. septembra 1872 v Užhorode prevládali denné teploty nad 20 °C, každý deň bolo zamračené a väčšinu dní pršalo. Bližšie Meteorológiai észletek Ungvárt. In *Ung.* 6, 1872, č. 38, s. 3. V nasledujúcom týždni 17. – 23. septembra 1872 pretrvávalo pomerne teplé počasie, keď denné teploty kolísali od 20 – 23 °C a ochladilo sa až v závere týždňa. Každý deň bolo zamračené a väčšinu dní pršalo. Bližšie Meteorológiai észletek Ungvárt. In *Ung.* 6, 1872, č. 39, s. 3.

¹² A cholera. In *Ung.* 6, 1872, č. 38, s. 3. Dobová tlač vydávaná v Užhorode v tom čase tradične venovala značnú pozornosť viedenskej výstave a problémom s návštevnosťou, výsledkom volieb do uhorského snemu, resp. potrebe skvalitniť úroveň školstva v regióne.

¹³ Zemplénböl. In *Ung.* 6, 1872, č. 42, s. 3.

k verejnosti. I v rámci samotného Užhorodu sa tak zrazu stala aktuálnou otázka prípravy na prípadný príchod epidémie, aby „sme to v našej stolici nezmeškali“.¹⁴

Prvý potvrdený prípad cholery sa v Užhorode objavil 1. novembra 1872, keď miestny ženský krajčír J. Balogh Cseh nečakane zomrel. Vzhľadom na vývoj situácie a stúpajúce znepokojenie obyvateľstva nechali mŕtvolu úradne preskúmať. Následne hlavný stoličný lekár vydal prehlásenie, podľa ktorého sa menovaný „... stal obeťou skutočnej východnej cholery.“¹⁵ Napriek tomu, že podľa zverejnených informácií išlo o „nečakané“ úmrtie, v rovnakom čísle novín hneď na úvodnej strane vydavateľ zverejnil úradnú informáciu uhorského ministerstva vnútra, ktorá mala všetkých predstaviteľov stolíc prostredníctvom osobitného obežníka č. 35439 zo dňa 26. októbra 1872 upozorniť na skutočnosť, že cholera sa so značnou intenzitou objavila v Maramarošskej stolici i samotnom Budíne. Navyše sa o niečo menšou intenzitou prejavovala aj v iných častiach Uhorska.¹⁶

Prvý výskyt choroby sa podobne ako v iných mestách, resp. regiónoch stal aj v prípade Užhorodu spúšťačom kritiky, namierenej predovšetkým voči miestnej správe. Z pohľadu stoličnej správy boli postupne prijímané potrebné a zo zákona vyplývajúce opatrenia. V prípade Užhorodu sa však zdá, že vedenie mesta najmä v prvých dňoch po vypuknutí nákazy nekonalo dostatočne rázne. Tri dni po oficiálnom potvrdení úmrtia na cholera totiž miestne noviny uverejnili okrem iného konštatovanie: „... v samotnom Užhorode nečistotu, smradľavé kanály, ulice ani dvory do včera neriešili, neudiala sa ani najmenšia zmena, mestská rada – ako sme počuli – vyslala jedného, ale možno aj viacerých svojich členov na kontrolu stavu. Tradičným zvykom však je, že sa nakoniec nič nezmení.“¹⁷ I napriek tomuto nelichotivému záveru je potrebné konštatovať, že mesto postupne realizovalo niektoré z opatrení, ktoré boli v takýchto prípadoch bežné. Okrem iného informovalo o situácii, resp. o zásadách, ako postupovať pri prevencii i v prípade, že sa už nákaza prejavila.

I tento postup sa však stal okamžite predmetom kritiky. V lete roku 1872 sa uskutočnili voľby a komplikované vzťahy medzi víťazmi i opozíciou sa prejavovali stále veľmi intenzívne. Ku kritikom postupu mestskej správy v Užhorode patrili napríklad István Platthy, člen stoličného výboru a stoličný daňový kontrolór. V jednom zo svojich kritických vystúpení napríklad uviedol: „... verejné oznamy vylepené na steny sa z dôvodu výskytu prípadov cholery objavili aj v našom meste.

¹⁴ Hivatalos értesítések szerint. In *Ung.* 6, 1872, č. 43, s. 3. Táto správa bola uverejnená 27. októbra 1872, o štyri dni neskôr sa už v Užhorode objavili prvé prípady ochorenia.

¹⁵ Ungvárott iselőfordult már. In *Ung.* 6, 1872, č. 44, s. 3.

¹⁶ Hivatalos. In *Ung.* 6, 1872, č. 44, s. 1.

¹⁷ A cholera járvány. In *Ung.* 6, 1872, č. 44, s. 1.

To je samo o sebe dobré a potrebné, aby prebudilo pozornosť obyvateľstva k tomu, aby sa zabránilo ďalšiemu šíreniu choroby.¹⁸

No vzhľadom na to, že choroba postihovala najmä najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva, ktoré sú navyše z nevedomosti najmenej opatrné, nariadenia prezentované vedením mesta ani pod hrozbou finančnej pokuty toho podľa jeho názoru veľa neprinášali. I preto navrhol viaceré konkrétne opatrenia, ktoré mali prispieť k zmierneniu či dokonca úplnému likvidovaniu choroby. V prvom rade malo mesto zriadiť v mestskom dome hlavné stanovisko s lekárom. Okrem toho v každej zo štyroch mestských štvrtí mali byť zriadené miestne zdravotné stanice, na každej mal pôsobiť osobitný lekár. Úlohou hlavného stanoviska malo byť získanie potrebných dezinfekčných prostriedkov pre potreby celého mesta, ako boli chlór, lúh, vápno a pod. Následne sa malo odtiaľ vydávať pre potreby jednotlivých staníc toľko potrebných dezinfekčných prostriedkov, koľko bolo potrebné. Lekári pôsobiaci v jednotlivých štvrtiach mali prechádzať z domu do domu a sami určiť spôsoby liečenia i dezinfekcie. Podľa skúsenosti I. Platthyho v dobre známom prostredí svojho obvodu najlepšie vedeli, ako jednať s chudobným ľudom. Názorným príkladom, ktorý bol často uvádzaný aj v iných mestách, sa stala požiadavka, keď pod hrozbou pokuty mal každý majiteľ nehnuteľnosti vyčistiť svoj dom či byt. O spôsobe, ako to správne urobiť, však nemali miestni obyvatelia žiadne vedomosti. Každá stanica súčasne oznamovala centrálné v mestskom dome, kde sa vyskytuje nákaza alebo kde je potrebné prijať opatrenia proti nej. Na takéto miesta následne mal prísť školený lekár a realizovať dôslednú dezinfekciu. Lekár by súčasne zaznamenal aj mená tých, ktorí prišli do styku s nakazeným. Takéto osoby a všetko okolo nich vrátane šatstva sa malo dôsledne dezinfikovať.¹⁹

Podobné plány a postupy mali svoj význam i logiku, spravidla však narážali, rovnako aj v prípade Užhorodu, na niekoľko zásadných problémov. Okrem chýbajúcich dezinfekčných prostriedkov a peňazí na ich nákup to bol predovšetkým nedostatok lekárov, ktorí by boli ochotní pracovať na rizikových stanoviskách v jednotlivých mestských štvrtiach. I preto sa v samotnom Užhorode a tiež na jeho okolí objavil celý rad doporučení a „zaručených“ liekov, ako sa nákaze vyhnúť. Ako prevencia sa napríklad odporúčalo dodržiavanie určitých stravovacích návykov. Žalúdok sa vo všeobecnosti nemal preťažovať, počas dňa sa malo jesť iba málo. Dôležitý bol i pitný režim. Piť sa mala voda zmiešaná s vínom, červené víno alebo voda z roztopeného ľadu. Dôležitou ochranou pred chorobou malo byť aj zbytočné nevystavovanie sa riziku nákazy, ale ani iným možnostiam ochorieť. Podľa všeobecne rozšíreného názoru si totiž cholera vyberala predovšetkým ľudí s oslabeným zdravím. V prípade, že by sa u niekoho objavili bolesti žalúdka,

¹⁸ Egy szó a cholera ügyben. In *Ung.* 6, 1872, č. 45, s. 2.

¹⁹ Egy szó a cholera ügyben. In *Ung.* 6, 1872, č. 45, s. 3.

mal urýchlene vyhľadať lekársku pomoc. Ako účinný prostriedok proti cholere sa propagovala myšlienka nevychádzať ráno z domu s prázdny m žalúdkom. Ako „praeservatívum“ sa odporúčalo vypiť každý deň pripravený silný alkohol, pálenku, do ktorej sa pridávala štiplavá paprika, sladké drierko alebo semená borievky. Po tejto pálenke sa mali zjesť teplé raňajky a potom sa bolo možné venovať každodennej práci.²⁰

Cholera sa v krátkom čase v samotnom Užhorode prejavila veľkým počtom prípadov, navyše často končiacich sa smrťou. V prvom týždni to bolo sedem prípadov, z ktorých sa až päť skončilo smrťou. V druhom týždni zaevidovali ďalších tridsať nakazených a súčasne zaznamenali 16 úmrtí. O tom, že presná evidencia v tomto prípade nebola celkom možná, svedčí pomerne dlhé obdobie „liečenia“, keď sa rozhodovalo o osude jednotlivých nakazených. K 16. novembru 1872, teda šestnásť dní po objavení sa cholery v Užhorode vykazovali lekárske záznamy 37 prípadov, spomedzi ktorých 21 ľudí zomrelo, jeden vyzdravel a 115 pacientov ostalo v ošetroení.²¹ V tomto období sa nákaza prejavovala skôr v mestskom prostredí, keďže z okolitých obcí patriacich do Užskej stolice hlásili iba tri prípady ochorenia, konkrétne z dedín Vysoká nad Uhom, Vojnatina a Zalužice.²²

Situácia v mestách, keď sa prejavili dôsledky nákazy často v podobe desiatok mŕtvych, nebola jednoduchá ani pre zdravých obyvateľov. Dobové záznamy sa pozastavujú i v prípade Užhorodu najmä pri fakte, že neustále vyzvňajúce zvony veľmi negatívne vplývali na psychický stav všetkých obyvateľov. Snaha obmedziť polhodinové zvonenie za každého zosnulého rovnako ako zámer obmedziť bohoslužby a skrátiť ich trvanie kvôli tomu, aby sa medzi zhromaždenými ľuďmi nešírila nákaza, sa nestretlo s veľkým pochopením.²³ Protesty proti týmto obmedzeniam sa objavovali napriek tomu, že choleroá nákaza sa opäť postupne v meste rozširovala. V týždni od 15. novembra 1872 sa v Užhorode objavilo 77 nových prípadov. Súčasne zaevidovali 31 úmrtí, v liečení zostalo 30 a vylie-

²⁰ Ako dobrý prostriedok proti cholere sa odporúčalo aj žuvanie semienok ihličnanov /jedľa, borovica/. Egy szó a cholera ügyben. In *Ung.* 6, 1872, č. 45, s. 3.

²¹ Vysoké percento úmrtí medzi nakazenými sa pri epidémii cholery počas sledovaných rokov prejavovalo aj v iných častiach Uhorska. Bližšie napríklad LAUSCHMANN, G. *Adatok a magyarországi járványok történetéhez, tekintettel Székesfejérvár városára.* Székesfehérvár 1898. s. 64.

²² Spomedzi týchto prípadov cholery na vidieku sa smrťou nakazeného skončil iba prípad v obci Vysoká nad Uhom. Je zaujímavé, že v tomto prípade sa ochorenie objavilo najprv v obciach ležiacich na západ od Užhorodu, nachádzajúcich sa dnes na území Slovenskej republiky.

²³ Celkovú neistotu obyvateľstva zvyšovala i rýchlosť, akou choroba pôsobila medzi obyvateľmi. Objavujú sa viaceré správy o tom, že ráno ešte zdraví ľudia, podľahli večer chorobe. Jednou z obetí bola napríklad manželka kamenárskeho majstra v Užhorode A. Kleina, ktorá bola ešte v piatok ráno navonok úplne zdravá, večer však už lekár konštatoval jej smrť. A cholerajárvány. In *Ung.* 6, 1872, č. 46, s. 3.

čilo sa 16 pacientov.²⁴ Dôležitou súčasťou informovanosti obyvateľstva sa stali viac-menej podrobné štatistiky výskytu cholery, resp. úspešnosti jej liečenia. Podľa jednej z nich od vypuknutia nákazy do 22. novembra 1872, teda v priebehu troch týždňov ochorelo na území Užskej stolice 127 ľudí. V samotnom Užhorode zaznamenali najviac, až 105 prípadov. Pomedzi nakazených k uvedenému dátumu zomrelo 46, vyliečili sa 17 a v ošetroaní zostávalo 42 miestnych obyvateľov. Druhý najväčší počet prípadov zaznamenali v obci Lekárovce, kde ochorelo 14, zomrelo šesť, vyliečil sa jeden a v ošetroaní evidovali sedem pacientov. V Zalužiciach spomedzi troch nakazených zomreli dvaja a vyliečil sa jeden. Dva prípady sa objavili v Bajanoch, pričom jeden spomedzi chorých zomrel a druhý vyzdravel. Po jednom prípade zaznamenali v Tibave a Vysokej, kde obaja pacienti zomreli. Pacient uvádzaný vo Vojnatine bol stále v ošetrovaní.²⁵

Akokoľvek tragicky vyznievali podobné štatistiky, miestne obyvateľstvo sa v nasledujúcich týždňoch muselo vyrovnávať s ešte sa zhoršujúcou situáciou. Už posledný novembrový týždeň bol priamo v Užhorode označovaný za tragický. Veď ako uvádza dobový autor: „... Kamkoľvek sa človek obrátil, stretával sa so smútočnými sprievodmi, zvony bez prestania zvonili. Počas 25. a 26. novembra bolo celkovo 32 pohrebov v meste, pričom od 23. do 26. novembra tu najviac zúrila cholera. Potom sa jej výskyt znížil, klesol počet chorých a teraz už možno dúfať, že sa iba sporadicky budú objavovať nové prípady.“²⁶ Napriek snahe o istý optimizmus, najmä v období, keď sa dochádzalo počas jednotlivých týždňov aspoň k dočasnému poklesu počtu nakazených, sa predpovede o postupnom ústupe cholery zo začiatku decembra 1872 priamo v každodennom živote nepotvrdili. Stoličný výbor na svojom mimoriadnom zasadnutí 2. decembra 1872 síce vydal oznam, že nákaza je na ústupe, realita však bola iná.²⁷ Chorých bolo stále priveľa, pričom jednotlivé prípady sa začali objavovať i v obciach, kde ich dovtedy nezaznamenali.

Obava z niekoľko týždňov trvajúcej epidémie vyvolala viacero reakcií miestnych predstaviteľov. Niektorí iba stručne formulovanými výzvami žiadali nápravu, iní sa pokúšali situáciu hodnotiť komplexnejšie. Opäť to bol István Plathy, kto 8. decembra 1872 o situácii v Užhorode napísal: „... Denne je na uliciach stále možné vidieť sedem – osem smútočných sprievodov, smerujúcich do domu smútku. Je prirodzené, že tento obraz vzbudzuje všeobecnú hrôzu, ktorá potiera

²⁴ A cholerajárvány. In *Ung.* 6, 1872, č. 47, s. 3.

²⁵ A cholerajárvány. In *Ung.* 6, 1872, č. 47, s. 3.

²⁶ Podľa záznamov sa v týždni od 22. do 29. v Užhorode vyskytlo 101 nových prípadov cholery, spomedzi ktorých sa 45 skončilo úmrtím pacienta. Helyi ujdonságok. In *Ung.* 6, 1872, č. 48, s. 2. Noviny vyšli 1. decembra 1872. Nákaza sa objavila i v ďalších obciach regiónu, konkrétne napríklad v Baškovciach, Záhore, Bežovciach či Maťovciach.

²⁷ Zasadnutie stoličného výboru viedol osobne ako predseda hlavný župan Užskej stolice gróf Napoleon Török. Bližšie A megyei bizottsági gyűlésböl. In *Ung.* 6, 1872, č. 49, s. 1.

všetky formy dobročinnosti. I preto mestský úrad kvôli starostlivosti o obyvateľov vytvoril tzv. cholerový výbor. Ten mal jednak bojovať proti nákaze, jednak zobrať si do svojej starostlivosti obeť a zmierniť existujúce problémy. Naše mesto rozdelili na tri časti, do každej bola vyslaná osobitná skupina najprv s jedným, neskôr i dvoma lekármi tak, aby členovia výboru v spolupráci s lekármi okamžite a zadarmo poskytli trpiacim pomoc. Dokonca aj potrebné lieky a ďalšie veci sa im poskytli zdarma.²⁸

Okrem ocenenia obetavej práce miestnych lekárov a členov výboru, však autor vo svojom príspevku ponúka aj ďalšie informácie, ktoré dokumentujú snahu zastaviť šírenie nákazy. Na jednej strane tak lekári a členovia výboru sledovali aktuálne informácie z odbornej, najmä nemeckej medicínskej literatúry. Na ich základe tak napríklad zaviedli, podľa vzoru používaného pri boji proti kiahňam i v prípade cholery, osobitné očkovanie. Viacerí miestni lekári na požiadanie pacientov takéto očkovanie aj realizovali.²⁹ Najmä v rámci nemajetných rodín v mestách, ale i v niektorých vidieckych oblastiach sa však obyvatelia pre nedostatok peňazí, ale tiež kvôli nedôvere k lekárske postupom, pokúšali hľadať príčinu choroby i následné liečenie pomocou ľudových receptov či rôznych povier. Pre názornosť uvádzame aspoň jeden príklad. Pôvod choroby, ale najmä účinné prostriedky proti cholere vysvetlili priamo v Užhorode takto: „... V tesnej blízkosti Užhorodu sa narodilo dieťa, dievča s dvoma srdcami. Dieťa zomrelo, no jedno jeho srdce stále bije. Kto si na toto bijúce srdce spomenie, vyhne sa nákaze.“³⁰

V prvých januárových dňoch roku 1873 sa v Užhorode mohlo oslavovať ukončenie epidémie. „Pochovávame cholera a je to jediný pohreb, pri ktorom od radosti zasadneme k poháriku.“ Túto informáciu priniesla miestna tlač, pričom hlavný župan Užskej stolice pozval do svojho sídla na priateľské posedenie miestnych kňazov a lekárov, ktorí sa zaslúžili o likvidáciu nákazy.³¹ V rámci tohto stretnutia sa podával aj obed, pri ňom viacerí z hostí, najmä Daniel Makkay, najstarší spomedzi tunajších duchovných, spomínal na dve predošlé epidémie, ktoré

²⁸ PLATHY, I. A choleraügy városunkban. In *Ung.* 6, 1872, č. 49, s. 2.

²⁹ Názor verejnosti na takéto očkovanie, napriek tomu, že sa odborníci nedokázali pri posudzovaní jeho účinnosti zhodnúť, ovplyvňoval strach z nákazy. I preto sa v priebehu krátkej doby nechalo v Užhorode očkovať proti cholere niekoľko stoviek ľudí. Z viac ako 600 obyvateľov, ktorí prešli očkovaním, tak údajne nikto neochorel. Bližšie PLATHY, I. A choleraügy városunkban. In *Ung.* 6, 1872, č. 49, s. 2.

³⁰ Beküldetett. In *Ung.* 6, 1872, č. 49, s. 3. Takéto správy o „ľudových“ liečebných a magických prostriedkoch síce miestni vzdelaní ľudia označovali za bájky. Zdôrazňovali, že k takýmto záležitosťam netreba komentár. Napriek tomu sa informácie o podobných postupoch objavujú nielen počas trvania tejto epidémie, ale „liečiteľské umenie“ miestnych bosoriek využívali najmä chudobní obyvatelia vidieka na Zakarpatí ešte i v prvej polovici 20. storočia.

³¹ A choleraát. In *Ung.* 11, 1873, č. 1, s. 3.

zažil v Užhorode. Opatrenia, ktoré miestna správa prijala, hodnotil ako najlepšie v doterajšej histórii a i vďaka nim sa s nákazou podarilo v samotnom Užhorode vysporiadať v priebehu 24 dní.³² Napriek optimizmu miestnych predstaviteľov, ktorý prezentovali nielen na stránkach novín, ale tiež v rámci stoličných zasadnutí, hrozba nárastu či opätovného návratu epidémie zastávala stále prítomná. Pripomínali ju informácie o počte nakazených i obetiach, ktoré si nákaza vyžiadala v priestore celého Uhorska. Začiatkom januára 1873 tak v rámci celej krajiny evidovali 16 552 ľudí, u ktorých bola s určitou diagnostikovaná cholera.³³

V samotnom Užhorode ani na území Užskej stolice nebolo možné začiatkom januára 1873 ešte definitívne uzavrieť všetky dôsledky, ktoré spôsobila cholero­vá epidémia. Jedným z dôvodov bola chýbajúca správ hlavného stoličného lekára. Práve táto skutočnosť sa stala predmetom nepríjemnej kritiky pri oficiálnom zasadnutí mestského zastupiteľstva v Užhorode. Starosta zúčastneným zástupcom síce podal niektoré informácie o priebehu nákazy i prijatých opatreniach. Bez oficiálnej lekárskej správy však boli jeho informácie neúplné. Predovšetkým nebolo možné odpovedať ani na často kladenú základnú otázku, prečo si cholera vyžiadala priamo v Užhorode viac obetí ako v iných mestách.³⁴

Verejná kritika v konečnom dôsledku priniesla očakávanú reakciu. Tou sa stalo verejné vyhlásenie, v ňom sa hlavný mestský lekár dr. J. Preisz pokúsil nielen vysvetliť celú záležitosť, ale popísal tiež každodennú prácu lekára v takomto kritickom období. Z jeho vyhlásenia vyberáme: „... počas celého trvania epidémie cholery som nielen presne podľa ministerstvom vydaných pokynov každý ôsmy deň podával podrobnú správu o stave cholerovej epidémie a jej dôsledkoch pre úrad starostu mesta. Neprestal som však pripravovať ani zvyčajné úradné hlásenia. Ani vtedy nie, keď cholero­vá nákaza stratila na svojej sile a objavovali sa už iba ojedinelé prípady. Počas trvania cholerovej nákazy som s mimoriadnou starostlivosťou plnil voje povinnosti. Okrem mňa samého to môžu potvrdiť moje početné hlásenia, predložené na úrade podžupana a následne sčasti aj uverejnené v novinách.“³⁵

Skutočnosť, že na poslednom mestskom zastupiteľstve nebol predložený osobitný materiál o cholerovej ná­kaze, zdôvodnil hlavný mestský lekár zaneprázdnenosťou starostu Užhorodu. Práve ten totiž, v návale iných dôležitých úradných povinností, jednoducho nezaradil lekársku správu ako samostatný bod programu.

³² Helyi ujdonságok. In *Ung.* 11, 1873, č.2, s. 2.

³³ Od prepuknutia prvých prípadov v Uhorsku v roku 1872 do prvého januárového týždňa roku 1873 bolo z uvedeného počtu pacientov 8569 ľudí vyliečených, 6742 zomrelo a 1240 sa nachádzalo stále v rukách lekárov a ich osude nebolo rozhodnuté. Bližšie *Az országban uralkodó cholera – járvány.* In *Ung.* 11, 1873, č. 4, s. 3.

³⁴ Ungvár város képviseleti közgyűlése. In *Ung.* 11, 1873, č.6, s. 3.

³⁵ Ungvár. In *Ung.* 11, 1873, č. 7, s. 2-3.

Následne už na jej prípravu a prezentovanie „nebol priestor“. V každom prípade však bolo možné verejnosti poskytnúť aspoň základné hlásenia a informácie. Podľa nich potom až do polovice januára roku 1873 možno lepšie sledovať vývoj udalostí. Do polovice januára 1873, keď sa už cholera v Užhorode prestala vyskytovať, totiž ochorelo celkovo 686 osôb. Z tohto počtu priamo v meste zaznamenali 536 prípadov. V dočasnom cholеровom špitáli, určenom pre „cudzích“, liečili 143 a v mestskej všeobecnej nemocnici siedmich pacientov. Spomedzi nich nakoniec vyzdravelo 377 osôb a zomrelo 309.³⁶

Kým mestské zastupiteľstvo i verejnosť riešili problémy okolo chýbajúcej úradnej lekárskej správy o výskyte cholery v Užhorode, objavili sa postupne ďalšie ohniská nákazy. Jednak choroba stále pretrvávala v okolitých väčších mestách, ako boli napríklad Košice či Miškolc, jednak sa objavila v Mukačeve a na ďalších miestach v Berežskej stolici.³⁷ Správy o cholere v Mukačeve sa pritom začali objavovať práve v období, keď sa nákaza v Užhorode už stratila. Podobne ako na iných miestach v priestore severovýchodného Uhorska i tu sa objavila v prvom rade kritika voči nečinnosti miestnych úradov. Podľa prvých údajov do začiatku marca vyskytlo viac ako 200 chorých.³⁸ Situácia však v tomto prípade zrejme nebola natoľko dramatická, ako sa spočiatku zdalo. Kým totiž podľa prvých uverejnených údajov zomrelo na cholery napríklad iba v domoch na Hradnej ulici v Mukačeve v priebehu marca 1873 celkovo 50 – 60 ľudí, podľa úradnej správy a vypracovaného menného zoznamu obetí to bolo iba 28 prípadov. Napriek tomu, že oficiálne hlásenie podžupana Berežskej stolice týkajúce sa výskytu cholery počas jarných mesiacov roku 1873 sa zatiaľ nepodarilo objaviť, zachoval sa aspoň výber z neho. Podľa toho: „... už počas októbra minulého roku, keď sme zaznamenali informácie o cholerovej nákaze, najmä v mestách Mukačevo a Berehovo sa urobili potrebné opatrenia. Informovali sme obyvateľstvo o hroziacom nebezpečenstve, základnej prevencii, poskytovaní prvej pomoci, dôležitosti zachovania opatrnosti a potrebnej zmene spôsobu života. Vo väčších sídlach vznikli obvodné komisie, ktoré boli poverené kontrolou realizácie jednotlivých nariadení i zabezpečením dodržiavania preventívnych opatrení. Navyše mali ohlasovaciu povinnosť a poverenie všestranne podporovať postup lekárov i úradov. Keď sa cholera 10. decembra 1872 objavila v Mukačeve, príslušné úrady začali okamžite konať. Pre chudobných nariadených zabezpečovali základné potraviny, lieky i kurivo. Zriadila sa nemocnica, v ktorej boli vo dne v noci pripravení prijať chorých. Pripravili lieky i zdravotnícky materiál. V nemocnici ordinoval cholеровý lekár, poberajúci odmenu za každý

³⁶ Ungvár. In *Ung.* 11, 1873, č. 7, s. 3.

³⁷ O opätovnom výskyte cholery informovala tlač už v prvej polovici marca. V tomto období napríklad v Miškolci v priebehu štyroch dní zaznamenali deväť prípadov tohto ochorenia, pričom následne mu podľahlo päť osôb. Bližšie Kassán és Miskolczon. In *Ung.* 11, 1873, č. 11, s. 3.

³⁸ Munkács, márczius 26. In *Ung.* 11, 1873, č. 13, s. 3.

odpracovaný deň, ale aj ďalší súkromní lekári sa s príkladnou obetavosťou starali o chorých.³⁹

Realizáciu prijatých opatrení miestni úradníci často preverovali rovnako ako dodržiavanie čistoty na uliciach. Pomáhali im pritom členovia mestskej polície. Rozhodli tiež o zákaze používania vody zo studní, ktoré boli znečistené a pre všetkých chorých zabezpečili aj dostatočné množstvo ľadu. O tom, že cholera vypukla 1. marca 1873 aj na v predošlom texte spomínanej Hradnej ulici v Mukačeve, boli miestni úradníci dostatočne informovaní. Ich snaha získať presnú predstavu o situácii tak, že vybraný úradník by prešiel všetky domy, však narazila na rozhodný odpor obyvateľov obávajúcich sa ďalšieho šírenia nákazy. Ľudia zatvárali domy a odmietali prevziať si lieky. Vyslaný úradník dokonca musel čeliť početným verbálnym i fyzickým útokom. Stanovené úlohy nakoniec musel riešiť s použitím sily. Nedôveru obyvateľstva sa síce nepodarilo úplne prekonať, no i vďaka vynútenému dodržiavaniu jednotlivých nariadení sa na prelome marca a apríla podarilo zaznamenať v podstate ukončenie cholerovej epidémie v Mukačeve.⁴⁰

Pri sledovaní informácií o výskyte cholery v jednotlivých oblastiach severovýchodného Uhorska narážame na viacero problémov. Medzi tie najväznejšie patria nedostatok, resp. torzovitost pôvodného pramenného materiálu, tiež množstvo nepresností, ktoré sa v spojení so situáciou v danom období spájajú.⁴¹ Vo viacerých prípadoch sa totiž cholera spájala či dokonca zamieňala s reálne zaznamenaným výskytom kiahní, týfusu alebo malárie. Inokedy sa správy o cholere šírili aj bez reálneho základu. V tomto smere možno napríklad spomenúť články a správy, ktoré sa v rámci celého Uhorska objavili v spojení s Užskou stolicou počas jarných mesiacov roku 1873. Podľa nich sa v Užskej stolici koncom apríla popri nebezpečných kiahňach a epidémii cholery objavil aj týfus. O zložitej zdravotnej situácii informovali celouhorsky distribuované noviny „A Hon“. Keďže v tom čase sa s výnimkou „zvyčajných“ ojedinelých prípadov uvedených chorôb už žiadna významnejšia nákaza v stolici nešírila, miestny užhorodský redaktor uzavrel celú záležitosť tak, že z pohľadu pisateľa nebola dôležitá pravda, ale záverečné konštatovanie, že „... vláda s tým nič nerobí.“⁴²

³⁹ Az „Ung“ czímü. In *Ung.* 11, 1873, č. 17, s. 3.

⁴⁰ Az „Ung“ czímü. In *Ung.* 11, 1873, č. 17, s. 3.

⁴¹ Výskum v Deržavnom archive Zakarpatskij oblasti v Berehove priniesol zatiaľ iba niektoré partiálne zistenia. Rovnako informácie v dostupnej ukrajinskej literatúre sú z hľadiska nami sledovanej problematiky sú veľmi skromné.

⁴² V pôvodnom texte sa pracuje so skomoleným názvom denníka „A Hon“ na „Hont“. „A Hon“ bol v rokoch 1863 – 1882 vychádzajúci, vplyvný politický denník, ktorý popri Pesti Napló patril k najvýznamnejším uhorským periodikám. Stál na strane opozície, podporoval politiku Kolomana Tiszu proti vládnucej Deákovej strane, pričom zakladateľom a hlavným redaktorom bol spisovateľ Mór Jókai. Okrem opozičných novín, ktoré situáciu využili na útoky proti vláde,

V priebehu mája roku 1873 nie sú evidované žiadne informácie o významnejšom výskyte cholery v Užskej a Berežskej stolici. Už v júni sa však choroba opäť vrátila, pričom správy o prvých prípadoch sa objavili iba sporadicky a so značným oneskorením. V závere mesiaca sa však už choroba rozšírila natolko, že iba v samotnom Užhorode počas týždňa zomrelo 15 – 16 ľudí. Napriek neustálemu zdôrazňovaniu tvrdenia: „... zdá sa, že nákaza sa už zmiernuje,“ museli stoličné úrady priznať fakt, že v dedine Turia Paseka zaznamenali počas niekoľkých týždňov 50 úmrtí. V dedinách Rakovo a Turia Bystra bola situácia podobná. Ako „čisté“ označili údolie Luty, no v smere Užhorod – Užok postihla nákaza viacero obcí.⁴³ V južnej časti stolice najviac prípadov hlásila obec Solomonovo a Mali Geivci.⁴⁴ Cholera sa koncom júna vo väčšej miere objavila aj v obciach Dravce a Baraniniec. Na výskyt choroby reagovali stoličné úrady i komisie, ktoré menovali do ohrozených oblastí osobitných lekárov. Konkrétne pre oblasť Solomonovo – Čop dr. M. Dudicsa, pre oblasť Geivci zasa K. Klajna. Ohrozené obce nachádzajúce sa priamo v susedstve Užhorodu mal na starosti dr. Pazár.⁴⁵ I napriek tomu v priebehu júna 1873 zaznamenali na území Užskej stolice 516 jednoznačne identifikovaných prípadov cholery. Spomedzi nakazených sa vyliečilo 131, ďalších 146 zostávalo ešte v rukách lekárov, chorobe však podľahlo 239 pacientov. Na samotný Užhorod pripadalo 52 prípadov. Ostatných pacientov vykázali v troch desiatkach obcí, najviac v draveckom a perečínskom obvode. O niečo menej chorých hlásili v kapušianskom a bereznianskom, niekoľko prípadov i v sobraneckom obvode.⁴⁶

V priebehu júla 1873 sa počet obetí nákazy v Užskej stolici ďalej zvyšoval. Obce prakticky vo všetkých častiach stolice hlásili výskyt ochorenia. Za najmenej ohrozenú oblasť v tomto období považovali sobranecký obvod, kde sa objavili iba ojedinelé prípady nákazy. V miestnych kúpeľoch, kde sa na liečení striedalo po-

o výskyte cholery a počte obetí, ktorých začiatkom mája bolo už viac ako 12 365, informovali aj provládne a úradné noviny.

⁴³ A cholera ismét meglátogatha. In *Ung.* 11, 1873, č. 26, s. 3.

⁴⁴ Práve v prípade tejto obce sa zreteľne ukazuje, aké ťažkosti je potrebné v prípade identifikovania a prepisovania názvov obcí v tomto priestore prekonávať. Pôvodné Kis-Geöcz, obec ležiaca v užhorodskom obvode, sa postupne menila na Kisgeöcz začiatkom 20. storočia, resp. Malé Gejovce v období prvej Československej republiky. V posledných rokoch sú používané prepisy Mali Hejivci, Mali Geivci, ale i Maloe Geyovtse a Kisgeöcz. Pre obce ležiace na území Slovenska používame v texte slovenské názvy, pre obce na území Maďarska maďarské a pre ukrajinské, v výnimkou miest ukrajinské.

⁴⁵ A cholera ismét meglátogatta. In *Ung.* 11, 1873, č. 26, s. 3.

⁴⁶ A cholere állásról. In *Ung.* 11, 1873, č. 27, s. 3. Dlhodobá sa prejavujúca choroba, početné obeť, ale najmä bieda ľudí v postihnutých oblastiach vyvolali v spoločnosti značný ohlas. Do podpory obyvateľstva sa napríklad zapojil aj mukačevský biskup, ktorý osobne navštívil postihnuté oblasti, usiloval sa povzbudiť trpiacich a finančné prispel na pomoc rodinám v Perečíne a Simeri, u ktorých sa objavila nákaza.

merne veľké množstvo osôb, na cholery neochorel žiaden z hostí.⁴⁷ Narastajúci počet obetí vyvolával celkom prirodzene u verejnosti otázky týkajúce sa predovšetkým postoja a aktivít uhorskej vlády. O jej postupe následne prichádzali informácie jednak v podobe viac či menej rozsiahlych verejných vyhlásení. Druhú skupinu evidujeme v podobe úradných správ, obežníkov a nariadení, zasielaných prostredníctvom budapeštianskeho ministerstva vnútra županom jednotlivých ohrozených stolíc.

Medzi pre verejnosť určené správy o aktivitách vlády možno zaradiť napríklad text uverejnený 20. júla 1873. V ňom sa okrem iného uvádza: „... V poslednom čase vo viacerých častiach krajiny v záležitosti rozšírenia epidémie cholery verejnosť očakávala väčší záujem zo strany vlády. Ako informovalo ministerstvo vnútra, v tomto smere sa neobmedzili iba na vydávanie nariadení, ale poskytla sa aj konkrétna pomoc miestnej správe, pričom doteraz 50 lekárov vyslali do rôznych častí krajiny, aby pomohli pri liečení chorých na cholery. Na náklady s tým spojené bolo poukázaných už 22 000 zlatých, ktoré smerovali do tých oblastí, kde nákaza dosiahla najväčšie rozmery, konkrétne do Abovskej, Šarišskej, Berežskej, Ugočskej, Užskej, Zemplínskej, Boršódskej, Gemerskej, Novohradskej, Szatmárskej, Szabolcskej a Maramaróskej stolici. Do týchto oblastí boli vyslaní ministerskí dôverníci – lekári, ktorých úlohou sa stala kontrola dodržiavania úradných nariadení a vyhlášok, zameraných proti šíreniu cholery či zavádzanie ďalších potrebných opatrení do praxe.“⁴⁸

Podstatne podrobnejšie sa problematike šírenia i liečenia cholery venovali jednotlivé ministerské správy a obežníky. V jednom z nich na konci júla 1873 sa k stále viac sa rozširujúcej chorobe vyjadril minister vnútra gróf G. Szapáry,⁴⁹ keď uviedol: „... Môj predchodca v úrade ešte začiatkom augusta roku 1871, teda vtedy, keď cholera z Ruska a Haliče hrozila našej krajine, no u nás po nej nebolo ešte ani stopy, všetky úrady osobitným obežníkom upozorňoval, aby neodkladne urobili opatrenia, ktoré by zabránili vypuknutiu nákazy. Vybavil ich pritom takými pokynmi, ktoré proti cholere majú v každom smere želaný účinok, rovnako zabezpečil podporu nemocníc, ktorých súčasné územné obvody sú presne stanovené. Na konci októbra minulého roku už i do našej krajiny vtrhla cholera a odvtedy dlhú reťaz predstavujú tie opatrenia, ktoré pod vedením ministerstva vnútra boli doteraz prijaté kvôli zastaveniu cholery. Zo svojej strany som pokladal za povinnosť pozorne sledovať uplatňovanie týchto nariadení v praxi. Do tých oblastí, kde

⁴⁷ A cholera járvány. In *Ung.* 11, 1873, č. 28, s. 3. V sobraneckých kúpeľoch sa dokonca napriek zákazom zhromažďovania konali tanečné zábavy, čo v neďalekom Užhorode komentovali slovami: „... o chorobe počuli, priamo ju však nevideli.“

⁴⁸ A kormány intézkedési a járvány ügyben. In *Ung.* 11, 1873, č. 29, s. 1.

⁴⁹ Gróf Gyula Szapáry (1832 – 1905), sa stal ministrom vnútra práve v roku 1873 a v úrade pôsobil do roku 1875.

sa nákaza vo väčšej miere rozšírila, som vymenoval osobitne pripravených lekárov ako ministerských dôverníkov. Okrem toho v záujme vyriešenia problému s choleroou bolo vyslaných viac ako sto choleroových lekárov, aby liečili v ohrozených oblastiach. Suma, ktorá bola doteraz poukázaná na budovanie štátnych choleroových nemocníc, ich zariadenie, lieky, starostlivosť o chudobných a rôzne výpomoci, už doteraz vysoko prevyšuje na to vyhradené financie, pričom rozdiel bude potrebné podľa zákona pokryť pôžičkou. Napriek tomu aj keď sa rýchlo a na potrebných miestach vytvorili nemocnice a pracujú s dobrými výsledkami, treba konštatovať, že šíreniu nákazy sa doteraz nepodarilo zabrániť. Podľa prichádzajúcich hlásení je pritom hlavným dôvodom najčastejšie to, že na jednej strane nižšie ľudové vrstvy, medzi ktorými cholera najviac vyčíňa, ešte stále nemajú dostatočnú dôveru v lekárske nariadenia a postup. Preto sa k lekárom neobracajú so žiadosťou o pomoc, kým je ešte čas. Na druhej strane sa nákaza najčastejšie objavuje medzi takými osobami, ktoré v uplynulých rokoch prekonali horúčkovité ochorenia a sú telesne oslabené. Šíreniu choroby napomáha aj to, že v niektorých oblastiach nie sú ľudia dostatočne zabezpečení odevmi proti výkyvom počasia, v iných oblastiach obyvatelia zápasia s hladom. Pri týchto problémoch sú aj najlepšie opatrenia vzhľadom na miestne pomery obmedzené a ani pri najlepšej snahe nezabránia nebezpečenstvu ďalšieho šírenia nákazy...⁵⁰

Priebeh cholerovej epidémie v mestách severovýchodného Uhorska bol do značnej miery podobný, i keď jednotlivé sídla mali vlastné problémy, s ktorými sa ich obyvatelia museli vyrovnávať.⁵¹ Okrem Užhorodu o tom svedčí napríklad

⁵⁰ ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922. I. č. 67, 1873, kr. 18. List ministra vnútra grófa G. Szapáryho hlavným županom stolíc ohrozených choleroou, zo dňa 28. júla 1873.

⁵¹ Obce na vidieku boli postihnuté v rôznej miere. Niektoré sa epidémii dokázali vyhnúť, iné v dôsledku cholery stratili desiatky obyvateľov. Príkladom v tomto smere môže byť napríklad obec Kapušany (okr. Prešov). Jej farár A. Korányi sa v lete roku 1873 obrátil na stoličné úrady v Prešove so žiadosťou o pomoc. Ako uviedol: „... V krajine pretrvávajúca nákaza už aj v okolí Prešova s tak strašnou silou zúri, ako nikde inde v krajine. Vo Finticiach každý šiesty, Záhradnom, Luboticiach, Vyšnej Šebastovej a Tulčíku každý 8 – 9 človek sa už stal obeťou nákazy. Počet obyvateľov obce Kapušany doteraz anjel smrti zmenšil o jednu desatinu. Naša obec je od 18. júla jednou veľkou nemocnicou...“ O tom, že situácia bola naozaj veľmi vážna, svedčí tiež skutočnosť, že v priebehu 3. – 9. augusta umieralo v tejto obci, ktorá mala pred nákazou zhruba 900 obyvateľov, denne 10 – 14 ľudí. Ako navyše konštatoval i sám A. Korányi, v dedinách okolo Prešova, najmä v samotných Kapušanoch vládol úplný zmätok. Ľudia boli sčasti chorí, sčasti mali strach. Preto často nemali dosť síl či vôle dokonca ani na to, aby vykopali hroby pre svojich zosnulých. ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922. I. č. 67, 1873, kr. 18. K výslednému stavu, ktorý uvádzal ľudí do zúfalstva preto nielen kapušiansky kňaz, ale i ďalší pridali zaujímavý postreh. Ako uviedli: „... Je to smutná situácia! V minulom roku, pred voľbami sa naše dediny iba tak hemžili úradníkmi i tými, čo sa úrad usilovali získať. Neľutovali peniaze, čas ani námahu. Teraz, keď sa život ich voličov dostáva

vývoj situácie, v jednom z najväčších uhorských miest, v Košiciach. Prvé správy o cholere, aj keď skôr ako hrozbe, ktorá v tom čase zúrila v priestore Ruska, sa v Košiciach podobne ako v prípade Užhorodu zaznamenali v publikovanej správe mestského lekára v auguste 1872.⁵² Zo strany novozvoleného mestského lekára išlo pritom skôr o snahu varovať miestnych predstaviteľov pred zlým stavom nielen samotnejestskej nemocnice, ale i kanalizácie a hygieny v meste celkovo. Dr. J. Moskovics, ktorý do Košíc prišiel v roku 1864 pôvodne predovšetkým ako zubár, bol už v roku 1872 známou a všeobecne rešpektovanou osobnosťou.⁵³ Vďaka tomu sa mu po niekoľkoročnom úsilí nakoniec podarilo získať úrad hlavného mestského lekára, do ktorého ho zvolili veľkou väčšinou hlasov.⁵⁴ S týmto úradom bolo spojené aj miesto vedúceho lekára košickejestskej nemocnice. Stav tejto inštitúcie však v čase nástupu J. Moskovicsa ani zďaleka nezodpovedal požiadavkám doby. Pre nedostatok prostriedkov potrebných na investície bola nemocnica silne zanedbaná. Tento stav bol o to tragickejší, že prvé lekárske potvrdené prípady ochorenia a úmrtí na cholera sa objavili v Košiciach už začiatkom novembra roku 1872. V tom čase miestna tlač priniesla nielen viacero ďalších informácií o výskyte cholery nielen v Abovskej stolici, ale i v celom Uhorsku. „Z významnejších miest, kde zúri cholera, možno spomenúť Budín, kde v období od 18. októbra do 4. novembra evidovali 294 chorých, z ktorých chorobe podľahlo 78. Horšia bola situácia v tamojšej vojenskej posádke, kde zo 67 evidovaných nakazených zomrelo 27. V susednej Pešti sa cholera v rovnakom období nakazilo 24 obyvateľov, spomedzi ktorých piati zomreli. V Maramaroši od polovice septembra do 2. novembra 1872 ochorelo 142 ľudí a spomedzi nich zomrelo 43.“⁵⁵

Cholera sa začiatkom novembra 1872 objavila, aj keď zatiaľ iba v ojedinelých prípadoch, i na viacerých miestach Abovskej stolice, ktorej centrom boli Košice. Kým vo vidieckych oblastiach zaznamenali len niekoľko málo prípadov, samotné

do nebezpečenstva, ešte aj stoličný sluha iba vtedy sa začne hýbať, keď farár s hrozbou sa dostaví na slúžnovský úrad v snahe zjednať poriadok.“

⁵² Orvosi jelentés. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 17, s. 3.

⁵³ MUDr. Jakab Moskovics (1837 – 1902), narodil sa v rodine židovského lekára Mórica Moskovicsa. Stredoškolské štúdiá absolvoval v Košiciach, kam sa neskôr vrátil, aby sa postupne stal jednou z najvýraznejších osobností miestnej, nielen židovskej komunity počas poslednej tretiny 19. storočia. Z Košíc odišiel na univerzitu vo Viedni, kde sa venoval štúdiu medicíny. V hlavnom meste habsburskej monarchie získal v roku 1861 aj doktorát, následne absolvoval niekoľkoročnú lekársku prax na tamojších klinikách. V roku 1864 sa vrátil do Košíc, kde ako lekár, vydavateľ, novinár a politik pôsobil až do smrti. ŠVORC, P. – DERFIŇÁK, P. *Východné Slovensko a židia v medzivojnovom období*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2014. s. 113.

⁵⁴ Városi élet. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 1, s. 4. O úrad sa snažili traja kandidáti, István Volný, Imre Czapkay a J. Moskovics. Práve posledný menovaný získal 67 hlasov a zvíťazil takmer jednohlasne.

⁵⁵ Cholera statistika az országban. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 28, s. 4.

Košice boli postihnuté vo väčšej miere. Zmätok, ktorý zaznamenanie prvých prípadov choroby vyvolalo, dokumentuje viacero udalostí. Zástupcovia miestnej tlače, ktorí sa usilovali získať informácie, museli teda v prvých novembrových dňoch konštatovať: „... gratulujeme úradníkom Abovskej stolice, ktorí o situácii aspoň sčasti informujú tlač, a neskrývajú sa v temnote ako mesto Košice.“⁵⁶ Napriek tomuto zdánlivo pozitívnemu hodnoteniu činnosť vedenia stolice nebola ani zďaleka bezproblémová. Prejavilo sa to predovšetkým na vývoji situácie priamo v Košiciach. Ministerstvo vnútra sa totiž v záležitostiach riešenia cholerovej nákazy osobitným listom a poverením obrátilo na župana stolice. Ten však podľa „svojho najlepšieho svedomia“ rýchlo záležitosť vyriešil tak, že riešením situácie poveril vedenie mesta Košice. To s podobnou situáciou nebolo konfrontované po prvýkrát, preto sa v prvom rade usilovalo o vytvorenie krízového zdravotníckeho výboru, ktorého členovia sa stretávali každý deň, aby riešili najakútnejšie problémy obyvateľov.⁵⁷ Súčasne však ani výbor nechcel zbytočne poskytovať novinárom priveľa informácií. Tí následne rozhorčene kritizovali napríklad skutočnosť, že údaje o počte chorých sa verejnosť mohla skôr dozvedieť z budapeštianskych ako miestnych novín. Podľa nich v dňoch 2. – 5. novembra 1872 v Košiciach na cholera ochorelo osem ľudí, polovica z nich nákaze podľahla.

Dr. J. Moskovics sa do práce na zastavení epidémie pustil s veľkým nadšením. Za úspech v prvom rade považoval skutočnosť, že sa mu chorých podarilo sústrediť do osobitnej nemocnice, kde sa následne pokúšali o ich záchranu. Už v priebehu novembra 1872 sa však zreteľne prejavili mnohé problémy, ktoré sprevádzali zápas s cholera prakticky počas celého obdobia jej výskytu. Spočiatku za najvážnejší z nich považovali nedostatok informácií.⁵⁸ Vedenie mesta totiž neposkytovalo o situácii takmer žiadne správy. Miestne noviny dokonca bez ohľadu na politickú príslušnosť mohli iba ironicky konštatovať, že je to vlastne v poriadku. Veď „... cholera je vlastne záležitosťou mestskej rady a najmä mestského lekára. Je to prirodzené, veď kto by chcel vedieť, čo je to za choroba a koľko jej prípadov je v meste? Prečo vedieť aké opatrenia sa urobili na zastavenie choroby?“ Bol utvorený zdravotný výbor, ktorý mal s pomocou lekárov a úradníkov, celkovo asi 20 ľudí, potlačiť chorobu, no s verejnosťou nekomunikovali. O situácii a prijatých opatreniach informovali iba prostredníctvom pravidelných hlásení vedenie mesta. Nedostatok informácií o situácii bolo preto možné aspoň sčasti nahradiť informáciami z iných zdrojov. I na ich základe možno konštatovať, že v samotných

⁵⁶ A cholera Abaujmegyében. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 28, s. 4.

⁵⁷ A cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 28, s. 4.

⁵⁸ K nedostatku informácií o chorobe, ktoré požadovala znepokojená verejnosť, sa veľmi rýchlo pridali ťažkosti so zabezpečením dezinfekčných prostriedkov, zdravotníckeho materiálu a finančných prostriedkov.

Košiciach v dňoch 1. – 12. novembra 1872 ochorelo na cholery 20 ľudí, z toho zomrelo 13, vylicili sa traja a štyria zostávali v nemocnici, kde sa liečili.⁵⁹

Nedostatok správ o chorobe verejnosť znepokojoval. I preto sa predseda zdravotného výboru a súčasne košický notár Ede Szerenyi musel v tlači neraz ohraďiť voči útokom namiereným voči výboru, ale najmä voči mestskému lekárovi dr. J. Moskovitsovi. Niekoľkokrát potvrdil, že hlavný mestský lekár pravidelne odovzdával mesačné hlásenia o počtoch chorých, tých, čo zomreli, či stave opatrení proti cholere. Až po urgenciách sa napokon správy o vývoji nákazy dostali z týchto hlásení na stránky novín. V závere novembra tak bolo možné konštatovať, že v rámci Košíc od 1. do 19. novembra 1872 ochorelo 26, zomrelo 17 a vyzdravelo 9 miestnych obyvateľov. Traja boli stále v nemocničnom ošetrovaní.⁶⁰ V tomto období ešte počty chorých, zaznamenaných priamo v jednom z najväčších miest Uhorska, neboli alarmujúce. Vážnejšie však bolo, že cholera sa objavovala na mnohých ďalších miestach dnešného východného Slovenska. V tom istom období tak napríklad v Barci, ktorá je dnes už súčasťou Košíc, v krátkom čase ochorelo 17 ľudí, spomedzi ktorých 11, prevažne detí zomrelo.⁶¹

Už na prelome novembra a decembra počet chorých na cholery v Košiciach prudko stúpol. Predseda zdravotného výboru i napriek nesúhlasu hlavného mestského lekára prizval na poradu ostatných mestských lekárov pôsobiacich v Košiciach. Cieľom stretnutia bolo prijatie rozhodnutia, ako účinne zastaviť rozširujúcu sa chorobu. Jedným z výsledkov rokovaní sa stalo konštatovanie, že choroba sa v Košiciach najčastejšie objavuje u chudobných ľudí, zápasiacich každý deň u prežitie. Preto sa jedným z prostriedkov obmedzenia šírenia choroby mala stať podpora ľuďom trpiacim hladom. Na tento účel starosta Košíc, ktorým bol v tom čase Tivadar Münster, vyhlásil začiatkom decembra 1872 verejnú zbierku. Darcovia mohli poskytnúť peniaze, ale i potraviny či bielizeň, pričom ich mená i jednotlivé dary mali byť pravidelne zverejňované na stránkach miestnej tlače.⁶²

⁵⁹ A cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 29, s. 3. Informácie, ktoré miestnym novinárom chýbali od vedenia mesta, nahrádzali údajmi z budapeštianskej tlače, predovšetkým „Budapesti Közlöny“. Tento postup najmä spočiatku často kritizovali, neskôr sa informácie o nákaze objavovali skôr sporadicky, v podobe krátkych správ.

⁶⁰ Felkértünk a következő sorok közzététele. In *Abauj – Kassai Közlöny* 1. 1872, č. 30, s. 3, resp. Cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 30, s. 3.

⁶¹ Abauj megyebeli. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 31, s. 3.

⁶² V priebehu novembra 1872 v Košiciach ochorelo najmenej 49 osôb, spomedzi ktorých zomrelo 26, vylicilo sa 11 a v ošetrovaní lekárov v nemocnici zostávalo dvanásť ľudí. Bližšie A cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 31, s. 4, resp. Felhívás. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 32, s. 3. Vyhlásená zbierka však pravdepodobne nezaznamenala väčší ohlas, v miestnych periodikách totiž chýbajú správy o darcoch či výnose celej akcie.

Napriek stretnutiu miestnych lekárov a snahe nájsť účinné spôsoby boja proti šíriacej sa nákaze, začiatok decembra 1872 priniesol ďalšie zhoršenie situácie. Kým v iných častiach Uhorska i samotného východného Slovenska došlo podľa rôznych zverejnených správ aspoň prechodne k poklesu počtu evidovaných prípadov, v Košiciach, naopak, počet pacientov stúpal. Navyše, kým iné oblasti hlásili úmrtnosť okolo jednej tretiny či polovice nakazených, v centre Abova zomierali až dve tretiny pacientov. Za hlavný dôvod tohto stavu považovali skutočnosť, že napríklad v porovnaní so situáciou v Pešťbudíne sa jednak oneskorili pri prijímaní zásadných opatrení v boji proti cholere, v porovnaní s hlavným mestom bolo pritom potrebné realizovať stále veľa zásadných opatrení, najmä v oblasti hygieny. Ako osobitne zložitá sa ukazovala situácia v oblasti dezinfekčných prostriedkov. Tých bolo v Košiciach málo, navyše ich objednali neskoro. Samotní majitelia domov pritom v tom čase ešte neboli povinní robiť dezinfekciu bytov ani spoločných priestorov. Niektorí tak úplne ignorovali túto aktivitu, iní ju realizovali iba v minimálnej miere. Výsledný efekt tak bol viac ako otázný.⁶³

Do oblasti odporúčaní, na ktorých sa zhodli košickí lekári patrilo tiež konštatovanie, že: „... podľa všeobecnej mienky je najlepším prostriedkom proti cholere usporiadaný spôsob života, čistota a pobyt na zdravých, dobre vetraných miestach.“ V tomto prípade sa ako príklad špinavého miesta priamo v centre Košíc uvádzalo Alžbetino námestie (Erzsébet tér). Na tomto námestí sa po celé desaťročia zastavovali návštevníci mesta, prichádzajúci z okolitých vidieckych oblastí. Na niekoľko hodín, ale v čase jarmokov i na celú noc tu nechávali svoje zvieratá a vozy. Kone, voly i kravy tu odpočívali, krmili ich a napájali. Po odchode týchto z hľadiska hospodárskeho života Košíc veľmi dôležitých návštevníkov zostali kopy nečistôt, ktoré nemal kto upratať. Hromadiace sa vrstvy odpadu sa celé roky spomínali ako zdroj neprijemného zápachu. Tým sa však podľa častých kritických ohlasov vedenie mesta zaoberalo iba v malej miere, i preto povrch námestia bol v závere roku 1872 vyšší o dve – tri stopy ako okolie. Najmä chodci, pokiaľ sa po dažďoch nechceli brodiť týmto bahnom, boli odkázaní na úzky chodník, tiahnuci sa okolo obchodov. Po sťažnostiach vedenie mesta spravidla nechalo vyviezť časť odpadu, ten však v konečnom dôsledku stále pribúdala. Osobitné problémy tento stav vyvolával najmä v období cholerovej nákazy.⁶⁴

⁶³ A cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 32, s. 3. I tejto nedostatočnej dezinfekcii niektorí pripisovali skutočnosť, že od začiatku novembra do 3. decembra 1872 zaevidovali v Košiciach celovo 124 obyvateľov, ktorí ochoreli na cholera. Z nich zomrelo 66, uzdravilo sa 22 a v nemocnici sa liečilo 36 ľudí. Správy, ktoré sa však zatiaľ ako neoverené objavovali, neboli radostné. Iba v časti Tábora sa malo objaviť 3. decembra až 37 nových prípadov, noviny však vychádzali už 4. decembra ráno.

⁶⁴ Cholera – cseppek. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 32, s. 3 – 4. Pod usporiadaným spôsobom života sa v tomto prípade rozumelo i vyhýbanie sa odľahlým miestam, ktoré jednak neboli

Koľko vlastne ľudí ochorelo v závere roku 1872 na cholery v samotných Košiciach nie je možné celkom jednoznačne určiť. Štatistiky, ktoré ponúkali úrady i denná tlač, boli z viacerých dôvodov iba približné. Za jednu z hlavných príčin tohto stavu považovali v tom čase postoj samotného ministerstva vnútra, ktoré vytváralo a následne aj prezentovalo tzv. cholerové štatistiky. Minister V. Tóth pri vypuknutí a rozšírení sa nákazy osobitným obežníkom vyzval kompetentné úrady, aby v rámci každodenných hlásení uvádzali počty ochorení, úmrtí, počet osôb, ktoré vyzdraveli alebo sú v súvislosti s choleroou v starostlivosti nemocníc.⁶⁵ Následne sa prostredníctvom oficiálnych správ, uverejňovaných predovšetkým v novinách Budapešti *Közlöny*, mala verejnosť informovať o výskyte, postupe a intenzite cholery v ohrozených regiónoch. Túto logickú postupnosť sa však nepodarilo realizovať v dostatočnej miere. V oficiálnom periodiku sa síce objavujú správy o cholere, no v mimoriadne stručnej podobe. Počas prvých týždňov decembra 1872 sa v Košiciach denne objavovalo 12 – 20 nových prípadov ochorení, pričom súčasne denne umieralo 6 – 10 osôb.⁶⁶

Správy v oficiálnych periodikách sa obmedzili na uvedenie názvu mesta, nárast počtu ochorení a počet mŕtvych. Kým v prípade Košíc bolo možné zaznamenať aspoň takýto údaj, o prípadoch cholerovej nákazy vo vidieckych oblastiach na Zemplíne, Above či Užskej stolici budapeštianske zdroje neinformovali vôbec. To, že v tom čase iba v Above evidovali nákazu v 41 obciach, pre obyvateľov Uhorska zostalo viac-menej utajené.⁶⁷

Napriek tomu, že zima spravdila obmedzila šírenie choroby i počet prípadov, v druhej polovici decembra roku 1872 cholera v Košiciach stále zabíjala. Zmiernil sa aspoň počet nových ochorení, ktoré neprekračovali úroveň desať denne. Čo však predstavovalo vážny problém, bola vysoká úmrtnosť, stále dosahujúca približne 50-percentnú úroveň. Napriek tomu sa v zásade nemenil ani postoj vlády, ani miestnych úradov k chorobe. Stále chýbala dostatočná informovanosť obyvateľstva. V tomto období napríklad miestnym neodporúčali cestovať do oblasti Gemera, kde si epidémia vyžiadala množstvo obetí. V budapeštianskych oficiál-

čistené, jednak sa tam zdržiavali tuláci a neregistrované prostitútky.

⁶⁵ MNL Budapešť. K 150 – 1873 – IV – 11-2820.

⁶⁶ I v tomto prípade sa údaje mierne líšia. Kým jedna správa uvádza nami prevzatý údaj, konkrétne Cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 33, s. 4; iné uvádzajú počty o niečo vyššie. Často sa tak objavuje správa, že v tomto období denne ochorelo 15 – 25 osôb, pričom úmrtnosť sa pohybovala v rozmedzí 7 – 12 ľudí. Bližšie napríklad A belügyminisztérium. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 34, s. 3.

⁶⁷ V 41 obciach, kde žilo 27 955 obyvateľov, zaznamenali do polovice decembra 1872 výskyt 665 prípadov cholery. Z tohto počtu evidovaných chorých zomrelo 229, vyliečilo sa 326 a 110 prípadov zostávalo v liečení. Z hľadiska úmrtnosti išlo o vysoké percento, no predstavovalo to lepší pomer ako v Košiciach. A belügyminisztérium. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 34, s. 3.

nych periodikách však o tom chýba akákoľvek zmienka rovnako ako o rozšírení choroby na Zemplíne.⁶⁸

Prvé januárové týždne roku 1873 však nakoniec predsa len obmedzili výskyt choroby v Košiciach na minimum. Horšie to bolo v okolitých obciach, kde navyše spravidla chýbala akákoľvek lekárska pomoc. I preto sa značnej pozornosti dostalo prezentovaniu rôznych ľudových receptov, liečebných postupov či skúseností s liečením choroby. Snáď najväčšej pozornosti v samotných Košiciach, ale i v ich okolí sa dostalo liečebnému postupu bohdanovského kňaza Jána Kovácsa. Ten sformuloval text s názvom „Krátka správa o cholere“ (Rövid értekezés a cholérától), ktorý však nenašiel osobitného vydavateľa. Vzhľadom na rozsah ho nemohli uviesť ani miestne noviny. Ich majitelia odporúčali, aby kňaz svoj spis, vychádzajúci z osobných skúseností, predložil zdravotnému výboru, ktorý ho následne, po odbornom preskúmaní, mohol vydať za peniaze Abovskej stolice. Postoj zdravotného výboru k predloženému materiálu síce známy nie je, tlačou však nakoniec nevyšiel. O to zaujímavejšie sú aspoň niektoré vybrané časti spisu, ktoré publikoval v rozšírenom vydaní miestnych novín. Jedna jeho časť je napríklad venovaná problematike liekov proti cholere: „... Nech je všetko, čo užívate, pripravené v dostatočnom množstve: 1/chren v dostatočnom množstve, 2/ocot, 3/harmanček a bazový kvet, 4/ako malíček hrubá šnúra na bielizeň.

Spôsoby liečenia:

Prvý krok je odhalenie príčiny. Na to nie je cieľavedomejší spôsob ako zahriatie údov, ak po tomto a prečistení sa postihnutý cíti stále nepohodlne a opäť ho na prečistenie pobáda, vtedy je isté, že začína smutná činnosť cholery. Preto v 1. a 2. kroku nech jeden z členov rodiny nádobu s vápennou vodou k ohňu položí a z harmančeka a bazového kvetu nech uvarí čaj. Ďalší nech nastrúha plný tanier chrenu a ten nech naplní do panvice. K tomu nech priloží rovnaký tanier čistej pšeničnej múky, no nie viac ako chrenu. Z toho s octom kašovitý chrenový cesto urobiť, dobre zohriate a zavnuté do plátna priložiť na brucho chorého, v takom teplom obklade, aký len znesie. Potom chorého treba dobre pozakrývať. Okamžite ho treba napojiť už hotovým, pripraveným čajom. Chorého treba pozakrývať bundami, tak aby sa údy zohriali a človek sa vypotil. Pri tomto potení už je človek na dobrej ceste k vyliečeniu z cholery, pretože pôsobenie teplého cesta na brucho spôsobí, že po niekoľkých minútach prestane potreba prečisťovania, ale tiež dávenie a hnačka.

Ak choroba už dosiahla 3. stupeň a ruky a nohy zachvátili kŕče, treba zobrať šnúru na bielizeň, tou nohy nad kolenom a ruky v lakťoch zviazať, aby kŕče telo

⁶⁸ Sporadické informácie sa objavili iba v prípade odchodu miestnych vysokých úradníkov do „bezpečia“. Miestne periodiká kritizovali najmä útek zemplínskeho župana pre chorobou, naopak, ocenili prítomnosť abovského župana, ktorý sa bez ohľadu na riziko zúčastňoval i zasadaní zdravotného výboru. Bližšie A cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 1, 1872, č. 35, s. 4.

chorého nepoškodili a chorého dobre pozakrývať. Potom dvoma palcami masírujeme, kým nenahmatáme miesto, kde krčce začali. Aby chorý pri prudkých krčoch a masírovaní neutrpel zranenie, natrieme mu ruky i nohy nejakou masťou.

Poznámky:

1/Chrenové cesto sa prikladá teplé, no nielen teplo pôsobí, ale aj štiplavosťou sa zahrieva telo. Cesto dokonca vyťahuje pluzgiere, aj preto, keď sa chorí sťažuje, že ho to veľmi štípe, treba cesto zobrať preč a len nejakú zohriatu látku treba na brucho priložiť, ktorá bude brucho ďalej v teple udržiavať...⁶⁹

Cholera sa sporadicky v Košiciach vyskytovala i počas mesiacov január a február 1873. Už v závere februára, ale najmä na začiatku marca 1873 však opäť začal stúpať počet nových prípadov. Spočiatku denne zaznamenávali 2 – 5 nových prípadov. Zakrátko však počet chorých výraznejšie stúpol, pričom v Košiciach denne na cholera zomieralo v priemere 5 – 6 ľudí.⁷⁰ V snahe aspoň obmedziť ďalšie šírenie nákazy pristupoval zdravotný výbor i vedenie mesta k rôznym opatreniam. Okrem iných k nim patrili i tzv. cholerové prázdniny. Úrady využili blížiacie sa veľkonočné sviatky a zatvorili v dňoch 6. – 20. apríla 1873 všetky miestne školy, pričom: „... študenti sa z veľkej časti vrátili pod ochranné krídla rodičov.“⁷¹

V tomto prípade však bolo dosť sporné, či odchod z Košíc študentov ochránil pred hrozbou nákazy. Správy o výskyte cholery totiž s väčšou aj menšou intenzitou prichádzali z rôznych oblastí celého dnešného východného Slovenska. Spôľahlivé informácie pritom chýbali.⁷² Rôzne správy si často odporovali a neraz sa rýchlo menil samotný výskyt či intenzita choroby rovnako ako úmrtnosť. Príkladom môže byť mesto Bardejov a jeho okolie. Kým v polovici apríla sa v novinách objavila informácia, že na hornom Šariši sa aj vďaka priaznivému počasiu cholera síce vyskytuje, jej výskyt bol však sporadický a iba málo prípadov sa končilo smrťou. O dva týždne neskôr však bolo všetko inak. „Choroba sa smerom od nás začala premiestňovať k Bardejovu. Odtiaľ prišli správy, že za posledné dva týždne pochovali v meste viac ako 50 mŕtvych.“⁷³

O tom, že aj počasie malo pri epidémii rokov 1872 – 1873 značný vplyv na výskyt choroby, svedčí vývin v samotných Košiciach. Tam sa od konca apríla 1873,

⁶⁹ Kovács János G. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 3, s. 2 – 3.

⁷⁰ Cholera Kassán. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 13, s. 3.

⁷¹ A cholera. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 15, s. 3.

⁷² Podrobnejšie, osobitne vyčlenené informácie sa nezachovali ani v archívoch v Prešove či Bardejove. Z dostupných a spracovaných materiálov možno spomenúť aspoň zlomky uložené v ŠA Prešov. Fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922. I. č. 67, 1873, kr. 18.

⁷³ Bližšie Felső Sárosról. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 17, s. 3, resp. A cholera. In *Abauj – Kassai Közlöny* 2. 1873, č. 20, s. 4. Pre samotný Bardejov to znamenalo v priebehu niekoľkých dní stratu zhruba jedného percenta obyvateľov.

pravdepodobne vďaka pomerne teplému a suchému počasiu, počet chorých na cholery výrazne znížil. Od polovice mája však dva týždne vytrvalo pršalo. Už 23. mája museli predstavitelia zdravotného výboru opäť oznámiť, že zaznamenávajú 3 – 5 nových prípadov cholery denne. Tak ako už počas marca pritom medzi obeťami choroby, ktorá mala často rýchly, doslova iba niekoľko hodín trvajúci priebeh, neboli iba chudobní ľudia. Medzi tými, ktorí cholere podľahli, nachádzame viacerých bohatých obchodníkov, remeselníkov, Imricha Tótha – osobného tajomníka abovského podžupana či pokladníka Gejzu Aranyossyho, člena významnej rodiny košických právnikov a podnikateľov.⁷⁴

V tomto prípade sa nákaza medzi obyvateľstvom šírila tak rýchlo, že ani príchod teplejšieho počasia, ani rôzne preventívne opatrenia nedokázali zastaviť neustále narastajúci počet chorých. Začiatkom júla už jeden z miestnych dopisovateľov konštatoval: „... Nákaza najnovšie v takej miere graduje v Košiciach, že cholerová nemocnica nestačí na prijímanie chorých.“⁷⁵ Celkový stav ešte zhoršovala skutočnosť, že situáciu prestával zvládať aj zdravotný výbor. Chýbali dezinfekčné prostriedky a nedostatok finančných prostriedkov ohrozoval činnosť cholerovej nemocnice. Mesto a jeho predstavitelia sa stali terčom kritiky, keďže nenašli dosť peňazí ani na platy ošetrovateliek, ani na zabezpečenie stravy pre hospitalizovaných.

Ekonomické dopady dlhotrvajúcej cholerovej epidémie pritom predstavovali stále vážnejší problém nielen pre hospodárenie spravidla silne zadlžených miest na východe Slovenska, ale tiež pre podnikateľov, remeselníkov a obchodníkov. V samotných Košiciach a ich najbližšom okolí možno preto počas leta roku 1873 sledovať i napriek existujúcemu nebezpečenstvu snahu udržať aspoň minimálny hospodársky život. Príkladom môže byť situácia v Herľanoch.⁷⁶ V tamojších známych a vyhľadávaných kúpeľoch, ktoré vznikli okolo viac-menej pravidelne tryskajúceho gejzíru vody, sa začiatkom júla objavilo niekoľko prípadov cholery. To medzi i tak výrazne zredukovanými hosťami vyvolalo paniku a takmer všetci okamžite opustili letovisko. Ohrozenie letnej kúpeľnej sezóny však znamenalo značné finančné straty nielen pre majiteľa rekreačného a liečebného miesta, ale i pre množstvo menších podnikateľov, dodávateľov a dopravcov priamo v Košiciach. Vedenie kúpeľov i úradníci Abovskej stolice preto takmer okamžite spustili „záchrannú“ akciu s cieľom zachrániť aspoň augustovú časť sezóny. Celé zariadenie nechali okamžite dezinfikovať, chorých odviezli a v krátkom čase nechali publikovať v podobe reklamy vyhlásenia, že Herľany sú úplne bezpečné. O tom,

⁷⁴ A cholera. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 23, s. 3.

⁷⁵ A cholera. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 27, s. 5. Správa sa objavila 3. júla 1873.

⁷⁶ V tom čase Ránkfüred.

že cholera a jej hrozba sa úplne „stratili“ podalo svedectvo niekoľko hostí, ktorých mená uviedli na reklamnom vyhlásení.⁷⁷

Podobný problém sa objavil aj v Košiciach. Tu sa predovšetkým ako vážny ekonomický problém riešila otázka organizovania tradičného augustového výročného trhu. Po rôznych jednaniach sa nakoniec miestne úrady v polovici júla 1873 rozhodli, aj na základe odporúčania zdravotníckeho výboru, nepovolit 15. augusta konanie trhu. Na zasadnutí mestského zastupiteľstva v dňoch 17. – 18. júla 1873 zdravotníci svoje odporúčanie ešte spresnili, keď uviedli: „... Keďže do nášho mesta cholera v prvom rade železniční robotníci, potom na rozkaz prichádzajúci vojaci a nakoniec ako tretia veľká skupina na májový trh dochádzajúce osoby prinášajú, zrušenie trhu iste prispeje k zmierneniu jej následkov...“⁷⁸ Zrušenie podujatia, na ktoré prichádzali ľudia nielen z celého dnešného východného Slovenska, ale tiež vzdialenejších miest, ako Miškolc, Debrecín či Užhorod, bolo z hľadiska prevencie iste pochopiteľným a logickým krokom. V mestskom zastupiteľstve však toto rozhodnutie vyvolalo búrlivú diskusiu. Obmedzovanie obchodu, od ktorého bola značná časť členov samotného zastupiteľstva priamo či nepriamo závislá, predstavovalo citlivú záležitosť. Rovnako vážnym problémom sa ukazovala celková nedôvera k lekárom, ktorí sa nedokázali s chorobou účinne vysporiadať. Z viacerých prejavov nespokojnosti možno uviesť vystúpenie J. Alberta. Ten odmietol súhlasiť s obmedzeniami: „... kým mi lekári nevysvetlia, ako choroba vzniká. Prečo zomrie v dome ten najporiadnejšie žijúci obyvateľ a prežijú ostatní, neporiadne žijúci.“⁷⁹

Cholerová epidémia, trvajúca od leta 1872 až do druhej polovice roku 1873, si aj vzhľadom na vysokú priemernú úmrtnosť nakazených vyžiadala veľké množstvo obetí. V Užhorode, Košiciach, ďalších mestách severovýchodného Uhorska, ale aj vo väčšine vidieckych oblastí sa podarilo choleroú epidémiu potlačiť na prelome leta a jesene roku 1873.⁸⁰ Vzhľadom na iba čiastočne zachované dobové výkazy, štatistiky a správy jednotlivých miestnych či centrálnych úradov, nie je zatiaľ možné urobiť jednoznačné závery. I parciálne zdroje však dostatočne naznačujú mimoriadny rozsah epidémie, počtom obetí v rámci Uhorska druhej najväčšej počas 19. storočia.⁸¹ V tomto smere je zaujímavá napríklad správa o situá-

⁷⁷ Nyilatkozat. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 28, s. 6.

⁷⁸ Kassai város közgyűlése. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 30, s. 1.

⁷⁹ Kassai város közgyűlése. In *Abauj – Kassai Közlöny*. 2, 1873, č. 30, s. 1. V tomto konkrétnom prípade sú jeho protesty o to zaujímavejšie, že už v čase, keď sa konalo zasadnutie zastupiteľstva, sa necítil dobre a o tri dni sám na cholera aj zomrel.

⁸⁰ *Magyarországi Rendeletek Tára 1867 – 1945*. Rendeletek tára, 1873. Rendeletek 165. A m. kir. belügyministernek 1873. évi aug. 14-én 33.814. sz. a. a köztörvényhatóságokhoz intézett rendelethez, a kolerajárvány-orvosok gyógyeljárásának a váltólázban sinlódókra kiterjesztése tárgyában.

⁸¹ V prácach venovaných tejto problematike kolíše odhad obetí od 250 000 až do pol milióna. Bliž-

cii na Zemplíne, podľa ktorej na cholera zomrelo v tomto období 13 869 osôb.⁸² V rámci nami sledovaného obdobia však epidémia nepredstavovala jediný vážny problém, s ktorým sa verejnosť, ale i úrady museli vyrovnávať. Jej výskyt ešte zvýraznil zlú sociálnu a ekonomickú situáciu veľkej časti mestského i vidieckeho obyvateľstva. Výkazy nedoplatkov na daniach i neodvedených verejných prác, ktoré miestna samospráva evidovala a v nasledujúcich rokoch aj vymáhala, predstavovali najmä v prípadoch vyššie položených, menej úrodných oblastí severovýchodného Uhorska ťažko riešiteľný problém. O to citeľnejší, že súčasne monarchia musela prekonávať dôsledky hospodárskej krízy po krachu na viedenskej burze v roku 1873. Na tejto skutočnosti nič zásadné nemohla zmeniť ani panovníkom poskytnutá finančná výpomoc jednotlivým postihnutým regiónom vo výške niekoľko tisíc zlatých.⁸³ Podrobnejšie sledovanie problematiky cholerovej epidémie v rokoch 1872 – 1873, resp. 1874 a jej celkové dôsledky pre obyvateľstvo Uhorska tak podľa nášho názoru predstavujú zaujímavú a dôležitú problematiku, ktorej sa v nasledujúcich rokoch dostane potrebnej pozornosti.

šie napríklad *Magyarország története a 19. században*. Szerkesztette Gergely András. Budapest : Osiris kiadó, 2005. 400 s.

⁸² CHYZER, K. *Jelentés Zemplénmegye közegészségi viszonyairól 1879-dik évben. Zemplénmegye bizottsági közgyűlésének bemutatja megyei főorvos*. Sátoralja-Ujhely 1880. s. 6 – 9.

⁸³ MNL Budapešť. K 150 -344 cs. 1874 – IV-11 – 2104-34729. Napríklad Berežská stolica tak dostala podporu 1000 zlatých rovnako ako Zemplínska stolica. Szátmárska stolica získala pomoc až 3000 zlatých.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Prof. PhDr. Tamara Bajcurová, DrSc.

(7. 4. 1932, Leningrad – 7. 12. 2016, Bratislava)

Siedmy decembrový deň prišla do Prešova smutná správa, že v Bratislave zomrela vo veku 84 rokov prof. PhDr. Tamara Bajcurová, DrSc. Tí, ktorí ju poznali, si spomenuli na časy, keď ju stretávali na fakulte, na jej prednášky alebo na útržky spoločných rozhovorov o Rusku, jeho histórii a kultúre.

Prof. PhDr. Tamara Bajcurová, DrSc. sa narodila 7. apríla 1932 v Leningrade (dnešný Sankt-Peterburg), Ruská federácia. V rodnom meste získala základné i stredoškolské vzdelanie a v roku 1950 sa zapísala na Historickú fakultu Leningradskej štátnej univerzity. Jej historické vzdelanie sa formovalo pod vedením takých pedagógov, akým bol akademik V. V. Struve, profesor V. V. Mavrodin, profesor S. B. Okuň a mnohí ďalší. Počas štúdia na historickej fakulte stretla Tamara Bajcurová aj svojho životného partnera Ivana Bajcuru (1930-1986), ktorý bol jedným z česko-slovenských študentov, študujúcich na leningradskej univerzite. Po ukončení vysokoškolského štúdia sa v roku 1955 presťahovala spolu s manželom na Slovensko.

Po príchode do Prešova začala od septembra 1955 pracovať na Katedre spoločenských vied Filozofickej fakulty Vyššej školy pedagogickej v Prešove. Po vzniku Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, v roku 1959, prešla na katedru dejín Filozofickej fakulty UPJŠ. Na tomto pracovisku, ktoré v rokoch 1981 – 1987 viedla ako vedúca katedry, pracovala až do roku 1990, kedy odišla do dôchodku.

Tamara Bajcurová od začiatku svojho pôsobenia vo vysokoškolskom prostredí venovala pozornosť vedeckovýskumnej činnosti. Oblasť medzislovanských vzťa-

hov v 19. storočí sa stala na dlhé roky dominantnou v jej výskumnej činnosti. Priekopnícka práca Tamary Bajcurovej o Ju. I. Venelinovi dodnes patrí v slavistických výskumoch k citovaným titulom. V nasledujúcich rokoch zamerala Tamara Bajcurová svoj výskum na sledovanie osudov zakarpatských Ukrajincov pôsobiacich na teritóriu cárskeho Ruska. Formou odborných štúdií a článkov upozornila na osobnosť M. A. Baludanského, prvého rektora peterburskej univerzity, na I. S. Orlaja, na V. G. Kukoľnika a na ďalších. Nazhromaždené poznatky zhrnula v druhej monografickej práci o pôsobení zakarpatskoukrajinskej inteligencie v Rusku v prvej polovici 19. storočia. Vymedzeného tematického okruhu sa dotýkala aj jej tretia monografia o živote a práci Ivana Semionoviča Orlaja. Neskôr svoju výskumnú činnosť rozšírila o oblasť ruských dejín a česko-slovensko-ruským/sovietskym vzťahom v 20. storočí.

Neoddeliteľnou súčasťou pôsobenia Tamary Bajcurovej na katedre dejín bola aj pedagogická činnosť. Dlhé roky prednášala dejiny Sovietskeho zväzu a dejiny Svetovej socialistickej sústavy. Druhou nosnou disciplínou, z ktorej zabezpečovala prednášky bol úvod do štúdia dejín s historickým proseminárom. Erudovanosť jej prednášok vzbudzovala po celé roky u študentov úctu a rešpekt. Nezanedbávala ani prácu so študentmi. Viedla ročníkové práce, práce študentskej vedeckej a odbornej činnosti, diplomové práce. Bola členkou vedeckej rady Filozofickej fakulty UPJŠ, predsedala štátnicovým, prijímacím i rigoróznym komisiám.

Systematická vedeckovýskumná práca a mnohoročná pedagogická činnosť jej priniesli aj ďalší odborný postup. V roku 1973 sa stala docentkou histórie, v roku 1983 jej bol udelený titul univerzitnej profesorky a v roku 1989 obhájila vedeckú hodnosť doktora historických vied.

Sú to už dlhé roky, čo prof. PhDr. Tamara Bajcurová, DrSc. opustila prešovské historické pracovisko, no napriek tomu patrila k tým, ktorí stali pri jeho zrode a svojou pedagogickou i vedeckovýskumnou činnosťou prispievala k jeho profilovaniu a rozvoju po celé roky.

Češ' jej pamiatke!

Lubica Harbulová

Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat VI. (Brno, 6. – 7. septembra 2016)

6. až 7. septembra 2016 sa na pôde Technického múzea v Brne už tradične konala vedecká konferencia s názvom *Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat VI*. Tematicky bola konferencia s podtitulom *K historii a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství*, zameraná na múzeum ako objekt prezentácie a uchovávanía pamäti histórie a súčasnosti medicíny, farmácie a veterinárneho

lekárstva, technických riešení v oblasti medicíny, farmácie a veterinárneho lekárstva, významné i zabudnuté osobnosti, ľudové či profesionálne liečiteľstvo, rozličné objavy z tejto oblasti, vzdelávanie, kúpeľníctvo a pod.

Program seminára bol rozdelený do dvoch rokovacích dní. Prvý deň vystúpili referujúci so svojimi príspevkami v troch blokoch. V prvom z nich s názvom *Výuka a vzdelávanie* so svojimi príspevkami vystúpili Antonín Holub – Krize nášeho veterinárneho studia po druhej svetovej válce a Mimobrněnské snahy o dislokaci našich veterinárních studií po druhej svetovej válce, František Dohnal – Obor válečná chirurgie v Československu let 1918 – 1939 (K 80. výročí otevření Ústavu válečné chirurgie při I. chirurgické klinice UK), Eva Morovicsová – Zdravotnícke školstvo na Slovensku od roku 1948 do druhej polovice 60. rokov 20. storočia. V druhom bloku, *Významné i zapomenuté osobnosti; Z histórie lekárskej praxe*, prezentovali svoje referáty: Tomáš Arndt – Významné osobnosti z rad židovských farmaceutů z českých zemí od 18. do 20. století, Katarína Pekařová – Známí i neznámí školskí lékaři na území dnešného Slovenska na prelome 19. a 20. storočia, Ladislav Dedek – Prof. MVDr. František Ševčík, rukopisné poznámky a ďalší texty z let 1912 – 1930, Boris Titzl – František Burian a Jedličkův ústav, Anna Falisová – Ján Ambro, Jiří Brdlík, Alojz J. Chura a ich prínos v oblasti starostlivosti o matku a dieťa na Slovensku, Marta Jiroušková a Jarmila Platová – Prof. MUDr. Branislav Bohuš, CSc. – významná osobnosť československého telovýchovného lekárstva. Tretí blok s názvom *Z histórie Lékařské praxe; Z dějin veterinárního lékařství*, svojimi referátmi vyplnili: Mária Bujalková – Pitvy v kontexte európskej medicíny 16. – 19. storočia, Elena Ferencová a Eva Kráľová – Účinky geomagnetického a magnetického poľa na organizmus človeka z historického hľadiska a jeho využitie v medicíne, Historický vývoj vo využívaní elektrofyziologických metód v biologickom výskume a lekárskej praxi, Šárka Hejlová – Zvěrolekářství a zdravotní nezávadnost mléka.

Druhý deň konferencie bol rozdelený do dvoch blokov. V prvom, *Lidové léčitelství; Lázeňství; Z histórie lekárskej praxe*, vystúpili: Beata Ricziová – Alchymisticko-spagyrický rukopis zo 17. storočia, Dana Motyčková a Kateřina Sedlická – Přírodoléčebné hnutí a spolek Český Kneipp, Ilona Pavelková – Propagace a reklama lázní koncem 19. a v první polovine 20. století, Vladimír Březina – Lázně Bludov, Patrik Derfiňák – Zdravotný stav obyvateľstva Šariša v rokoch prvej svetovej vojny. V druhom bloku s názvom *Z histórie lekárskej praxe; Zdravotníctví a osvěta; Z dějin československého muzejnictví* vystúpili: Peter Kovaľ – Zdravotníctvo na Podkarpatskej Rusi – dobové pohľady, Radek Slabotínsky – K histórii Nemocničního střediska pro Němce ve Svatobořicích u Kyjova v letech 1945 – 1949, Ján Džujko – Zdravie ľudu (1928) – príloha Slovenského východu, Jan Babica – Teoretické problémy farmaceutického muzejnictví v Československu po 2. svetovej válce.

Počas oboch rokovacích dní sa medzi jednotlivými blokmi konali diskusie, ktoré nesporne priniesli mnoho ďalších podnetov, ale i doplňujúcich informácií k jednotlivým príspevkom či čiastkovo analyzovaným problémom, ktoré v nich odznali. Možnosť ďalšej diskusie mali prítomní aj počas spoločenského priateľského posedenia, ako aj počas exkurzie, uskutočnenej v posledný deň konferencie v Mendelovom muzeu v Brne, kde sa realizovala komentovaná prehliadka expozície – G. J. Mendel – človek, opat a vedec.

Na záver možno skonštatovať, že sa organizátorom konferencie pod vedením Radeka Slabotinského podarilo usporiadať úspešne už šiesty ročník konferencie, ktorá neustále láka mnohých odborníkov z rozličných inštitúcií zaoberajúcich sa touto tematikou a prinášajúcich kvalitné, neskôr aj publikované, príspevky.

Ján Džujko

**Inštitút histórie Prešovskej univerzity v Prešove privítal na univerzitnej
pôde nových študentov
(Prešov, 12. – 14. septembra 2016)**

Týždeň pred začiatkom zimného semestra v akademickom roku 2016/2017 sa prvýkrát uskutočnilo podujatie Úvod do vysokoškolského štúdia pre všetkých študentov 1. ročníka bakalárskeho štúdia Prešovskej univerzity v Prešove. Začínajúci študenti sa vďaka tomuto Úvodu mohli dozvedieť veľké množstvo dôležitých informácií o štúdiu na jednotlivých fakultách a inštitútoch. Okrem toho boli začínajúcim študentom poskytnuté užitočné rady a informácie, napr. ohľadom internátov a internátneho poriadku, možností stravovania, štúdia cudzích jazykov, športových možností, autoškoly, ale aj modulárneho akademického informačného systému (MAIS), študentských preukazov, univerzitnej knižnice a pod.

Hneď počas prvého dňa tohto podujatia boli novým študentom poskytnuté informácie aj o meste Prešov, hlavne o jeho dejinách a jeho najvýznamnejších architektonických pamiatkach. História mesta a jeho pamiatkami sprevádzali nových študentov interní doktorandi a doktorandky Inštitútu histórie FF PU pod vedením Mgr. Marcely Domenovej, PhD., a Mgr. et Mgr. Luciány Hoptovej, PhD. V rámci jednotlivých fakúlt PU to boli konkrétne na Filozofickej fakulte Mgr. Lucia Šteflová, na Gréckokatolíckej teologickej fakulte Mgr. et Mgr. Dávid Palaščák, na Fakulte humanitných a prírodných vied Mgr. Lukáš Hedmeg a Mgr. Martin Hajduk na Fakulte manažmentu. Ďalej to boli Mgr. Juraj Horváth a Mgr. Matúš Vojna na Pedagogickej fakulte, na Pravoslávnej bohosloveckej fakulte Mgr. Matúš Vojna, Mgr. Erik Ondria na Fakulte športu a napokon na Fakulte zdravotníckych odborov Mgr. Michaela Kurinová a Mgr. Veronika Drábová.

V poobedňajších hodinách mali študenti možnosť získať dôležité informácie aj o jednotlivých inštitútoch, na ktorých budú študovať. Budúci učitelia dejepisu, historici a archivári sa s Inštitútom histórie zoznámili v dňoch 12. a 13. septembra. Inštitút histórie im predstavila Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD. Študentom boli najprv predstavení všetci členovia inštitútu (profesori, docenti a docentky, odborní asistenti a asistentky a interní doktorandi a doktorandky), jednotlivé katedry, z ktorých sa inštitút skladá, konkrétne periodiká, vydávané inštitútom a pod. Okrem toho získali budúci študenti aj množstvo zaujímavých informácií o rôznych podujatiach organizovaných inštitútom, ako sú rôzne vedecké konferencie, prednášky z cyklu „Večery s históriou“, prednášky Erasmus, rôzne odborné semináre, študentské vedecké konferencie, prezentácie publikačnej činnosti pracovníkov Inštitútu histórie FF PU, študentský ples a pod. O možnostiach štúdia v zahraničí boli študenti informovaní PhDr. Petrom Kovaľom, PhD. Po skončení predstavenia inštitútu mali študenti možnosť navštíviť a prezrieť si priestory Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

Veríme, že vďaka tomuto Úvodu do vysokoškolského štúdia boli začínajúci študenti podrobne informovaní o rôznych dôležitých aspektoch vysokoškolského štúdia, ktoré im v ich začiatkoch pomôžu čo najrýchlejšie sa zorientovať a úspešne študovať nielen na Inštitúte histórie, ale na všetkých inštitútoch a fakultách Prešovskej univerzity v Prešove.

Matúš Vojna

**K histórii průmyslu, techniky a sociálního vývoje na Moravě a ve Slezsku
v meziválečném období (1918 – 1939) II.
(Brno, 25. - 26. októbra 2016)**

Problematika hospodárskych dejín sa aj vzhľadom na ekonomické turbulencie v spoločnosti stáva stále zaujímavejším a vyhľadávanejším objektom záujmu nielen samotných historikov, ale aj bádateľov z rôznych iných vedných oblastí. Vedecké podujatia, na ktorých sa následne získané informácie prezentujú, sa preto často menia na pestrú zmes sekcií a blokov. V rámci nich je následne možné podrobnejšie sa koncentrovať nielen na samotné otázky výroby či kapitálu, ale tiež na s tým úzko spojené problémy sociálne, kultúrne či vzdelávacie.

Podobnú formu zvolili aj organizátori vedeckého seminára venovaného problematike hospodárskych dejín Moravy a Sliezska. V priebehu dvoch dní tak vo viacerých sekciách odzneli dve desiatky referátov pripravených českými a slovenskými odborníkmi. Vzhľadom na značný počet i istú tematickú heterogenitu jednotlivých vystúpení, keď si záujemcovia mohli vybrať z rôznych tematických

okruhov, nie je možné venovať pozornosť všetkým vystúpeniam. Ako z nášho pohľadu najzaujímavejšie by sme však chceli spomenúť aspoň niektoré z nich, ktoré dobre dokumentujú dôležitosť i rozsah sledovaných problémov.

Jeden z odborných garantov podujatia, doc. F. Čapka predstavil v príspevku „*Osudy cukrovarníckeho koncernu Jana Vacy na střední a severní Moravě*“ nielen pozoruhodný životný príbeh politika a podnikateľa J. Vaca. Značnú pozornosť tiež venoval vývoju situácie v cukrovarníctve, jednom z najdôležitejších priemyselných odvetví úspešne sa rozvíjajúcom v druhej polovici 19. a prvých desaťročiach 20. storočia v Čechách a na Morave. Tejto problematike sa autor venuje v rámci svojho výskumu dlhodobo. I preto rôzne etapy činnosti moravského roľníka, politika a podnikateľa v oblasti cukrovarníctva, predovšetkým počas veľmi komplikovaných prvých desaťročí 20. storočia, mohol predstaviť veľmi výstižne.

Dr. R. Slabotínský vo svojom referáte „*Poznámky k péči o nezaměstnané v městě Brne v letech tzv. velké hospodářské krize*“, predstavil rôzne sociálne otázky ako ďalší dôležitý rozmer pri posudzovaní nielen hospodárskeho vývoja, ale i každodenného života ľudí. Samotné Brno v tom čase bolo jedným z významných priemyselných centier Československa. Napriek tomu miestne úrady neboli schopné v plnej miere zvládať nápor nezamestnaných. Nemenej zaujímavý pohľad do aktivít múzejníkov a pamiatkárov ponúkla dr. P. Svobodová v príspevku „*Projekt Po stopách Löw – Beerů*“. Na unikátnych objektoch spojených s touto významnou podnikateľskou rodinou priblížila viaceré perspektívne možnosti, ale i ťažkosti pri ich čo najefektívnejšom využití v prospech návštevníkov a záujemcov o históriu.

Vedecké podujatia pripravované pracovníkmi Technického múzea v Brne majú tradične vysokú úroveň. Účastníkom, ale i čitateľom zborníkov a monografických prác, ktoré na ich základe vznikajú, približujú nielen nosné, najdôležitejšie otázky vybranej témy či oblasti, ale tiež množstvo menej známych súvislostí, ktoré sú s nimi spojené. Veríme, že podobné podujatia venované otázkam hospodárskych dejín umožnia aj v nasledujúcich rokoch ďalšie prehĺbenie spolupráce medzi českými a slovenskými historikmi.

Patrik Derfiňák

Exkurzia študentov Inštitútu histórie FF PU v Prešove na Duklu (Dukla, 10. november 2016)

Dňa 10. novembra 2016 sa uskutočnila odborná exkurzia študentov Inštitútu histórie Filozofickej Fakulty Prešovskej univerzity v Prešove na pamätné miesta v slovenskej, ale aj poľskej časti Duklianskeho priesmyku. Toto strategicky významné územie zohralo významnú úlohu v bojoch prvej, ba aj druhej svetovej vojny a patrí medzi najpamätnejšie miesta českých a slovenských vojenských dejín.

Odborná exkurzia na Duklu začala ráno v malej obci Tokajík, ktorá je známa tragickými udalosťami z druhej svetovej vojny. V novembri 1944 tu nemecké jednotky vykonali odvetnú akciu za pomoc miestneho obyvateľstva partizánom. Nemci odviekli mužov z obce na sever od dediny, kde ich postrieľali. Zahynulo tu 32 mužov. Dvomi zraneným sa šťastnou náhodou podarilo prežiť. Obec bola vypálená, ženy a deti vyhnané. Po krátkom príhovore starostky obce Tokajík, Jany Medveckej, navštívili študenti IH expozíciu múzea Tokajickej tragédie a neďaleký pamätník obetiam II. svetovej vojny.

Po presune do mestečka Svidník čakali študentov archívniectva, dejepisu a histórie expozície Múzejného oddelenia Vojenského historického múzea Piešťany vo Svidníku. Zúčastnení študenti sa oboznámili s vojenskými dejinami Slovenska z rokov 1914 – 1945. Hlavná expozícia múzea na Bardejovskej ulici vo Svidníku dokumentuje obdobie bezprostredne pred a počas prvej svetovej vojny vo východných Karpatoch, v medzivojnovom období a v období druhej svetovej vojny s dôrazom na priebeh Karpatsko-duklianskej operácie, partizánskeho hnutia a oslobodzovania územia východného Slovenska v rokoch 1944 – 1945. Po skončení prehliadky interiérových exponátov múzea vo Svidníku sa zúčastnení študenti presunuli na nádvorie múzea na prehliadku vojenskej techniky používanej v II. svetovej vojne. Pri tejto príležitosti študent učiteľstva v kombinácii angličtina-dejepis Braňo Pilár prezentoval zaujímavú prednášku o vojenskej technike s dôrazom na dejiny vývoja tankov používaných najmä v II. svetovej vojne.

Nasledoval presun do poľského mestečka Dukla. Po ceste do Poľska sme navštívili aj duklianský pamätník československého armádneho zboru s vojnovým cintorínom, ktorý si účastníci exkurzie mohli pozrieť individuálne. Počas cesty autobusom študent učiteľského programu angličtina-dejepis Patrik Jáger prezentoval svoju pútavú prednášku z vojenských dejín o Karpatsko-duklianskej operácii. Do Poľska pred Muzeum Historyczne – Palac w Dukly sme dorazili popoludní. Na troch podlažiach tohto múzea sú vystavované priame expozície o dejinách poľského mesta Dukla, duklianskeho palácovo-parkového komplexu a o bojoch v Karpatoch v období prvej a druhej svetovej vojny. Po skončení približne hodinovej prehliadky múzea v mestečku Dukla, počas ktorej nás sprevádzal poľský lektor, sme zamierili na nádvorie. Podobne ako vo Svidníku, aj v tomto múzeu sme mali možnosť prezrieť si trvalú výstavu vojenskej techniky z II. svetovej vojny, vystavenú v parku múzejného komplexu.

Exkurzia študentov Inštitútu histórie FF PU v Prešove na Duklu priniesla študentom množstvo nových a zaujímavých informácií o vojenských dejinách Československa a Poľska, prvej a druhej svetovej vojny, Karpatsko-duklianskej operácii, ale aj o vojenskej technike a výzbroji, ktoré sa používali v týchto svetových konfliktoch.

Erik Ondria

**Medzinárodná vedecká konferencia Hranice a pohraničia –
na styku kultúr a tradícií
(Krakov, 15. – 16. novembra 2016)**

Inštitút histórie a archívnicva Pedagogickej univerzity Národnej komisie pre vzdelávanie v Krakove (Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, ďalej ako Inštitút histórie a archívnicva Pedagogickej univerzity v Krakove) a Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove (IH FF PU v Prešove) usporiadali v termíne 15. – 16. novembra 2016 na Pedagogickej univerzite v Krakove medzinárodnú vedeckú konferenciu na zaujímavú a aktuálnu tému *Hranice a pohraničia – na styku kultúr a tradícií* (*Granice i pogranicza – na styku kultur i tradycji*), ktorá poskytla priestor na prezentovanie aktuálnych výskumov slovenských, poľských a ukrajinských historikov a reflektovanie problematiky od obdobia najstarších dejín po súčasnosť, založenej na interdisciplinárnom prístupe.

Rokovanie konferencie dňa 15. novembra 2016 slávnostne otvorili prof. dr hab. Bogusław Skowronek (prodekan pre vzdelávanie Pedagogickej univerzity v Krakove, prof. dr hab. Bożena Popiołek (dekanka Humanitnej fakulty Pedagogickej univerzity v Krakove a doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., riaditeľka IH FF PU v Prešove. Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., rektor Prešovskej Univerzity, pricestoval pre neodkladné pracovné povinnosti o čosi neskôr.

Rokovanie prvého dňa prebiehalo v rámci plenárneho zasadnutia, referáty boli rozdelené do dvoch blokov. V prvom bloku zazneli nosné referáty od profesorov, kolegov z Krakova i Prešova, a to prof. dr hab. Mareka Wilczyńského (Pedagogická univerzita v Krakove), venujúceho sa obdobiu staroveku a raného stredoveku. Zameral sa na koexistenciu germánskych a rímskych spoločností, podopierajúc výskum literárnymi a epigrafickými prameňmi – *Na pograniczu religii i etnosu – problemy koegzystencji społeczeństw germańskich i rzymskich w V i VI w.* Naňho nadviazal prof. dr hab. Jerzy Rajman (Pedagogická univerzita v Krakove), ktorý odprezentoval tému vnímania lesov a hôr a vnímania hraníc v období stredoveku – *Puszcze i góry w problematyce średniowiecznego pogranicza.* Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove), vychádzajúc z dlhoročného výskumu, prezentoval uhorsko-poľské kontakty a vzťahy v období protihabsburských povstaní – *Viac ako dobrí susedia? Uhorsko-poľské kontakty počas protihabsburských povstaní.* Dr hab. prof. UP Krzysztof Polek (Pedagogická univerzita v Krakove) vystúpil s témou o formovaní a podobe fransko-slovanského pohraničia – *Charakter pogranicza frankijsko-słowiańskiego w VIII-IX w. w Europie Środkowej.* Posledný referát prvého bloku rokovania predniesol prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (Prešovská univerzita v Prešove). Predstavil v ňom problematiku *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou a ich odraz v interetnických vzťahoch (1919 – 1939).*

V druhom popoludňajšom bloku rokovania zazneli referáty Mgr. Annamárie Kónyovej, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove), ktorá sa venovala téme *Poľsko-uhorské kontakty protestantov v 16. – 17. storočí*. Ďalšie príspevky boli dominantne zamerané na výskum problematiky v období 1. polovice 20. storočia a územie Ukrajiny, resp. Podkarpatskej Rusi a Československa alebo Poľska a Ruska. Doc. PhDr. Lubica Harbulová, CSc. (Prešovská univerzita v Prešove) predstavila výskum témy *Poľsko – ruská vojna v roku 1920 z pohľadu Československa*. Doc. Ihor Lichtej, CSc. (Historická fakulta, Užhorodská národná univerzita v Užhorode) prezentoval výskum *Administratívne rozdelenie územia Podkarpatskej Rusi a Slovenska v rokoch 1920 – 1921*. V rámci rokovania zo slovenskej strany zaznel aj referát PhDr. Stanislava Konečného, CSc. (Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice) na tému *Niektoré zhody a rozdiely politického a kultúrneho vývoja východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v 20. storočí*.

Po každom bloku rokovania bola radená diskusia. Neoficiálne rokovania a rozhovory pokračovali v priateľskom duchu počas večera na recepcii, zorganizovanej hosťujúcim Inštitútom histórie a archívniectva Pedagogickej univerzity v Krakove.

Rokovanie druhého dňa (16. november 2016) prebiehalo paralelne v dvoch sekciách, referáty boli radené do blokov. Program rokovania sa čiastočne modifikoval pre neúčast viacerých referujúcich. V II. sekcii boli referáty zaradené do jedného bloku, po ktorom sa účastníci presunuli na spoločné plenárne rokovanie do sekcie I. Zazneli v nich zaujímavé referáty, a to za slovenskú stranu napríklad od doc. Mgr. Miloša Mareka, PhD. (Trnavská univerzita v Trnave) – *Uhorské kráľovstvo a cudzinci. Vzťah štátnej moci k cudzincom v zrkadle stredovekých zákonov a nariadení* – ktorý zaznel v zastúpení. Za poľskú hosťujúcu stranu možno spomenúť referáty od kolegov mgr Bartosza Wachuleca (Pedagogická univerzita v Krakove), ktorý sa venoval výskumu stredovekých pomerov a tatárskemu jarmu – *Rola „jarzma tatarskiego“ w kształtowaniu się ideologii politycznej Wielkiego Księstwa Moskiewskiego*; dr Bartosza Drzewieckiego (Pedagogická univerzita v Krakove), ktorý predstavil výskum „Holanderov“ (obyvatelov pôvodom z Holandska) a ich asimiláciu, správu a osudy v doline dolnej Visly – *Olędrzy w Dolinie Dolnej Wisły w XVIII w. – sąsiedzi obcy kulturowo?* Anglické kolónie v USA a každodennosť v nich prezentoval dr Paweł Konieczny (Pedagogická univerzita v Krakove) – *Południowe pogranicze Wirginii w relacjach Williama Byrda II 1674 – 1744*.

V I. predpoludňajšej sekcii zazneli referáty kolegov z Poľska, a to dr hab. prof. UP Jerzyho Ciecieląga (Pedagogická univerzita v Krakove), venujúceho sa problematike staroveku a obdobiu vlády Herodesa Veľkého – *Pogranicze judejsko-nabatejskie jako arena konfliktu Herod Wielkiego z Królestwem Nabatejskim*; na neho nadväzujúceho dr Adriana Szopu (Pedagogická univerzita v Krakove),

ktorý sa zamerl na tému „hranic“ rímskej a barbarskej civilizácie, vnímanie a postavenie vodcov v latinských panegyrických textoch – *Granice cywilizacji: barbarzyńca czy Rzymianin? Wizerunek wodzów rzymskich germańskiego pochodzenia w łacińskich panegirykach późno antycznych*, Mgr Dawid Gołąb (Pedagogická univerzita v Krakove) predstavil tému stretu troch kultúr z obdobia križiackych výprav – *Postrzeganie obcego w Bizancjum i Lewancie podczas krucjat, jako obszarach styku trzech kultur, na podstawie wybranych źródeł z epoki*. Možno spomenúť i referáty dr Doroty Źurek (Pedagogická univerzita v Krakove) z oblasti výskumu miest Malopoľska v období prelomu stredoveku a novoveku – *Granice, wspólnota i różnorodność parafii małych miast Małopolski (XV –XVI w.)* a dr Marcina Gadochu (Pedagogická univerzita v Krakove), venujúceho sa problematike migrácie obyvateľstva a úlohe cudzincov pri vývoji mesta Lvov – „*Swoi czy obcy? Rola cudzoziemców w budowie XVII-wiecznego Lwowa*”.

Následne rokovanie prebiehalo v rámci plenárneho rokovania. Za poľskú stranu možno spomenúť vystúpenie prof. dr hab. Franciszka Leśniaka (Pedagogická univerzita v Krakove), venujúceho sa najmä hospodárskym dejinám, diaľkovému obchodu, ktorý sa zamerl na tému obyvateľov z horného Uhorska v Sanoku do polovice 17. storočia – *Mieszkańcy Górnych Węgier w miastach ziemi sanockiej (do połowy XVII w.)*. Za slovenskú stranu boli do programu zaradené referáty doc. Mgr. Jána Adama, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove), ktorý sa zamerl na *Prihraničné mestčko Zborov – centrum periferie*; Mgr. Moniky Bizoňovej, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove), ktorá predstavila *Poľsko-uhorské vzťahy v období stredoveku a raného novoveku* alebo doc. PhDr. Martina Javora, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove), venujúceho sa problematike *Slovensko-poľské slobodomurárske kontakty v novoveku*. PaedDr. Marian Gajdoš, CSc. (Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice) predstavil *Bezpečnostné aspekty slovensko-ukrajinského pohraničia a ich vývoj*, a to aj v dnešných kontextoch a interný doktorand IH FF PU Mgr. Juraj Horváth (Prešovská univerzita v Prešove) prezentoval výskum lokality *Košice v období československo-maďarskej vojny v rokoch 1918 – 1919*.

Na konci každého bloku rokovania bol ponechaný priestor na diskusiu, ktorú možno považovať za prínosnú a konštruktívnu. Viazala sa nielen na pripomienkovanie a dopĺňanie jednotlivých tém referátov, ale aj na možnosti ďalšieho, najmä komparatívneho výskumu.

Podujatie za organizátorov oficiálne ukončili prof. dr hab. Božena Popiołek, dekanca WH UP KEN w Krakowie a doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., riaditeľka IH FF PU v Prešove.

Druhá, podobná konferencia na predbežne navrhovanú tému „*Hranice a pohraničia...*”, vyplývajúca zo spolupráce dvoch historických pracovísk, by sa mala uskutočniť v roku 2017 na Prešovskej univerzite v Prešove.

Marcela Domenová

**VERBUM – LIBER – ORATIO, vedecká konferencia
k dejinám duchovnej kultúry
(Prešov, 23. novembra 2016)**

Medzi už tradične veľmi aktívne organizácie, ktoré každoročne ponúkajú odborníkom z rôznych oblastí viacero možností prezentovať výsledky vlastnej vedeckovýskumnej činnosti, patrí aj Štátna vedecká knižnica v Prešove. Jej pracovníci, v spolupráci s predstaviteľmi Občianskeho združenia Kultúrne fórum, usporiadali 23. novembra 2016 vedeckú konferenciu. Hlavným motívom podujatia, ktoré zaznamenali aj v podtitule, sa stalo 470. výročie úmrtia protestantského teológa a reformátora Martina Luthera. Pomerne veľký počet prihlásených referátov a iba jednodňová konferencia to je spojenie, ktoré si od organizačného výboru vyžiadalo nielen nahustenie programu, ale tiež dôsledné dodržiavanie časového rozvrhu. Práve menšia časová dotácia viedla k tomu, že celkovo veľmi prínosnú diskusiu bolo v niektorých prípadoch, žiaľ, potrebné možno trochu predčasne ukončiť.

V rámci konferencie prezentovali účastníci celý rad zaujímavých referátov. Všeobecnejší názov konferencie umožnil usporiadateľom urobiť z prihlásených príspevkov pestrejší výber, keď okrem tých týkajúcich sa priamo M. Luthera zaradili aj niektoré ďalšie viac či mene súvisiace témy. Vzhľadom na skutočnosť, že organizačný výbor oznámil účastníkom zámer pripraviť z podujatia osobitný zborník, nebudeme sa venovať hodnoteniu všetkých prezentovaných referátov. O to viac, že niektoré z nich sa kvôli obmedzenej časovej dotácii dostali skôr do polohy predstavenia problému ako jeho riešenia.

Spomedzi dvoch desiatok vystúpení preto ako z nášho pohľadu osobitne zaujímavé možno spomenúť aspoň niektoré z prezentovaných príspevkov. Hneď v úvodnom „*Diela Martina Luthera v Kolegiálnej knižnici v Prešove*“, ktorý vlastne otvoril celú konferenciu, predstavila dr. M. Domenová diela tohto náboženského reformátora, ktoré sa z rôznych období zachovali v najrozsiahlejšej historickej knižnici v Prešove. Okrem rôznych odborných údajov, týkajúcich sa napríklad počtu a proveniencie jednotlivých tlačí, upozornila tiež na viaceré pozoruhodné unikáty či zaujímavosti spojené s jednotlivými zachovanými publikáciami.

Medzi už tradičných účastníkov podujatí pripravovaných Štátnou vedeckou knižnicou v Prešove patrí Mgr. M. Naster, pracovník bratislavského Židovského múzea. V referáte „*Martin Luther a Židia*“, sa venoval veľmi zaujímavej, no zatiaľ stále málo preskúmanej problematike vzťahu nielen samotného Martina Luthera k židovskej komunite a náboženstvu. Prezentovanými konkrétnymi ukážkami jeho diel načrtnol teologickú a teoretickú rovinu problému. Prostredníctvom záznamov o tom, aké boli vzťahy medzi židovským obyvateľstvom a ľuďmi hlásiacimi sa k protestantizmu, predovšetkým v priestore Moravy, však dokumentoval, že každodenný život sa nerozvíjal vždy v súlade s teóriou.

K zaujímavým, navyše s neskrývaným zaujatím predneseným referátom, patrilo vystúpenie Mgr. G. Vaškovej, „*Vybrané homiletické práce 19. storočia v historických knižniciach mesta Prešov*“. Autorka predstavila celkovo 17 konkrétnych prác nachádzajúcich sa nielen v historickom fonde ŠVK v Prešove, ale i ďalších historických knižniciach na území mesta Prešov. Jednotlivé prezentované publikácie sa následne usilovala, v rámci existujúcich časových možností, doplniť podrobnejším komentárom. I ďalší z referujúcich, ThLic. M. Glevaňák, okrem predstavenia situácie gréckokatolíckych veriacich v 18. a na začiatku 19. storočia, sa venoval v príspevku „*Malý katechizmus užhorodského kanonika Ivana Kutku – pokus o prezentáciu (okolnosti vzniku)*“ predovšetkým analýze konkrétnej publikácie. Katechizmus vznikol pre potreby gréckokatolíckych veriacich. No čo bolo veľmi dôležité, okrem vysokého odborného hodnotenia jeho spracovania biskupmi mukačevskej a prešovskej eparchie, získal veľkú obľubu aj u veriacich. Okrem zrozumiteľnosti oceňovali predovšetkým skutočnosť, že bol písaný v jazyku zakarpatských veriacich. I to bol pravdepodobne dôvod, prečo sa v nasledujúcich desaťročiach dočkal väčšieho množstva vydaní. K nesporne pozorne sledovaným a diskutovaným referátom sa zaradilo i vystúpenie dr. P. Markoviča „*Konfesionálne motívy a súvislosti v cestopisných textoch Ludovíta Štúra*“. Napriek tomu, že túto časť tvorby L. Štúra nemožno považovať za oblasť, ktorej by dlhodobo venoval výraznejšiu pozornosť, odzrkadľujú sa v nej súčasne prakticky všetky aspekty jeho záujmov. Analyzované cestopisné texty „*Cesta do Lužíc*“ a „*Cesta po Považí*“ boli určené predovšetkým na publikovanie v podobe časopiseckých článkov. Napriek tomu sa v nich nachádzajú viaceré zaujímavé zmienky nielen o aktuálnej konfesionálnej situácii či sakrálnych objektoch, ale tiež o lokalitách „*z dávnoveku slovanského pohanstva*“.

Vedecká konferencia pripravená kolektívom pracovníkov Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, podobne ako už niekoľkokrát predtým v minulosti, sa nesporne zaradila k úspešným podujatiam. Nielen tým, že priniesla viacero dôležitých nových poznatkov, ktoré sa spracované do písomnej podoby určite stretnú so živým ohlasom u odbornej verejnosti. Na prvý pohľad možno menej výrazný, no pritom rovnako dôležitý je však fakt, že v rámci sledovanej problematiky sa podarilo odkryť viacero ďalších problematických miest. Ved' viacerým podobným otázkam a výzvam, na aké hľadali odpoveď naši predkovia, musíme čeliť aj v súčasnosti.

Patrik Derfiňák

BARON, Roman –MADECKI, Roman –MALICKI, Jan et. al. *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej.* Praha : Historický ústav AV ČR, 2016. 703 s. ISBN 978-80-7286-271-9.

Publikácia *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej* predstavuje interdisciplinárnu kolektívnu monografiu, ktorá bola vydaná v roku 2016 Historickým ústavom Akadémie vied Českej republiky. Monografia je spoločným dielom medzinárodného tímu, tvoreného z bádateľov zo strednej i východnej Európy a Spojených štátov amerických. Predložená publikácia pozostáva z úvodného slova a deviatich kapitol, ktoré sa následne členia na menšie podkapitoly.

Prvá kapitola, ktorá nesie názov *Tradycje i wyzwania czeskich badań nad Polską*, prezentuje dejiny českých záujmov o poľský jazyk, literatúru, históriu i kultúru a ich genézu.

Druhá kapitola s názvom *Z kontaktów czesko-polskich* nadväzuje na prvú kapitolu monografie. Autori sa v nej venujú vzájomným vzťahom oboch národov v 19. a 20. storočí, a to predovšetkým na poli vedy, kultúry a politiky. V tejto kapitole je už pozornosť sústredená na konkrétne aspekty, napr. na problematiku Poľska na stránkach Slovanského prehľadu, priateľstvo Mariana Zdziechowského a Tomáša Garrigua Masaryka, ale aj vzájomné kontakty medzi predstaviteľmi poľskej literárnej vedy a ich českými prekladateľmi.

V tretej kapitole *Środkowoeuropejska perspektywa* je pozornosť zameraná na stav bádania slovenskej a maďarskej historiografie o Poľsku. Obsahom tejto kapitoly sú aj otázky motivácie českých a slovenských študentov polonistických odborov k učeniu sa poľštine.

Nasledujúce tri kapitoly *Pryzmat litewski, W białoruskiej i rosyjskiej optyce a Widziane z Ukrainy* prinášajú bohatý materiál ku komparácii, ktorá jasne ukazuje podobnosti a rozdiely v spoločných dejinných etapách, postojoch, historickej pamäti či etnickej a jazykovej štruktúre. Do pozornosti litovských, bieloruských, ruských a ukrajinských bádateľov sa dostali aj vzťahy jednotlivých národov k Poľsku.

Siedma kapitola *W kierunku Unii Europejskiej i demokracji?* pojednáva o pokusoch, úspešných aj neúspešných, o federalizáciu stredovýchodnej Európy v 20. storočí – ich genézu, historické pozadie a národný, regionálny a medzinárodný rozmer. Táto kapitola má predovšetkým politologický charakter a jej obsahom je okrem iného aj prezentácia snáh, krokov a opatrení Ukrajiny stať sa súčasťou Európskej únie.

Nasledujúca ôsma kapitola, nesúca názov *Sylwetki środkowoeuropejskich uczonych zajmujących się polskim językiem, literaturą, kulturą i historią (wybór)*, približuje životopisné charakteristiky bádateľov zaoberajúcich sa poľským jazykom, literatúrou, kultúrou a históriou. Zastúpenie tú majú predovšetkým poľskí predstavitelia, ale nájdeme tu aj niekoľko českých bádateľov.

Deviata kapitola monografie, ktorá má názov *Wschodnia Szkoła Letnia Uniwersytetu Warszawskiego*, nadväzuje na predchádzajúcu kapitolu a tiež má hlavne biografický charakter. V tejto záverečnej kapitole monografie sú čitateľovi predovšetkým priblížené biografie už zomrelých profesorov, organizátorov a účastníkov *Wschodniej Szkoły Letniej Uniwersytetu Warszawskiego*.

Monografia *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej*, v ktorej závere sa nachádza resumé v anglickom, českom, ruskom i ukrajinskom jazyku, skratky použité v práci, výberová bibliografia, menný register a krátke predstavenie medzinárodného autorského kolektívu, je určená všetkým tým, ktorí sa zaujímajú o česko-poľské vzťahy v kontexte strednej a východnej Európy.

Luciána Hoptová

DÉNES, Tamás – SÁNDOR, Mihály – B. BÁBA, Éva. *A magyar labdarúgás története I. Amatőrök és álamatőrö (1897 – 1926)*. Debrecen : CAMPUS KIADÓ, 2014. 592 s. ISBN 978-963-9822-11-5.

História športu a celkovo rôznych voľnočasových aktivít sa teší stále väčšej pozornosti bádateľov z rôznych oblastí, ale tiež záujmu širokej verejnosti. Futbal, ako jeden z celosvetovo najpopulárnejších športov si v tomto smere celkom prirodzene zaslúži osobitnú pozornosť. Vytvorenie ucelenej monografie, mapujúcej vývoj futbalu

počas prvých desaťročí jeho existencie v priestore Uhorska a po skončení prvej svetovej vojny v Maďarsku, je tak nesporne potrebným krokom. O to viac, že je úvodným zväzkom celkovo päťdielného súboru mapujúceho komplexne dejiny tohto športu z pohľadu našich južných susedov až do súčasnosti. Kolektív autorov, ktorí sa podieľali na príprave prvého takmer šesťstostranového zväzku, môže byť so svojou prácou spokojný. Spojenie skúseností a znalostí vysokoškolského pedagóga, novinára a publicistu spolu s nevyhnutným nadšením viedlo k vzniku práce, pozoruhodnej svojím obsahom i rozsahom. Rovnako zostavovanie a koordinovanie celého projektu v prostredí univerzity v Debrecíne, ktorej vedenie prenecháva v rámci výskumného a vzdelávacieho procesu práve športu značný priestor a podporu, poskytlo možnosti využitia interdisciplinárneho prístupu k problematike, čo ešte viac zvýšilo celkový dosah publikácie.

Vďaka všetkým týmto faktorom tak nakoniec vzniklo prehľadné, obsahovo i graficky vyvážené dielo, ktoré iste poteší srdce každého priaznivca futbalu. Veľké množstvo údajov, súpisky, tabuľky či výsledky ligových a reprezentáčnych zápasov, ktoré by samo o sebe pôsobili suchopárne, autori vhodne doplnili životopisnými medailónmi najzaujímavejších hráčov či funkcionárov, rôznymi zaujímavosťami, komentármi, ale tiež rekonštrukciami dresov. Samozrejmosťou je v tomto prípade

použitie väčšieho množstva obrazového materiálu.

Napriek tomu, že ide o celkovo vydarené dielo, nemôžeme nespomenúť vo vzťahu k obsahovej stránke niekoľko drobných poznámok či zamyslení. V prvom rade čitateľa už na prvý pohľad zarazí značný nepomer medzi priestorom venovaným budapešťianskym futbalovým mužstvám a vidieckym oddielom. Iste, hlavné mesto bolo a vždy bude centrom krajiny, priestorom kde sa koncentrovali nielen stabilné kluby so silným hráčskym i diváckym zázemím, ale tiež potencionálni sponzori. Väčšie priemyselné podniky či finančné inštitúcie nepatrili síce v tom čase ešte medzi samozrejmych podporovateľov športu, ponúkali však dostatok zaujímavých pracovných príležitostí pre mladých ľudí. Rovnako budapešťianske univerzity lákali mladých mužov z priestoru celej strednej Európy. Mnohí z nich následne nachádzali už v tom čase populárne športové využitie v početných miestnych organizáciách a spolkoch. Idolom spoločnosti sa stával vzdelaný, fyzicky zdatný mladík „sportsmann“. Práve kluby z hlavného mesta sa tak stávali celkom prirodzene základom reprezentačných družstiev pred i po prvej svetovej vojne. Na druhej strane však nemožno vynechať ani činnosť športových či priamo futbalových klubov pôsobiacich v rôznych menších uhorských mestách. Redukovanie ich činnosti na krátke informácie o tom, kto v konkrétnom roku zvíťazil v regionálnom majstrovstve, je pre čitateľov práve z týchto miest málo

uspokojivé. Uvedený postup autorov je samozrejme možné pochopiť. Pokiaľ by totiž venovali viac pozornosti aj jednotlivým regiónom tak rozľahlej krajiny, akou Uhorsko nepochybne bolo, už i tak úctyhodný rozsah publikácie by sa ešte znásobil. I preto možno považovať prvý diel publikácie venovanej dejinám futbalu od jeho etablovania v priestore Uhorska až do roku 1926 za dôležitú kostru, akúsi centrálnu osnovu, ku ktorej je možné postupne pripájať ďalšie publikácie venované podrobnejšej analýze vývoja v jednotlivých regiónoch. V každom prípade ide o prácu veľmi dôležitú, mapujúcu najdôležitejšie časti vývoja futbalu v sledovanom období. Zostáva iba veriť, že i slovenský futbal a jeho priaznivci dostanú podobným spôsobom spracované dejiny, aby bolo zrejmé, na akú úspešnú minulosť by mali či mohli v budúcnosti nadviazať.

Patrik Derfiňák

**O'ROURKE, Shane. *The Cossacks*.
Manchester : Manchester University
Press, 2013. 320 s.
ISBN 978-0-7190-7680-0**

Publikácia *Kozáci (The Cossacks)* je významnou a dostupnou prácou, ktorá prispieva k poznaniu a pochopeniu fenoménu kozáctva, využitím archívnych materiálov, publikovaných primárnych prameňov a sekundárnej literatúry. Vyše pästo rokov kozáci brázdili eurázijské stepi a budovali si reputáciu obávaných bojovníkov, romantických hrdinov a účinnej jazdec-

kej stráže. Vytvorili výrazné a pretrvávajúce komunity, ktoré boli prínosom pre ruskú, ukrajinskú a sovietsku históriu. Umiestnením pôvodu kozákov jednak k turkotatárskym nomádskym kmeňov veľkých stepí a zároveň k Slovanom v Rusku a na Ukrajine. Táto kniha demonštruje, ako sa dve veľmi odlišné kultúry spojili a vytvorili výraznú a jedinečnú identitu, ktorej sa podarilo udržať takmer päť storočí. Zameraním na ich vzťah so slovanskými štátmi, organizáciou ich komunit a inštitúcií, ich presvedčením a kritickou úlohou žien v živote kozákov kniha objasňuje jedinečnosť a dlhovekosť kozáctva.

Publikácia pozostáva zo štyroch častí, v rámci ktorých je rozdelená do desiatich kapitol. Text je čiastočne doplnený obrazovým materiálom. Prvá časť *Od počiatkov do roku 1600 (Beginnings to 1600)* obsahuje Úvod (*Introduction*), *Prolog: svet stepí (Prologue: the world of the steppe)* a prvú kapitolu *Pôvod kozákov (The origin of the Cossacks)*. V úvode tejto časti autor poukazuje na osobité fragmenty z dejín kozáctva. V prologu pokračuje opisom dejín, života v stepí, ale aj vplyvu okolitých štátnych útvarov. Prvá kapitola začína rozborom turkotatárskej spoločnosti, významom a vznikom pomenovania kozák. Pokračuje formovaním ich komunit a poukazuje na význam kozákov v ruskej expanzii na Sibír koncom 15. storočia. V závere je opísaný vzťah so Slovanmi a prvky slovanskej kultúry v kultúre kozákov.

Druhá časť nesie názov *Éra kozáckej rebélie (The era of the Cossack re-*

bellion 1600 –1774). Tvoria ju druhá, tretia a štvrtá kapitola. Druhá kapitola nesie názov po najväčšom kozáckom hajtmanovi – *Bohdan Chmelnycky (Bohdan Khmelnytsky)*. Pojednáva o Poľsko-litovskej únií, ukrajinských kozáckoch a v centre jej obsahu je osobnosť Bohdana Chmelnického a samotná vzbura. Tretia kapitola je pomenovaná podľa ďalšieho kozáckeho vodcu – *Stepana Razina (Stepan Razin)*. Začína opisom vnútropolitckej situácie v Rusku a donského vojska. Aj tu je v centre pozornosti osobnosť Stepana Razina a jeho vzbura v rokoch 1670 – 1671. Zakončením druhej časti publikácie je štvrtá kapitola s názvom *Jemelian Pugačov (Emel'ian Pugachev)*. V jej úvode je predstavená vnútropolitcká situácia v Rusku po smrti Petra Veľkého. Rovnako aj tu je jadrom kapitoly osobnosť Pugačova, jeho život a vzbura.

Obraz o kozáctve v 19. storočí nám ponúka tretia časť knihy s názvom *Kozáci v dlhom devätnástom storočí 1774 – 1914 (The Cossacks in the long nineteenth century 1774 – 1914)*. Aj táto časť pozostáva z troch nasledujúcich kapitol. Dáva väčší dôraz na život kozákov a ich spoločnosť. Po úvodnom opise vnútropolitckej situácie v Rusku, nasleduje piata kapitola *Vláda, administratíva a ekonomika (Government, administration and economy)*. Pozornosť však nie je upriamená len na kozácku spoločnosť a jej štruktúry v danom storočí, ale vracia sa aj do histórie opísanej v predchádzajúcich kapitolách. Opísané je kozácke zriadenie jednak z vnútra, ale aj jeho postavenie v rámci

ruskej monarchie, lokálna správa kozákov, jednotlivé funkcie, spôsob obživy. Časť kapitoly je venovaná aj vzniku nových kozáckych vojsk. Celá šiesta kapitola s názvom *Kozácke ženy (Cossack women)* je venovaná postaveniu ženy v kozáckej spoločnosti. Posledná siedma kapitola tejto časti s názvom *Ekonomická kríza a revolúcia (Economic crisis and revolution)* opisuje zlyhanie kozáckej ekonomiky, ale predovšetkým vojenskú službu, mobilizáciu kozáckych oblastí a policajnú službu. Parciálne je tu obsiahnutá aj téma vzbury a účasti v revolúciách rokov 1905 a 1917.

Posledná štvrtá časť s názvom *Kozáci v sovietskej ére (The Cossacks in the Soviet era)* je taktiež rozdelená na tri kapitoly. Osmá kapitola *Kozáci a februárová revolúcia (The Cossacks and the February Revolution)* opisuje dopad prvej svetovej vojny na kozákov a vplyv na revolučné udalosti ako v Petrohrade, tak aj na území obývanom kozákmi. Udalosti po vypuknutí občianskej vojny a stret kozákov so sovietskou vládou mapuje deviata kapitola s názvom *Kozáci a občianska vojna (The Cossacks and the Civil War)*. V závere tejto kapitoly je opísaný koniec kozáckych vojsk a kozáctva v sovietskom Rusku. V poslednej kapitole s názvom *Kozáci pod sovietskou mocou (The Cossacks under Soviet power)* nájdeme obraz likvidácie kozáctva po vzniku Sovietskeho zväzu, kolektivizácie a dekulakizácie v kozáckych oblastiach. Parciálne je spomenutá aj kozácka emigrácia a udalosti druhej svetovej vojny.

Hlavným cieľom autora Shanea O'Rourkea bolo podať sumárny obraz o dejinách kozáctva. Opisuje pôvod, hlavné a dôležité dejinne udalosti v rámci kozáctva, významné osobnosti, ale aj kultúru a kozácku spoločnosť. Doplnená je čiastočne aj obrazovým materiálom, predovšetkým mapami a ilustráciami z kozáckeho prostredia od známych umelcov. Publikácia je určená nie len pre vedeckú obec, ale aj pre širšiu verejnosť zaoberajúcu sa fenoménom kozáctva. Prácu možno hodnotiť kladne, hlavne z toho dôvodu, že zachytáva takmer všetky významné dejinne udalosti, v ktorých mali kozáci svoje miesto.

Jakub Šnajder

ВОРОНКОВА, И. Ю. Минск : лето 1941, лето 1944. Минск : Беларуская навука, 2014. 334 с. ISBN 978-985-08-1724-2.

Monografia *Минск : лето 1941, лето 1944*, ktorej autorkou je bieloruská historička Irina Jurevna Voronkova, bola vydaná v roku 2014 vo vydavateľstve Беларуская навука. Recenzentmi publikácie sú kandidáti historických vied docenti M. G. Žilinskij a S. Je. Novikov. Ako je možné vidieť už z názvu, ústrednou témou monografie je vývoj v Minsku v dvoch dôležitých rokoch bieloruských dejín, 1941 – roku začiatku nemeckej okupácie Bieloruska a 1944 – roku oslobodenia hlavného mesta a celej Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky.

Po úvodnom slove autorky je monografia rozdelená na sedem kapitol, pričom prvá kapitola sa člení na šesť podkapitol. V prvej kapitole *В преддверии Великой Отечественной войны* je predstavený život hlavného mesta pred začiatkom Veľkej vlasteneckej vojny, pričom čitateľ sa môže dozvedieť o vojensko-strategickej úlohe Minska ako hlavného mesta Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky, o politickom vývoji v meste, ako aj o tom, ako prebiehal kultúrny a spoločenský život v meste v predvečer napadnutia Sovietskeho zväzu.

Nasledujúce štyri kapitoly – 22 июня, 23 июня, 24 июня a Последние дни – približujú vývoj v Minsku v prvom týždni Veľkej vlasteneckej vojny a tvoria nosnú časť monografie. Autorka v nich chronologicky charakterizovala sled udalostí, ktoré sa stali rozhodujúcimi pre ďalší vývoj v Minsku v časovom rozpätí od 22. do 28. júna 1941, teda odo dňa napadnutia Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky až do dňa obsadenia Minska nemeckými vojskami. Autorka v nich neopomenula ani analýzu kľúčových problémov vojenského a mobilizačného charakteru, problémov týkajúcich sa evakuácie obyvateľov, ale aj evakuácie cenností mesta, ktoré boli ovplyvnené predovšetkým bombardovaním mesta a následnými požiarmi v ňom. Súčasťou týchto kapitol sú aj výpovede obyvateľov Minska, ktorí boli očitými svedkami udalostí v hlavnom meste Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky v prvom týždni vojny.

V šiestej kapitole monografie nesúcej názov *Другими глазами* je predstavený vývoj v Minsku a okupovanom Bielorusku z pohľadu nemeckej dobovej tlače. I. Ju. Voronkova analyzovala články uverejnené v novinách Minsker Zeitung, v ktorých sú napríklad Nemci „oslavovaní“ ako osloboditelia bieloruského národa od boľševizmu.

Posledná kapitola monografie s názvom *Освобождение* je venovaná posledným mesiacom okupácie a prvým dňom od oslobodenia Minska. V kapitole autorka opísala posledné pokusy predstaviteľov nemeckej okupačnej moci „o záchranu“ Minska, ale aj úsilie a aktivity partizánov, členov ilegálneho odboja a príslušníkov Červenej armády pri oslobodení hlavného mesta Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky.

Súčasťou monografie je aj obrazová príloha, ktorú predstavujú fotografie získané z Archívu Inštitútu histórie Národnej akadémie vied Bieloruska, z použitej literatúry, internetových zdrojov, ale aj z osobného archívu autorky.

I. Ju. Voronkova vychádzala pri spracovaní monografie *Минск : лето 1941, лето 1944 (Minsk: leto 1941, leto 1944)* z archívnych dokumentov, zo spomienok obyvateľov Minska, ale aj dobovej tlače, čím sa sprístupnili odbornej, ale i laickej verejnosti nové poznatky o vývoji v Minsku v rokoch vojny.

Luciána Hoptová

FARFÁNOVÁ BARRIOSOVÁ,
Eva. *Sexuálny život ve starém Peru.*
Ožehavé téma poprvé bez předsudků.
Praha : Grada Publishing, 2014. 144
s. ISBN 978-80-247-5012-5.

Južná část amerického kontinentu je dlhodobo považovaná za priestor, ktorý vďaka svojmu nesmierne bohatému prírodnému prostrediu, ale tiež výnimočnou históriou či rôznymi formami náboženských prejavov priťahuje pozornosť bádateľov a turistov z ostatných častí sveta. Záujem o túto oblasť tradične prejavujú aj obyvatelia stredo-európskeho priestoru. Preto napríklad i v českom prostredí sa v posledných rokoch objavilo viacero publikácií, ktoré z rôznych uhlov pohľadu analyzujú, resp. informujú o minulosti a súčasnosti rôznych krajín Južnej Ameriky.

Iba časť týchto prác pritom tvoria vedecké monografie v tom pravom slova zmysle. Viac z vydávaných publikácií môžeme skôr zaradiť do kategórie odborných či popularizačných. V každej z nich sa však ich autori či autorky usilujú o zachytenie z nášho pohľadu zaujímavých, menej známych i keď neraz dosť špecifických otázok. Jednou z nich je nepochybne tiež otázka sexuality pôvodných obyvateľov kultúrne najrozvinutejších oblastí tohto priestoru, nachádzajúcich sa predovšetkým v priestore severozápadnej časti južnej Ameriky. Samotná E. Farfánová Barriosová je autorkou viacerých publikácií venovaných dejinám starého Peru. V tomto prípade si však zvolila trochu špecifickú tému, ktorú sama v podtitu-

le knihy charakterizovala ako „*Ožehavé téma poprvé bez předsudků*“.

Pomerne útlá publikácia je tradične rozdelená do viacerých kapitol a podkapitol, ktoré čitateľovi napomáhajú zorientovať sa v prezentovanej problematike. Dôležitý a pre menej zorientovaných v dejinnom vývoji regiónu doslova nevyhnutný vstup tvorí predstavenie jednotlivých fáz osídlenia územia dnešného Peru. Okrem stručného predstavenia jednotlivých indiánskych kultúr a prameňov, ktoré nás o ich živote a náboženských predstavách informujú, dominujú celej publikácii najmä dve väčšie témy. V rámci nich autorka sleduje prejavy sexuality jednak v rámci zachovanej špecifickej keramiky, jednak v kontexte vývoja predovšetkým inkskej komunity.

V publikácii prezentovaná keramika, v prvom rade výrobky pochádzajúce z prostredia kultúry Moche, sa práve vďaka svojim menej tradičným motívom stala často vystavovanou a populárnou. Je samozrejme ukázkou jednak umeleckej a technickej zručnosti výrobcov. Súčasne ju však považujeme za dôležitý zdroj inak nedostupných „informácií“ o každodennom živote. Pestrosť zobrazení sexuálnych praktík, ktoré autorka v texte analyzuje, či už ako súčasť náboženských predstáv spojených s kultom plodnosti, alebo každodenného života, dostatočne naznačuje farebná obrazová príloha. Sexualita sledovaná predovšetkým v prostredí inkskej ríše, resp. v oblastiach, ktoré neskôr obsadili španielski dobyvatelia, predstavuje aj v súčasnosti

všeobecne málo známu problematiku. Na rozdiel od starších, výlučne v keramike či kameni zobrazovaných výjavov, sa v prípade Inkov i Španielov stali hlavným zdrojom poznatkov zachované písomné pamiatky. Autorka samotná pri analýze oboch nosných tém postupovala nielen systematicky, s dôkladnou znalosťou historického vývoja indiánskych kultúr, ale tiež s potrebným citom. Vďaka tomu nakoniec vznikla čtivá, odborníkom i laikom zaujímavým sa o každodennosť našich predkov prístupná publikácia.

Patrik Derfiňák

BONDARENKO, Igor I. – DOLEJŠÍ, Josef. *Letopisy kozáctva. Kozáci v centrální Evropě. Bratislava: Európske centrum výtvarných umení. 2013. 528 s. ISBN 978-80-970927-8-8.*

Autormi tejto publikácie sú Josef Dolejší, akademik Medzinárodnej kozáckej akadémie a kozácky plukovník a Igor Ivanovič Bondarenko, profesor a doktor právnických vied, predseda Všekozáckeho zväzu Slovenska. Kniha časovo zachytáva kozáctvo v rozmedzí rokov 1735 až 1945 a bola vydaná k 200. výročiu víťazstva v bitke pri Lipsku 1813 – 2013. Ako hovorí aj názov monografie, kniha je zameraná na kontakty kozákov s územím strednej Európy a ich neskoršiu imigráciu na toto územie. Publikácia je napísaná v ruskom aj českom jazyku a pozostáva z dvadsiatich siedmich kapitol.

Prvá kapitola *První kontakty 1735* sleduje intervenciu ruských kozákov do Poľska v rokoch 1733 – 1735 a následné vojenské akcie. Tematicky sú kapitoly zamerané predovšetkým na vojenskú históriu kozákov a ich generalitu. Kapitoly druhá až siedma opisujú účasť kozákov v napoleonských vojnách a pobyt na území Čiech, Moravy a Slovenska. Kapitoly nesú názvy *Průchod Moravou a kozáci na Slovensku 1798 – 1799, Pochod sboru generála Rímského-Korsakova 1799, Kozáci maršála Suvorova, V bitvě tří císařů u Slavkova 1805, Vítězství u Přestanova a Chlumce roku 1813*. Siedma kapitola s názvom „*Otec kozáku*“ opisuje významného kozáckeho atamana a generála z obdobia napoleonských vojen – Matveja Ivanoviča Platova. O výpravách ruských cárov na územie strednej Európy, predovšetkým ich návštev v Rakúsko-Uhorsku pojednáva ôsma kapitola s názvom *V carově suitě*.

Päť nasledujúcich kapitol monitoruje prelomovú udalosť kozáckych, ale aj ruských dejín a to emigráciu v roku 1921. V centre pozornosti stojí hlavne emigrácia kozákov do Československa a postoj československej vlády k ruskej emigrácii. Deviata a desiata kapitola preto nesú názvy *Masová emigrace kozáku 1921* a *Kozáci a Ruská pomocná akce*. O prvých kozáckych centrách, ich organizáciách a významných osobnostiach emigrácie hovoria nasledujúce kapitoly jedenásť až trinásť, s názvom *Všekozácký zemědělsko-hospodářský svaz v ČSR, První kozácká stanice* a kapitola *Otec a syn*.

Aj ďalšie kapitoly tematicky nadväzujú na kozácku emigráciu v ČSR, no sústreďujú sa predovšetkým na významné kozácke osobnosti a organizácie. Sú rozdelené na základe niekdajších kozáckych vojsk. Kapitoly nesú názov *Kubáňští kozáci*, *Donská kozácká obec*, *Kozáci Kalmyci*, *Těřští kozáci*. Osemnásť kapitola *Kozácke spolky studentu vysokých škol* je zameraná na kozáckych študentov a inteligenciu, ich spolkovú kultúrnu činnosť a ďalšie významné osobnosti z tohto prostredia. Z historicko-geografického hľadiska poznáme kozákov aj mimo spomínané vojska. Takými to kozákmi boli napríklad ukrajinskí kozáci, ktorých opisuje devätnásť kapitola. Samostatne sa autori venujú v dvadsiatej kapitole aj kozáctvu, ktoré bolo umiestnené na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Kapitola nesie názov *Kozáci na Slovensku a Podkarpatskej Ukrajine*. V nasledujúcej kapitole je venovaná pozornosť voľnému kozáctvu, ktoré predstavuje politickú ideológiu a organizáciu, s presvedčením o zvláštnych národných koreňoch kozákov. Táto kapitola, *Voľné kozáctvo*, sa chronologicky posúva už aj do obdobia druhej svetovej vojny a povojnového obdobia.

Dvadsať druhá kapitola s názvom *Tragédie v Zákřově a Přestávkách* pojednáva v krátkosti o kozáckych jednotkách, bojujúcich pod velením nemeckého Wehrmachtu, predovšetkým dobrovoľníkov z Ukrajiny. Druhú stranu, a to kozákov v Červenej armáde, opisuje dvadsať tretia kapitola – *Bojová cesta kozáku Rudé armády do Prahy*.

Opis sa sústreďuje na vojenské operácie na Morave a predovšetkým v Prahe. Dvadsať štvrtá kapitola predstavuje fragment histórie kozákov v emigrácii, a to sanatórium v českej obci Zásmyky – Buda. V krátkosti je taktiež opísaný vzťah pravoslávia a kozáckej emigrácie v ČSR v kapitole s názvom *Kozáci a pravoslaví 1921 – 1945*. Pozornosť sa sústreďuje predovšetkým na pravoslávne chrámy v Prahe. Posledné dve kapitoly opisujú postupné znovuzrodenie kozáctva po rozpade ZSSR a prijatí zákonov Ruskej federácie, ktoré boli jeho počiatkom. Predstavené sú aj kultúrne podujatia vo forme živej histórie, ktoré dnes prispievajú k poznaniu kozáckeho fenoménu a kultúry.

Publikácia je bohato doplnená obrazovým materiálom, predovšetkým dobovými ilustráciami a fotografiami. Kniha predstavuje vďaka viacerým dejinným fragmentom prínos pre poznanie kozáckych dejín a ruskej emigrácie v ČSR. Určená je práve pre záujemcov o kultúrne dejiny v rámci ČSR, ale predovšetkým pre verejnosť zaoberajúcu sa vojenskými dejinami a fenoménom kozáctva.

Jakub Šnajder

ПАВЛОВ, П. Владимир. Белорусы в европейском Сопротивлении. Минск : Беларуская навука, 2015. 479 с. ISBN 978-985-08-1823-2.

Monografia *Белорусы в европейском Сопротивлении* bola vydaná v roku 2015, teda v roku, v kto-

rom si celý svet pripomenul 70. výročie ukončenia druhej svetovej vojny. Autor publikácie Vladimir Platonovič Pavlov v nej predstavil bieloruských rodákov, ktorí sa aktívne zúčastnili boja proti fašizmu v európskych štátoch v rokoch vojny. Monografiu, ktorá bola vydaná vydavateľstvom Беларуськая наука, recenzoval doktor historických vied, profesor A. M. Litvin.

Po úvodnom slove, v ktorom autor V. P. Pavlov priblížil monografie a odborné štúdie týkajúce sa účasti občanov Sovietskeho zväzu v boji proti fašizmu v rôznych štátoch Európy, ako aj dôvody publikovania predloženej práce, je monografia rozdelená na tri kapitoly.

Prvá kapitola nesúca názov *Белорусы в партизанском движении в странах Центральной и Юго-Восточной Европы* približuje vnútropolitický vývoj v Poľsku, Československu a Juhoslávii, ako aj dôvody formovania partizánskeho hnutia v nich. Pozornosť je v tejto kapitole zameraná predovšetkým na spoluprácu bieloruských partizánov s predstaviteľmi antifašistického domáceho hnutia a predstavením jednotlivých partizánskych skupín, ktoré v týchto krajinách vznikali a ktorých súčasťou boli aj Bielorusi.

V druhej kapitole monografie V. P. Pavlov predstavil boj Bielorusov v okupovaných štátoch západnej Európy. Kapitola nesúca názov *Белорусские патриоты в движении Сопротивления оккупированных стран Западной Европы* pojednáva o Bielorusoch, ktorí v rokoch vojny

v štátoch, ako Francúzsko, Taliansko, Belgicko, Grécko a Nórsko, boli súčasťou ilegálneho odboja a realizovali rôzne sabotáže, diverznú činnosť, ale aj aktívny ozbrojený boj.

Борьба Белорусов в фашистских лагерях военнопленных и лагерях «восточных рабочих» je názov tretej kapitoly monografie, ktorá približuje život občanov Sovietskeho zväzu vo fašistických koncentračných táboroch. Blížšie je možné sa dočítať o táboroch, ako Osvienčim, Buchenwald, ženskom koncentračnom tábore Ravensbrück, Mauthausen, Majdanek a iných.

Po záverečnom slove autora obsahuje monografia aj súpis 587 Bielorusov s uvedením krajiny, v ktorej bojovali v rokoch druhej svetovej vojny. Ako však uviedol sám autor, súpis nie je úplný a končený, nakoľko veľa Bielorusov vystupovalo pod vymysleným menom, resp. pod pseudonymom, aby tak ochránili svoje rodiny. Ďalší problém, ktorý autor vidí pri skúmaní tejto problematiky je skutočnosť, že častokrát sa v materiáloch stretáva s termínom občan Sovietskeho zväzu, a teda chýba vymedzenie podľa národnosti.

Monografia *Белорусы в европейском Сопротивлении* je určená všetkým tým, ktorí sa zaujímajú o partizánske hnutie nielen v Bielorusku, ale aj v iných európskych krajinách v rokoch druhej svetovej vojny.

Luciána Hoptová

Archeologia technica 27/2016. Sestavil Ondřej Merta. Brno : Technické muzeum v Brně, 2015. 72 s. ISBN 978-80-87896-27-3.

Ako rozsahom síce nevelké, svojim obsahom však nesporne zaujímavé. Tak by sme mohli označiť v poradí už 27 číslo odborného periodika *Archeologia technica*, ktoré sa venuje pomerne úzko špecializovanej oblasti skúmania „výrobných objektov a technológií archeologickými metódami“ (s. 1). V tomto konkrétnom prípade by sme mohli túto charakteristiku doplniť aj o oblasť priamych pokusov o rekonštrukciu starších výrobných postupov. Celkovo sedem rozsiahlejších textov, ktoré toto periodikum prináša, tak ponúka čitateľom tematicky pestrú škálu vedeckých i odborných materiálov, spomedzi ktorých by sme z nášho pohľadu ako najzaujímavejšie podrobnejšie spomenuli najmä tri texty.

V príspevku „*Metalurgia bronzu doby bronzové v západných Čechách – známé indicie*“, sa Markéta Augustýnová pokúsila o vytvorenie stručnej, no pritom veľmi zaujímavej syntézy problematiky spracovania bronzu v priestore západných Čiech. Nielen že si v tomto prípade zvolila dosť špecifický geografický priestor, ale samotnú problematiku metalurgie tiež celkom logicky doplnila zachytením známych, resp. možných ložísk vhodných nerastných surovín. Vychádzajúc zo starších informácií, spracovaných v tzv. dejinách bádania, následne postupuje v chronologickom slede, pričom naj-

staršie artefakty sú z roku 1862 a najmladšie z roku 2011. Súbor pozostávajúci z nálezov bronzových predmetov, kadlubov, strusky a rôznych zlomkov, bol tak zhromaždený v dlhšom časovom horizonte. Následným rozborom artefaktov i jednotlivých lokalít (materiál, nálezový kontext, spojenie sídelných lokalít a nálezísk) dospieva k viacerým zaujímavým záverom. Jedným z nich je napríklad skutočnosť, že z oblasti Krušných hor, Slavkovského lesa a severozápadnej časti Plzeňského kraja, kde je najviac ložísk nerastných surovín spojených s dobou bronzovou, nezaznamenali doteraz žiadny doklad metalurgie od fázy ťažby po finálne spracovanie produktu (s. 12). Naopak iné regióny, napríklad priestor Domažlicka, početnosťou nálezov umožňujú dokumentovať pomerne intenzívne osídlenie, najmä od obdobia neskorej doby bronzovej. Napriek tomu, že vybraný región nepatrí z hľadiska skúmania kultúr doby bronzovej medzi kľúčové, práve z tohto dôvodu možno účinnejšie sledovať prepojenie medzi jednotlivými sídlami a náleziskami nerastných surovín.

Výskumy priemyselných výrobných objektov sa v našom prostredí stále nachádza skôr na okraji záujmu odborníkov i verejnosti. Štúdia Terezy Blažkovej nazvaná „*Sonda do industriální archeologie pražského Karlína*“ však dokazuje, že ide o pozoruhodnú, z hľadiska poznania novovekých a najnovších dejín našich miest veľmi dôležitú problematiku. V úvodných častiach autorka predstavila sídelný vývoj sledovaného

územia od tých najstarších čias. Najmä z hľadiska interpretácie jednotlivých nálezov je v tomto smere dôležitý vývoj lokality v 18. a 19. storočí, keď záhrady, poľnohospodárske usadlosti či cirkevné objekty začínajú postupne nahrádzať priemyselné podniky. Práve tie, resp. ich pozostatky sa stali hlavným predmetom výskumu industriálnej éry 19. a 20. storočia. Odkryté štruktúry umožnili rekonštruovať rôzne fázy budovania priemyselných kapacít, neraz s využitím starších základov. Pozostatky stavieb, technických zariadení i dobových artefaktov, odkryté počas jedného z najväčších podobných výskumov industriálnej archeológie Českej republiky, umožňujú aspoň sčasti rekonštruovať málo známy úsek dejín jedného z predmestí a neskôr i mestskej časti Prahy.

Nielen k overeniu starších záznamov, ale i celkovej popularizácii histórie a archeológie patria nesporne pokusy priamo rekonštruovať zabudnuté výrobné či remeselné postupy. Do tejto kategórie možno zaradiť aj experiment popísaný Petrom Kosom a Janom Válekcom v príspevku „*Experimentální výpal vápna v šestikanálové vápenné peci z období vrcholného středověku v Mokrém*“. Vápno bolo od staroveku známou a pre stavebné účely využívanou surovinou. Priestor Moravského krasu poskytoval pre rôzne formy tejto výroby v stredoveku ideálne podmienky. Nadväzujúc na staršie experimenty sa autori textu rozhodli v praxi vyskúšať výrobu vápna v originálnej, z veľkej časti zachovanej „veľkokapacitnej“ peci.

Príspevok obsahuje nielen informácie o pomerne náročnej príprave, ale i samotnom priebehu experimentálneho výpalu, trvajúceho viac ako 60 hodín. Napriek značnej pozornosti a snahe účastníkov experimentu, celkové dosiahnuté výsledky neboli z kvalitatívneho hľadiska rovnomerné. Priniesli však celý rad dôležitých zistení a skúseností, umožňujúcich lepšie spoznať prácu stredovekých vápenníkov.

Pozícia úzko špecializovaných periodík v súčasnosti nie je jednoduchá. Získavanie prostriedkov na ich vydávanie, rovnako ako zabezpečovanie dostatku kvalitných príspevkov, predstavuje pre členov redakcie často náročnú úlohu. Našťastie Archeologia technica si už našla nielen medzi odbornou verejnosťou svoje pevné miesta, pričom zostáva už iba veriť, že si ho udrží aj v nasledujúcich rokoch.

Patrik Derfiňák

BOUZEK, Jan – ONDŘEJOVÁ, Iva – TITZ, Pavel. *Římské umění. Praha : Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 2015. 102 s. ISBN 978-80-7308-553-7.*

Rímske umenie má vo svetových dejinách umenia svoje nenahraditeľné miesto. Aj keď v našej historiografii už bola v minulosti venovaná pozornosť rímskemu umeniu, stále je to oblasť, ktorá by si zaslúžila oveľa väčšiu pozornosť. Na Slovensku existuje len veľmi málo publikácií, ktoré by sa venovali len rímskemu umeniu a väčšina z nich

je dostupná už len v knižniciach a antikvariátoch. Je len potešiteľné, že z pera autorskej trojice sa nám do rúk dostáva nová vysokoškolská učebnica venovaná výlučne rímskemu umeniu, keďže väčšina starších prác zaoberajúcich sa dejinami antického umenia kladie väčší dôraz a väčšiu pozornosť najmä na grécke umenie.

Učebnica je chronologicky rozčlenená na devätnásť hlavných kapitol s množstvom menších podkapitol. Po úvodnej časti je pozornosť venovaná predchodcom Rimanov, obyvateľom villanovského Ríma v ranej dobe železnej a ich umeleckým prejavom. Počiatky Ríma sú späté s národom Etruskov, ktorí v období rímskeho kráľovstva mestu aj vládli. Umeniu a architektúre v tomto období je venovaná druhá a tretia kapitola. V štvrtej kapitole sa čitateľ oboznámi s umením ranej rímskej republiky a v piatej kapitole s umením strednej rímskej republiky, pričom väčšia pozornosť sa kladie aj na architektúru tohto obdobia. Nasledujúca šiesta kapitola je už značne rozsiahlejšia. Umenie neskorkej republiky začína problematikou architektúry (domy, chrámy, fórum, urbanizmus, villy a technické stavby) a pokračuje republikánskym portrétom, maliarstvom, mozaikami a drobným umením. Siedma kapitola sa zaoberá koncom obdobia republiky a nasledujúca ôsma kapitola je venovaná rímskemu umeniu za vlády prvého cisára Augusta. Okrem architektúry je tu priestor vyčlenený aj portrétom a historickým reliéfom. Ďalšie kapitoly sú venované jednotlivým obdobiam rímskych dejín

rozdelených podľa zásad rímskej chronológie: julsko-klaudiovské obdobie, flaviovské obdobie, doba vlády cisárov Trajána a Hadriána, antoninovské obdobie, dynastia Severovcov, doba vojenských cisárov, obdobie Tetrarchie, doba Konštantína Veľkého a jeho synov, prechod od pohanského ku kresťanskému umeniu a napokon obdobie

rozdelených podľa zásad rímskej chronológie: julsko-klaudiovské obdobie, flaviovské obdobie, doba vlády cisárov Trajána a Hadriána, antoninovské obdobie, dynastia Severovcov, doba vojenských cisárov, obdobie Tetrarchie, doba Konštantína Veľkého a jeho synov, prechod od pohanského ku kresťanskému umeniu a napokon obdobie

Učebnica obsahuje aj stručnú bibliografiu českej a zahraničnej proveniencie. Okrem toho obsahuje aj štyri prílohy: panovníci Ríma, základný prehľad antických autorov spomínaných v texte a slovníček základných pojmov k dejinám umenia a architektúry. Neodmysliteľnou súčasťou práce, venovanej dejinám umenia, je samozrejme aj obrazová príloha. Publikácia obsahuje v záverečnej prílohe celkom 35 obrázkov, z čoho je 33 venovaných architektúre a zvyšné 2 nástennému maliarstvu. Túto skutočnosť považujeme za jediný nedostatok publikácie, keďže aj ostatné formy umenia by si určite zaslúžili viac pozornosti v rámci obrazovej prílohy. Publikáciu môžeme vrelo odporučiť ako veľmi dobrý učebný text pre všetkých študentov archeológie, dejín umenia, histórie a ďalších príbuzných odborov.

Matúš Vojna

Válka v nás, my ve válce. Slaný a Slánsko ve XX. století. Sborník z historické konference. Ed. Pavel Bartoníček. Slaný : Wotrubia – Otruby, 2016. 192 s.
ISBN 978-80-906274-1-3.

Jednou z důležitých oblastí historického bádania, ktorá navyše dokáže úspešne oslovovať konkrétny okruh záujemcov z radov profesionálnych historikov i laických záujemcov, sú regionálne dejiny, resp. dejiny konkrétnych regiónov či sídel. O tom, aké úspešné môže byť v takomto prípade spojenie historikov s miestnou samosprávou svedčia nielen vedecké monografie či rozsiahle vlastivedné publikácie, ale i početné edície zborníkov, ktoré v súvislosti s výskumom vybraných oblastí vznikali a našťastie stále vznikajú. Koncipované sú rôznym spôsobom. Najčastejšie tematicky či chronologicky, ale prezentujú tiež výstupy spojené s významnými osobnosťami, udalosťami, no neraz aj pestrú zmes textov iba zhruba tematicky ohraničenú zvoleným regiónom.

K zaujímavým príkladom toho, ako možno postupovať pri vytváraní úspešného, na regionálne dejiny zameraného zborníka je aj edícia Historie Slánska ve XX. století, ktorej v poradí desiaty zväzok pripravili na vydanie v roku 2016. Zostavovateľ do neho zaradil deväť vedeckých štúdií, ktoré predstavujú vlastne rozšírené výstupy z v poradí ôsmej vedeckej konferencie venovanej dejinám Slánska a samotného mesta Slaného. Zborník prostredníctvom

vybraných príspevkov pokračuje v dlhodobom stanovenom ciele mapovať a zapĺňať „biele miesta“ regionálnej i národnej histórie (s. 3). Desiatemu zväzku dominujú otázky a problémy spojené s rôznymi vojnovými udalosťami prvej i druhej svetovej vojny, celkovým vývojom situácie i jej dopadom na životné osudy konkrétnych ľudí.

Spomedzi štúdií, ktoré editor zaradil do zborníka, by si osobitnú pozornosť zaslúžili viaceré. Za zvlášť prínosné z nášho osobného hľadiska však považujeme najmä tri z nich. O tom aké dôležité je aj v súčasnosti preverovanie starších údajov, často bežne používaných, svedčí text Pavla Bartoníčka „*Padlí legionáři ze slánskeho hřbitova (1914 – 1919)*.“ I keď problematike legionárov, považovaných tradične za oporu prvej Československej republiky bola už venovaná značná pozornosť, ukazuje sa, že niektoré informácie spojené s ich osudmi je potrebné znovu overovať. Aj auto uvedeného príspevku názorne prezentuje, že staršie informácie nie je dobré vždy nekriticky preberať, pričom k tomu využíva v posledných rokoch stále populárnejší výskum pohrebísk a pohrebných miest. V tomto prípade miestneho cintorína v Slanom, kde poopravil nielen viaceré zachované údaje, aledoplnil i stručný prehľad životných osudov viacerých legionárov.

V štúdiu „*Proměny vlastnických poměrů velkostatků na Slánsku za druhé světové války*“, autorom ktorej je Pavel Dufek, je možné sledovať otázky postupu nacistickej správy pri zmenách vlastníctva, najmä v prípa-

de poľnohospodárskej a lesnej pôdy v regióne Slánska. Konečným cieľom plánovaných zmien bol prevod tejto pôdy do nemeckých rúk. Vojnový stav a požiadavky kladené v rámci zásobovania na pokiaľ možno bezproblémovú produkciu potravín, však nútili k istej zdržanlivosti. Sústreďenie sa na veľkostatky, ktoré by priniesli veľký objem pôdy do nemeckých rúk a súčasne by sa dotkli iba pomerne úzkej skupiny obyvateľstva, boli logicky „prvým cieľom“. Ako na konkrétnych príkladoch ukazuje autor štúdie, i tomto prípade sa uplatňovali isté pravidlá. Veľkostatky rodín hlásiacich sa k nemeckej národnosti a režimu naklonených osôb neboli zaberané. Rovnako sa predbežne nelikvidovali ani menšie veľkostatky patriace cirkvi či osobám, ktoré plnili predpísané dodávky a neangažovali sa v odbojovej činnosti. Zabrané okupačnou správou však boli i na Slánsku veľkostatky patriace židovským rodinám, resp. osobám, ktoré sa angažovali v boji proti nacistom, ako napríklad rodina A. Schwarzenberga.

Osudy jednej z výrazných miestnych osobností, ktorá v medzivojnovom období spojila svoje aktivity s mestom Slaný zachytil David Hubený v štúdiu „*Všetchny postihuje čas a nepředvídná událost – Miroslav Haken*“. Predmetom záujmu autora sa stal človek, ktorý sa jednak výrazne angažoval ako vojak i dôstojník v zálohe pri budovaní Československa, jednak ako úspešný právnik a aktívny pracovník v oblasti miestnej správy, kultúrneho a spoločenského života v Slanom i jeho okolí. Napriek

tomu, že sa o životných osudoch dr. Miroslava Hakena nezachovalo veľa informácií, čo je vzhľadom na rozsah aktivít i sledované obdobie pomerne prekvapujúce, výsledný text si umožňuje urobiť základnú predstavu o jeho živote i smutnom konci. Ukazuje tiež, aké je často náročné pátrať po údajoch o osobnostiach pôsobiacich v regiónoch. Napriek tomu však ide o činnosť potrebnú, doslova nevyhnutnú pre poznanie miestneho každodenného života.

Zborníky, ako je tento možno nespĺňajú v súčasnosti náročne nastavené vedecké kritériá, v zmysle akom ich požadujú rôzne hodnotiace inštitúcie. Kvalitná regionálna a vlastivedná historická práca, ktorá má v českej spoločnosti dlhodobú tradíciu má i v súčasnosti dôležitú pozíciu. Práve ona totiž najviac oslovuje široké vrstvy záujemcov o našu často pomerne komplikovanú, no pritom nesmierne zaujímavú minulosť. I preto je ich miesto v rámci historiografie mimoriadne dôležité.

Patrik Derfiňák

Karpatský front 1914/1915. Eds. Miroslav Čaplovič – Martin Drobnák – Viktor Szabó – Radoslav Turik. Bratislava : Vojenský historický ústav Bratislava a Klub vojenskej histórie Beskydy Bratislava, 2016. 312 s. ISBN 978-80-89523-43-6.

Publikácia Karpatský front 1914/1915 je konferenčným nerecenzovaným zborníkom, do ktorého prispeli účastníci dvoch medzinárodných ve-

deckých podujatí, ktoré sa uskutočnili v Humennom v roku 2014 (Boje v Karpatoch 1914) a vo Svidníku v roku 2015 (Boje v Karpatoch 1915).

Prvá svetová vojna bola vojnovým konfliktom, prekonávajúcim z rozličných aspektov všetky dovtedajšie vojny a bitky, ktoré ľudstvo poznalo. Časť bojových operácií zasiahla aj Uhorsko a v rámci neho aj územie dnešného severovýchodného Slovenska. To sa stalo súčasťou širšieho karpatského bojiska. 18 autorov tejto publikácie sa podujalo v 25 príspevkoch bližšie priblížiť udalosti na Karpatskom fronte v rokoch 1914 – 1915. Tie rozdelili do štyroch tematických častí.

Do prvej z nich s názvom *Vojenské aspekty* prispeli: Matúš Korba – *Operácie v roku 1914 a rastúci význam karpatského bojiska*; Martin Drobňák – *Matúš Korba – Boje o mesto Humenné (23. – 28. novembra 1914)*; Andrzej Olejko – *Niekoľko informácií o leteckej technike a jej použití nad Haličou. Pohľad na vybrané biele miesta podkarpatského úseku východného frontu Veľkej vojny 1914/1915*; János Rózsafi – *Boje a vojnové cintoríny v obci Repejov a na výšine Korunková*; János Rózsafi – *Boje v okolí obce Solník v marci 1915*; Radim Kapavík – *Zajetí 28. pešího pluku u Stebníku 3. 4. 1915*; Radim Kapavík – *Působení 81. pešího pluku v Karpatech na jaře 1915*; Radoslav Turik – *Účast „slovenských“ plukov rakúsko-uhorskej armády v karpatskej kampani 1914/1915*; Tomasz Woźny – *Operácie 3. rakúsko-uhorskej armády v priebehu bitky pod Gorlicami (2. – 8. mája*

1915); Tomasz Woźny – *Rakúsko-uhorská 10. pešia divízia v bitke pri Brzostku 7. mája 1915*; Radoslav Turik – *Karpatská zima 1914/1915 v spomienkach poľného podmaršala Josepha Metzgera a Andrzej Olejko – Veľká vojna v Karpatoch. Pohľad na vojnovú matematiku, geografiu, klímu a medicínu z hľadiska Rakúsko-Uhorska počas „Karpatskej vojny – Zimnej vojny“ 1914/1915.*

Druhú časť, *Hospodárske, ekonomické a spoločenské aspekty*, obohatili: Ferdinand Vrábek – *Odras vojnových udalostí na severovýchodnom Slovensku na prelome rokov 1914/1915 v materiáloch uhorského kráľovského ministerstva vnútra, v orgánoch verejnej správy a samosprávy*; Peter Chorvát – *Šarišská župa 1914 – 1915* a Béla Bartók – *Drahý nevlastný otec (Úloha Jágerskej arcidiecézy pri obnove Hunkoviec v rokoch 1915 – 1916).*

Do tretej časti, s názvom *Spomienky, dobová tlač a propaganda* prispeli: Róbert H. Takács – *Ferenc Molnár vo „Veľkej vojne“*; Ferdinand Vrábek – *Boje v Karpatoch (príklady vojnovnej propagandy na stránkach Národných novín júl – december 1914)*; Viktor Szabó – *Karpatský front 1914/1915 v zemplínskej dobovej tlači (propaganda a realita)* a Jana Zaťková – *Boje v Karpatoch v spomienkach vojakov.*

Poslednú časť s názvom *Vojnové cintoríny a pamätníky* svojimi príspevkami obohatili: Norbert Stencinger – *Pastoračná činnosť poľných duchovných slúžiacich v zložkách Uhorskej kráľovskej vlastibrany v prvej svetovej vojne*; Radoslav Turik – *Vojnový cintorín Hu-*

menné vo svetle archívnych dokumentov; Molnár Martin – Cintoríny z prvej svetovej vojny v súčasnom okrese Michalovce; Kamil Ruszała – Vojnové cintoríny v Haliči v zbierkach Národného archívu v Krakove; Roman Frodyma – Dušan Jurkovič a jeho diela v Karpatoch a Tamás Pintér – Cholerový cintorín príslušníkov segedínskych IR46 v Tisinci. Možnosti spoločných slovensko-maďarských výskumov.

Uvedenú publikáciu treba vnímať pozitívne, jej autori prostredníctvom odborných článkov i štúdií približujú udalosti, ktoré sa odohrali na Karpatskom fronte v rokoch 1914 – 1915, pričom v mnohých prípadoch obohacujú doterajšie známe poznatky o tomto období našich dejín. Pretože ako v úvodnom slove jeden zo zostavovateľov, Miloslav Čaplovič, naznačil, nebolo na území dnešného Slovenska azda rodiny, ktorú by tragédia prvej svetovej vojny priamo nepoznačila.

Ján Džujko

Censorinus. A születésnap. Fordította a kisérő tanulmányt és kommentárokat írta Forisek Péter. Máriabesenyő – Gödöllő : Attraktor, 2014. 252 s. ISBN 978-615-5257-61-2.

Napriek tomu, že obdobiu antiky, jej predstaviteľom, hmotným i nehmotným pamiatkam sa venuje intenzívna pozornosť už celé desaťročia či dokonca storočia, stále zostáva dosť neznámych, nepreskúmaných oblastí. Niektoré nové poznatky prinášajú

rozsiahle archeologické vykopávky, iné objavy zatiaľ neznámych textov. Stále významnejšiu úlohu však celkom prirodzene zohráva analýza a sumarizácia už existujúcich starších zdrojov. Jednou z publikácií, ktorá názorne dokumentuje, aké náročné, no súčasne zaujímavé je spracovávať rôzne témy z dejín antiky, je aj práca doc. P. Foriseka. Trochu paradoxne práve obdobie neskorej antiky je stále málo známou oblasťou, preto spracovanie a vydanie pôvodných prameňov tak zohráva osobitne dôležitú úlohu.

Samotný úvod publikácie je venovaný krátkemu predstaveniu autora, resp. jeho patróna Quinta Caerelliusa, ktorému svoje dielo venoval. I napriek tomu, že sa zachovalo pomerne málo presných a jednoznačných údajov, vrátane samotného datovania života autora či vzniku diela, P. Forisekovi sa podarilo v konečnom dôsledku vytvoriť potrebný rámec, aby do celkového spoločenského pozadia mohol zasadiť niektoré zachované časti literárneho diela Censoria ako jedného z rímskych literátov a „gramatikov“ žijúcich niekedy v polovici 3. storočia nášho letopočtu. Práve úvod je tak priestorom nielen na sumarizáciu i napriek snahe zostavovateľa a prekladateľa veľmi skromných údajov o živote Censoria, ale aj na vytvorenie nevyhnutného historického rámca či prameňov, ktoré uvedený autor poznal a využíval, prípadne štruktúry predloženej analyzovanej práce. Tú P. Forisek rozdelil do viacerých častí, ktoré nielen preložil, ale tiež doplnil rozsiahlejšími a veľmi potrebnými doplnujúcimi

poznámkami. Osobitnú pozornosť si zaslúži už prvá časť prekladu, text s názvom „Születésnap“ (De die natali), ktorý možno voľne prekladať ako deň narodenia. Význam pojmu je však v tomto prípade podstatne širší. I napriek tomu, že tematicky nie je táto práca v rámci celého súboru antickej literatúry osobitne výnimočná, z obsahového hľadiska a vlastnou formou spracovania predstavuje do istej miery špecifický prípad. Nie je to totiž systematické vedecké pojednanie o počiatku ľudského života. Ambíciou autora nebolo ani vytvorenie učebnice, ktorá by tento proces zachytávala z medicínskeho hľadiska. Skôr by sme mohli konštatovať, že ide o súbor filologických problémov súvisiacich so sledovanou problematikou, zhrnutých do jedného celku. Svojím obsahom, obohateným o citáty z diel vybraných gréckych a rímskych autorov, taktiež predstavuje istý podiel na zachovaní antického dedičstva.

Podobne cennými textami, umožňujúcimi lepšie pochopenie života starovekých Rimanov, sú aj ďalšie pasáže venované antickej chronológii. Rôzne prezentované okruhy problémov,

napríklad kalendár, vnímanie roka, pramene rímskej chronológie, otázky vzniku Ríma a pod., naznačujú pomerne pestrý záber problémov, ktorým Censorinus venoval svoju pozornosť. K ďalším témam tvoriacim súčasť rímskej vzdelanosti patrili aj zábava, hry, umenie a medicína. I týmto otázkam venoval osobitné príspevky.

Censorinus i to, čo sa zachovalo z jeho diela až do súčasnosti, predstavuje nielen pozoruhodný obraz vzdelanca. V mnohom pomáha lepšie porozumieť vtedajšiemu životu, každodenným radostiam i starostiam. Príprava takýchto ucelených súborov kladie na prekladateľa a zostavovateľa značné nároky. Práve vďaka P. Forisekovi však môžeme túto tému, i keď samozrejme z pohľadu celej rímskej kultúry a vzdelanosti iba parciálne, považovať za uzavretú.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Doc. PhDr. Ľubica HARBULOVÁ, CSc.

Prof. PhDr. Roman HOLEC, CSc.

Mgr. Luciána HOPTOVÁ, PhD.

Prof. PhDr. Peter KÓNIA, PhD.

Mgr. Alexandra LUKÁČOVÁ

Doc. PhDr. Radomír VLČEK, CSc.

Recenzenti čísla:

Doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.

Doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Doc. PhDr. Ľibuša FRANKOVÁ, CSc.

Doc. PhDr. Ľubica HARBULOVÁ, CSc.

Doc. PhDr. Nadežda JURČŠINOVÁ, PhD.

PhDr. Peter KOVAL, PhD.

Prof. PhDr. Peter KÓNIA, PhD.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

č. 2/2016, roč. 16

Jazyková úprava:

autori, Mgr. Veronika DRÁBOVÁ

Anglické abstrakty:

autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor:

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte

Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu

Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

v roku 2016

Technický redaktor:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11